

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŐIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu: 68

OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

(1891-1893)

II

ANKARA 2004

Proje Yöneticisi

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Proje Sorumluları

Doç. Dr. Mustafa BUDAK
Genel Müdür Yardımcısı

Dr. Önder BAYIR
Osmanlı Arşivi Daire Başkanı

Dr. Ahmet Zeki İZGÖER
Yayın İşleri Koordinatörü

Yayına Hazırlayanlar

Uğurhan DEMİRBAŞ

Ali Mesut BİRİNCİ

Dr. Ali Osman ÇINAR

Ayhan ÖZYURT

Aziz Mahmut UYGUN

Kamil AKBULUT

Numan YEKELER

Nuran KOLTUK

Dr. Recep KARACAKAYA

Seher DİLBER

Sezgin DEMİRCİOĞLU

Ümmihani ÜNEMLİOĞLU

Vahdettin ATİK

Fransızca Belgelerin Tercümesi

Sinan DARCAN

Dr. Hayrettin YILMAZ

**OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ**

(1891-1893)

II

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	XIX

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
1	Agopyan tarafından Gladstone'a gönderilen ve <i>Standard</i> gazetesinde yayınlanan mektuptan Ermeni tahriklerine karşı İngiltere'nin hareket tarzının olumlu yönde değiştiğinin anlaşıldığı.....	3
2	İngiltere Parlamentosu'nda Ermeni Meselesi hakkında uygunsuz sözler sarf eden muhalefet milletvekillerine karşı İngiltere Dışişleri müsteşarının Osmanlı Devleti lehinde konuştuğu.....	4
3	Anadolu Ermenileri'nin durumu hakkında İngiliz halkını doğru bilgilendirmek amacıyla James Bryce'ın başkanlığında "İngiliz Ermeni Komitesi"nin kurulduğu, <i>Haiasdan</i> gazetesinin de bu yeni komitenin gözetimine verildiği	6
4	Ermenilerin yerleşik bulunduğu Anadolu vilayetlerinin ıslâhı konusunda İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet milletvekillerinin sorularına hükümet kanadının verdiği cevaplara ilişkin Osmanlı Liverpool başkonsolosunun görüşleri	7
5	Ermenilerin bağımsızlığı için çalışan Kafkasyalı Artavul Ohancanyan ile İrvan Menhaylof'un Almanya ve İngiltere'den himaye edilme garantisi elde edip satın aldıkları silahları Ermenistan'a sokma amacı taşıdıkları, ayrıca İngiltere'nin bir isyan durumunda donanmasını Osmanlı sahillerine gönderme sözü verdiği	10
6	Sis katogikosu tarafından yetiştirilen ve kargaşa çıkarmak üzere Londra'ya gönderilen Asayan'ın Maraş'a gönderdiği mektuplarda Ermeni Meselesi hakkında Londra'daki bazı ciddi girişimlerden bahsedildiği	11

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
7	Anadolu'daki Ermenilerin sözde uğradıkları zulümlere dair Agopyan, Tcheraz ve Sevasly tarafından İngiliz milletvekillerine verilen lâyihanın parlamentoda okunduğu	12
8	Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanı tarafından alınan Ermenilere yönelik tedbirlerin İngiltere Parlamentosu'nda tartışıldığı	13
9	Anadolu'da bulunan Ermenilerin durumlarına dair diplomatik yazılardan derlenen <i>Mavi Kitap</i> 'ın tahlili	15
10	İngiltere'de Liberal Parti mensubu bazı milletvekillerinin Anadolu vilayetlerindeki Ermenilerin sözde uğradıkları mezâlim hakkında Agopyan ve arkadaşları tarafından parlamento salonlarından birinde düzenlenen toplantıya katıldıkları	18
11	Yerköy'e kaçtıkları için Rusçuk'ta tutuklanan iki Ermeni'ye Rusçuk İngiltere Konsolos Vekili Daily'nin sahip çıktığı	19
12	İngiliz Yayıncı Marengo'nun Ermeni Vatanperver Komitesi ile ilişkide olduğu	21
13	İngiliz Ermeni Derneği tarafından Lord Salisbury'ye verilen muhtıra Ermenilerin yaşadığı Anadolu vilayetlerinin birleştirilip bir Ermeni valinin idaresine verilmesi gerektiği iddiasının yer aldığı	23
14	Ermeni Vatanperver Cemiyeti'nin Lord Salisbury'ye verdiği iddia edilen dilekçenin İngiltere'de seçim sonuçları belli oluncaya kadar bekletildiği	23
15	İngiltere'deki Ermenilerin "Ermenistan'ın Durumu" başlığıyla <i>Standard</i> gazetesinde yayınlattıkları makalede Osmanlı Hükümeti'nin Kürtlere gösterdiği tolerans sebebiyle Ermenilerin zulüm ve haksızlığa uğradıklarının iddia edildiği	27
16	Osmanlı Padişahı'nın sağlık durumuna ve İstanbul'da kargaşa çıktığına dair Brüksel gazetelerinin <i>Daily News</i> gazetesinden alarak yayınladıkları yazının bir telgraf değil Sevasly'nin her zaman yazdığı makalelerden biri olduğunun anlaşıldığı	27
17	Bitlis'te yakalanan Kaspar adlı Ermeni'nin ifadelerinden Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi'ne dinamit depolandığının anlaşıldığı, sorgulamanın sürdürüldüğü	29
18	İngiltere İstanbul Büyükelçiliği Tercümanı Sir Sandison'un Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde bazı Osmanlı memurları tarafından misyonerlerin evlerinin aranmak istenmesinin Avam Kamarası'nda sorular yöneltmesine sebep olacağını söylemesi üzerine bu	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	vilayetlere ve Zaptiye Nezâreti'ne gerekli uyarılarda bulunulmasının istendiği.....	30
19	Eşi Ankara Mahkemesince tutuklanan Lucy Tomayan'ın Anadolu'da hastaneler yapılması için Londra'da özel konferanslar verdiği sırada Anadolu Ermenileri'nin zulüm ve haksızlığa uğradıklarını da dile getirdiği	31
20	İngiltere elçisinin Yozgat'taki Ermeni fesatçılar hakkındaki tebliğatının aslında İngilizlerin Balkan yarımadasında çıkardıkları karışıklıkların aynısını Ermeni milletini himaye bahanesiyle Anadolu'da da çıkarmak istediklerini ortaya koyduğunun Fransa elçisi tarafından gizlice bildirildiği.....	33
21	Tomayan ve Kayayan ile Merzifon Mektebi'nden bazı öğrencilerin idam cezalarının affı için İngiltere Parlamentosu üyelerinden 160 kişi tarafından Padişah'a rica mektubu gönderildiği	35
22	Merzifon Protestan Mektebi'ndeki yangının kasıtlı olarak çıkarıldığının yapılan tahkikattan anlaşıldığı	36
23	Karabet Tomayan'ın Padişah'ın affına mazhar olabileceğinin Lord Rosebery'ye bildirilmesi.....	39
24	İngiltere Parlamentosu'nda Liberal Parti mensubu Stevenson'un Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinin işleri hakkında İstanbul İngiltere büyükelçisi tarafından Bâbîâli'ye tebliğde bulunup bulunmadığını sorduğu	39
25	İngiltere büyükelçisinin tercümanlarından birini İstanbul Ermeni Patriği'ne göndererek bilgisine başvurduğunun haber alındığı	42
26	Ermeni Meselesi'ne ilişkin İngiltere Parlamentosu'nda sorular üzerine İngiltere Büyükelçiliği Ataşesi Albay Chermside'in Ankara'ya gönderilmek istendiği.....	43
27	Kırımıyan ile Maraş ve Zeytun murahasalarının tutuklanmalarının Berlin Antlaşması'na zarar verip vermeyeceğinin İngiltere Parlamentosu'nda tartışıldığı	44
28	İngiltere Hükümeti'nin Ermeni Meselesi'ne ilişkin bir konferans düzenlediğine dair Reuter Ajansı'nın İngiliz basını aracılığıyla yayınladığı haberin Lord Rosebery tarafından yalanlandığı	45
29	Merzifon ve Kayseri'deki olaylara benzer durumlarda ortalığı yatıştırmak ve işlerin büyümesini engellemek için devlet görevlisi memur veya birkaç kişiden oluşan bir komisyon tarafından araştırma yapılmasının en güzel yol olduğunun Lord Rosebery tarafından ifade edildiği.....	46

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
30	Anadolu vilayetlerinde pankart açmak suçundan dolayı tutuklanan yaklaşık 500 kişi için Padişah'ın genel af ilân ettiğinin İngiltere Parlamentosu'nda Dışişleri müsteşarı tarafından ifade edildiği	48
31	Londra büyükelçisinin Merzifon, Yozgat ve Kayseri olaylarıyla Sömbeki konusuna dair kendisine gelen telgrafın içeriğini Lord Rosebery'ye ilettiği.....	49
32	Ankara konsolos vekilinin İngiltere Hükümeti tarafından Ankara Mahkemesi duruşmalarına dair rapor düzenlemekle görevlendirildiği	50
33	Ankara Mahkemesi kararlarının yanlış anlaşılması için haber ajanslarına tebligatta bulunduğu, Tomayan'ın affı için İngiliz Milletvekili Richard Temple ve arkadaşlarının talepleri ile İngiltere'nin baskıları karşısında Tomayan'ın Osmanlı ülkesi dışına sürülmesinin uygun olabileceği.....	50
34	Havas Ajansı'nın haberi üzerine Gladstone'un ne Tcheraz ve ne de başka bir Ermeni'yi makamına kabul edip görüşüğünün özel kalem müdürü tarafından ifade edildiği.....	52
35	Merzifon meselesinden dolayı yargılanmak üzere tutuklu olarak Ankara'ya gönderilen Tomayan ve Kayayan'ın affedilmeleri için İngiltere Avam Kamarası üyelerinden bazıları tarafından İngiltere, Amerika ve Almanya büyükelçilikleri ile Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne müracaatta bulunduğu	53
36	İngiliz Ermeni Komitesi tarafından James Bryce şerefine verilen yemekte Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin bağımsız hükümet şeklinde idare edilmesi konusunun da gündeme getirildiği	57
37	James Bryce'in İngiltere Parlamentosu'nun 16 Mayıs 1893 tarihli oturumunda 1878 yılında sözü verilen Anadolu vilayetlerinde ıslâhatın uygulanmamasından doğacak tehlikelerin her İngiliz kabinesince yeri geldikçe gösterilmeye devam edileceği	59
38	İngiltere'nin Ergani konsolosunun Yozgat'a giderek civardaki Ermenilerin durumunu İngiltere Büyükelçiliği'ne yazdığı.....	60
39	Ankara İngiliz konsolosunun, büyükelçiliğin isteği üzerine Ermenilerin açık duruşmalarında kendisinin de bulunacağını ifade ettiği.	61
40	Ermenilerin faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları Manchester'da bulunan Osmanlı Konsolosu Wilkinson'un izlediği politikanın bildirilmesi ..	61

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
41	Rusya'da ticaretle uğraşan kadim Süryani milletinden Hüsrev adlı kişinin ifadelerinden Gladstone ve Salisbury'nin gizli emirleri ve İran'ın da onayıyla Ermenilerin ihtilâle hazırlandıklarının anlaşıldığı	64
42	Merzifon Amerikan Mektebi Başöğretmeni Dr. Herricks'in Tomyan'ın yargılanmasında müdahil olmaması için Amerika Büyükelçiliği nezdinde girişimlerde bulunulması gerektiği.....	66
43	Londra ve İngiltere'nin diğer şehirlerinde bulunan Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhindeki yakışsız davranışlarının aşırı boyutlara vardığının İngiltere Başbakanı Gladstone'a bildirilmesi gerektiği	66
44	Manchester'da bulunan Ermenilerin bir komite oluşturmayıp ancak durumlarının takibi için tam yetkili bir konsolosun bulunmasının iyi olacağı.....	67
45	Kraliçe'ye hediye edilen yazı takımı vesilesiyle İstanbul İngiltere büyükelçisinden Ermenilerin Manchester'da kurdukları Anglo Arménian Cemiyeti'nin İngiltere Hükümeti tarafından himaye edilmemesi ve faaliyetlerinin yasaklanması konularında gayret göstermesinin istendiği	71
46	Eskiden beri Osmanlı Devleti'ne dostluk gösteren İngiltere Hükümeti'nin Ankara Mahkemesi'ne müdahil olmasının kabul edilemeyeceği	72
47	"Ermeni Meselesi" adıyla Londra'da yayınlanacağı haber alınan derginin içeriğinin tekdizi	74
48	Rüstem Paşa ile görüşen İngiltere Başbakanı Gladstone'un Ermeni Meselesi'nden tamamen habersiz olduğunu ifade ederek Ermenilerin fesat amaçlı faaliyetlerinde kendisinden destek görmeyeceklerinin Padişah'a iletilmesini istediği.....	77
49	Ankara mahkumları için Londra'da dört ayrı misyoner cemiyetinin büyük bir mitinge hazırlandığı, bazı parlamenterlerin de bunların affedilmeleri için Padişah'a bir yazı göndermek istedikleri	78
50	İngiltere Dışişleri müsteşarının, Londra büyükelçisine iki Ermeni öğretmenin idam cezasına çarptırılmasından dolayı parlamento üyelerinin çoğunun galeyana içerisinde olduklarını bildirdiği.....	78

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
51	İngiliz Milletvekili Albert Spicer başkanlığında yapılan mitingde Tomayan ve Kayayan ile diğer 15 Ermeni'nin Padişah tarafından affedilmelerinin istendiği	81
52	İngiltere kabinesinin Ankara mahkumlarının serbest bırakılmasını ima eden bildirimde bulunmasının Osmanlı Devleti ile Müslümanlara karşı bir tavır anlamına geldiği, bu durumda iki devlet arasında dostluk kalmayacağını uygun bir şekilde Lord Rosebery'ye bildirilmesi gerektiği	84
53	İngiltere Hükümeti'nin Tomayan ve Kayayan adlı öğretmenlerin Padişah'ın affına mazhar olacakları ümidini taşıdığını bildiren İstanbul İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârının Hariciye Nezâreti'ne özel bir yazı verdiği	85
54	Sözde hastane için yardım toplamak üzere İngiltere ve Fransa şehirlerini dolaşan Lucy Tomayan'ın, eşi Karabet'e bir takım rumuzlu mektuplar gönderdiğinin anlaşıldığı.....	86
55	İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin Tomayan ve Kayayan'ın adil bir şekilde yargılanmadıkları için affedilmeleri gerektiğini ve İngiltere kamuoyunun yatıştırılması için de af emrinin derhal çıkarılmasını istediği	87
56	İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârının Sadrazam Cevad Paşa ile yaptığı görüşmede Ankara'daki yargılamalar adil bir şekilde yapılmazsa İngiltere kamuoyunu yatıştırmak için bağlı bulunduğu hükümetin bazı önlemler almak zorunda kalacağını bildirdiği	88
57	Ankara Mahkemesi kararlarını protesto amacıyla Londra'da Protestan Ruhanî Cemiyeti vekillerinin katılımıyla yapılan toplantıda "Hıristiyan Ermenileri Savunma Komitesi" adıyla bir komite kurulmasına karar verildiği	89
58	Lord Rosebery'nin, Dışişleri bakanlığı görevine geldiği zamandan beri Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözetmediği halde kendisinin hiçbir isteğinin kabul edilmemesinden duyduğu üzüntüyü Londra büyükelçisine iletmediği	91
59	Lord Rosebery'nin İngiliz donanmasının Mısır hidivine eşlik etmesinin iki Ermeni öğretmenin affedilmelerine bağlı olduğu fikrinde ısrarcı olduğu.....	94
60	Tomayan ve Kayayan'ın affedilmelerine karşılık Mısır hidivinin İstanbul'a gelişi sırasında İngiliz gemilerinin kendisine refakat etmemesi gerektiğinin Lord Rosebery'ye tebliği.....	95

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
61	Londra'da <i>Ermeni Meselesi</i> adıyla yayınlanan derginin sekiz bölümden oluştuğu ve bölümlerin içeriği ile ilgili ayrıntılar	96
62	Ermeni mahkumlar konusunda İngiltere Hıristiyanları'nın hassasiyet gösterdiklerini ileri süren Lord Rosebery'nin Tomayan ve Kayayan adlı öğretmenlerin affedilmelerinden duyduğu memnuniyeti dile getirdiği	98
63	İngiltere'nin yoğun isteği üzerine Tomayan ve Kayayan adlı öğretmenlerin bir daha Osmanlı ülkesine dönmemek şartıyla affedileceklerinin İstanbul İngiltere maslahatgüzârına iletildiği	99
64	Londra'daki Ermeni Komitesi'nin faaliyetlerini destekleyen Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin Müslüman vatandaşlara üstünlük kazanmalarına sebep olacak bir durumun ortaya çıkmasının istenmediğinin İngiltere Hükümeti'ne ikna edici bir şekilde anlatılması..	100
65	Padişah'ın emirlerine uygun olarak Tomayan ve Kayayan'ın İstanbul'a gönderilerek ilk hareket edecek vapurla gizlice Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmalarına ilişkin Zaptiye Nezâreti ile Ankara Vilayeti'ne gerekli emirlerin verildiği	101
66	<i>Times</i> gazetesinin Ankara Mahkemesi'nin verdiği mahkumiyet kararlarına ilişkin uygunsuz bir telgraf yayınladığı	103
67	Baronian ve Andreasian dışında Manchester'da yaşayan Ermenilerin Londra Ermeni Komitesi'nin bozguncu hareketlerine fiilen katılmamakla birlikte nakdî yardımda buldukları	104
68	Tomayan ve Kayayan'ın idamları hakkındaki kararın sürgüne dönüştürülmesinin Lord Rosebery'nin durumuna yardımcı olmak amacıyla yapıldığının İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Sandison'a iletildiği	106
69	Londra Protestan kiliseleri murahhasalarının düzenlediği ve Merzifon Amerikan Okulu müdürü ile İstanbul'daki Bible House misyonerlerinden birinin de katıldığı toplantıda Ankara'da mahkum edilen Ermenilerin tahliyelerinin sağlanması için bir komite kurulmasına karar verildiği.....	107
70	Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın yaptığı görüşmede Gladstone'dan Ermenileri desteklemekten kaçınması için ricada bulunduğu.....	107
71	İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ilişkileri gereği Osmanlı ülkesinde güvenliği bozmaya yeltenen Ermeni kışkırtıcı-	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	lara İngiltere Hükümeti tarafından ilgi gösterilmesinin kabul edilemeyeceğinin Lord Rosebery'ye tebliği	109
72	Ankara Mahkemesi tarafından mahkum edilen Ermenilere ilişkin Canterbury piskoposu tarafından Lordlar Kamarası'nda yöneltilen soruyu cevaplayan Rosebery'nin Tomayan ve Kayayan'ın cezalarının affedilmesini büyük bir başarı olarak gördüğünü ifade ettiği	111
73	Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı memurların, özellikle de İngiliz konsoloslarının Ermeni halkı kışkırtıklarının haber alındığı.....	114
74	Karışıklık çıkardıkları için Halep ve Ankara'da tutuklanan Ermeniler hakkında ne yapıldığına dair İngiltere Parlamentosu'nda Stevenson'un sorularını cevaplandıran Dışişleri Müsteşarı Sir Edward Grey'in, hükümetinin Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bulunan İngiliz memurlardan işlerin genel durumuna dair sürekli raporlar aldığını, ancak mahkumların her biri hakkında araştırma yapamayacağını söylediği	114
75	Londra'da bulunan Ermeni kışkırtıcıların teşebbüslerinin engellenmesi için Lord Rosebery ile diğer ilgililere ikna edici tebliğlerde bulunulması, Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî aracılığıyla reddiyeler hazırlanarak gerek İngiliz milletvekilleri ve gerekse basın aleyhimizdeki yayınlarının tekzibine çalışılması gerektiği.....	117
76	İlâmları Temyiz Mahkemesince onaylanan Ankara mahkumlarının cezalarının hafifletilmesi için İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârının Hariciye Nezâreti'ne özel olarak başvuruda bulunduğu	118
77	İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârının özel bir yazıyla Ankara mahkumları hakkında verilen ve Temyiz Mahkemesi tarafından onaylanan cezaların hafifletilmesi talebinde bulunduğu	119
78	Ankara mahkumlarını desteklemek için Albert Spicer başkanlığında Londra'da Exeter Hall'de gerçekleştirilen toplantıda yapılan konuşmalardan ve Ermeni Savunma Komitesi adıyla bir kurul oluşturulmasına karar verilmesinden İngiltere dinî cemiyetlerinin Ermeni kışkırtıcılara destek olmayı sürdürecekleri ve bunun da bir takım problemlere sebep olacağına anlaşıldığı	121
79	Ankara mahkumları hakkında verilen karara karşılık Avrupa'daki Ermeni komiteleri ile basının İngiltere kabinesi üzerinde nüfuz kullanmalarının muhtemel olduğu, bu konuda Padişah'ın gerekli gördüğü adilâne çözümün telgrafla Osmanlı büyükelçiliklerine gönderilmesine karar verildiği , ayrıca mahkeme ilâmının Türkçesi ile Fransızca tercümesinin de yayına hazır olduğu	131

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
80	Ermenileri himaye etmek isteyen Stevenson tarafından İngiltere Parlamentosu'nda Ermeni mahkumlar, Anadolu'daki İngiliz konsoloslarının sayılarının artırılması ve Ermeni Meselesi ile ilgili sorular sorulduğu	133
81	İngiltere gazetelerinde Ermeniler hakkında yayınlanan Osmanlı Devleti'ni suçlayan uydurma haber ve makalelerin tekzibi.....	136
82	Merzifon ve Kayseri olaylarına karışan Ermeni mahkumların işkence gördüklerine dair <i>Daily News</i> gazetesinin Reuter Ajansı'ndan alarak yayınladığı mektubun tekzibi	137
83	Kamuoynunu kazanmak için her fırsattan yararlanan İngiliz gazetelerinin yayınlarının tekzibine Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi tarafından devam edileceği	139
84	Ermenilerin İngiltere Hükümeti ve basını tarafından himaye edilerek desteklenmesinin Padişah tarafından şaşkınlıkla izlendiği, bu duruma son verilip verilmeyeceğinin İngiltere Hükümeti'nden uygun ve kesin bir şekilde öğrenilmesi gerektiği.....	140
85	İngiltere'de işbaşına gelen Gladstone'un kendisinden önceki hükümetin taahhütlerini, özellikle de altı devletin vermiş olduğu ikinci nota ile ilgili hususları onaylayacağını bildirdiği	140
86	İngiltere Hükümeti'nin Ermeni kışkırtıcıları himaye eden ruhban dernekleri ile parlamento üyelerinin baskısı altında olduğu	142
87	Ankara Mahkemesi'ndeki Ermeni mahkumların cezalarına dair ayrıntıların İngiltere Dışişleri müsteşarı tarafından parlamentoda sorulan bir soruya cevap olarak açıklandığı	144
88	Ankara mahkumları dışında yargılanmayı bekleyen diğer Ermeniler konusunda İngiltere Hükümeti tarafından herhangi bir girişimde bulunulup bulunulmadığının parlamentoda gündeme getirildiği	145
89	Bitlis'te tutuklanan Mihran Damadyan'ın sorgusunda Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Gladstone ve James Bryce'in himayesi altında bulunduğunu söylediği	147
90	Reuter Ajansı'nın Ermeniler konusunda Viyana'dan alarak yayınladığı Osmanlı Devleti aleyhindeki telgraf metnini tekzip ettiği	148
91	Yargılanmak üzere Ankara'ya getirilen Ermenilere işkence yapıldığı konusunun İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı ile Amerikan Büyükelçiliği'nden ifade edildiği.....	149

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
92	Lord Rosebery'nin İngiliz Ermeni Derneği'ne verdiği cevapta Ermenilerin çıkarlarını korumak için Ankara Mahkemesi ile ilgili evrakın yayınlanmasının uygun olmayacağını ifade ettiğine dair haberlerin İngiltere gazetelerinde yayınlandığı.....	150
93	Bazı Ermeni rahiplerinin de katılımıyla Viyana'da toplanan konferansta basın aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhinde sakıncalı yayınlar yapılmasının kararlaştırıldığı, asıl amacın ise siyasî mahkumların durumlarının incelenmesi için karma bir komisyon oluşturmak olduğu	151
94	"Ermeni Hıristiyanlarını Savunma" adıyla Londra'da kurulan komitenin son toplantısını yaptığı	154
95	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin himayesinde <i>The Anglo Arménian Gazette</i> 'in yayına başladığı.....	155
96	İngiltere Hükümeti'nin Ankara Mahkemesi tarafından verilen ilâmla ilgili eleştirilerinin tekzibi ve idama mahkum edilen 5 Ermeni'ye ait evrakın İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilmesine karar verildiği	155
97	Musevî tüccar Lazar'ın, Londra'daki Ermenilerin Anadolu'da bir askerî güç oluşturmak için silah satın aldıklarına dair Londra büyükelçisine bilgiler verdiği.....	156
98	Katogikosu karşılamak amacıyla Viyana'ya gelen Agopyan adlı kişinin Rus uyruklu olduğunun ve İngiliz Ermeni Komitesi Üyesi Agopyan olmadığının anlaşıldığı	160
99	Liege'den Londra'ya gönderilen silahların Osmanlı ülkesine gönderilip gönderilmeyeceğinin araştırıldığı.....	162
100	Yabancı ülkelerde bulunan Ermeni komiteleriyle faaliyetlerinin ve Osmanlı ülkesinde kimlerle haberleştiklerinin araştırılıp Osmanlı büyükelçiliklerindeki konsolos ve konsolosluk memurları içerisinde güvenilir olmayanların değiştirilmelerinin gerektiği	165
101	<i>Daily News</i> gazetesinde yayımlanan habere göre İngiliz Ermeni Derneği'nin Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin yargılanmalarındaki adaletsizlikler sebebiyle Protestan ve Ermeni ruhbanlarından oluşan bir heyetin Gladstone tarafından kabulünü istediği	166
102	Rüstem Paşa'nın <i>Christian Commonwealth</i> gazetesi müdürüyle yaptığı görüşmede Tomayan, Kayayan ve diğer misyonerlerin İngiliz kamuoyunu kışkırtıcılıklarına alet etmek gayesiyle Ermeni Meselesi'ni dinî bir noktaya getirmek istediklerini bildirdiği	167

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
103	Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşen <i>Commonwealth</i> gazetesi muhabirinin Ermeni Meselesi konusunda Tomayan ve arkadaşlarının iftiralarını destekleyici bir makale yayınladığı.....	168
104	Liege'den silah satın alarak Londra'ya gönderdiği anlaşılan Serkis Terziyan hakkında gerekli tahkikatın yapılmasının istendiği.....	169
105	İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin İngiliz Ermeni Komitesi'ne yazdığı iki mektubun bütün İngiliz gazetelerinde yayımlandığı	171
106	Hariciye Nâzırı Said Paşa'nın İngiltere Büyükelçiliği'ne giderek elçiyle yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin mülkiye, adliye ve güvenlik konularında yaptığı reform, değişiklik ve düzenlemeleri ayrıntılı olarak anlattığı bilgileri büyükelçinin Rosebery'ye iletceği; ayrıca mülkiye ve adliye memurlarının dürüst kişilerden seçilmeleri halinde Ermeni Meselesi'ne kimsenin önem vermeyeceğini söylediği.....	172
107	Londra'daki İngiliz Ermeni Derneği Başkanı Francis Stevenson'un <i>New Review</i> gazetesine yazdığı Osmanlı Devleti aleyhindeki eleştiri ve suçlamaları içeren yazısının tekHzibi için hazırlanan metin	173
108	Trabzon İngiliz Konsolos Vekili Fitzmaurice'in seyahat amacıyla gittiği Karahisar-ı Şarkî'de bulunan Hamidiye kazasındaki Ermenilerin durumları ile nüfuslarına ilişkin bazı araştırmalar yaptığının anlaşıldığı.....	187
109	Stevenson'un Osmanlı Devleti aleyhinde yayınladığı fasikülü inceledikten sonra İngiltere daimî müsteşarı ile görüşen Vambéry'nin, itirazlarına karşılık Londra'daki Ermeni fesat komitelerinin hükümet tarafından ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı cevabını aldığı.....	188
110	İngiliz Ermeni Derneği'nden bir görevlinin Trieste'den silah satın aldığıın anlaşıldığı.....	189
111	Tutuklanan bazı Ermeni piskoposların serbest bırakılmalarını sağlamak amacıyla dilekçe vermek üzere Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşmek isteyen İngiliz Ermeni Derneği'nin talebinin reddedildiği	190
112	Stevenson'un parlamentoda Osmanlı ülkesinde tutuklanan bazı piskoposlar hakkında İngiltere Hükümeti tarafından bir girişimde bulunulup bulunulmadığını sorduğu	192

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
113	Londra gazetelerinde Ermeni Meselesi'ne dair Osmanlı Devleti aleyhine yayınlanan yazıları tekzip için Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî tarafından hazırlanan makalelerin yayınında güçlük çekildiği .	194
114	Bitlis'e gittiği bildirilen İngiliz gezgin Mr. Lynch'in uğradığı yerlerde Ermeni nüfusunu araştırdığı, her yerin harita ve fotoğrafını alıp ayrıca Ahtamar'da katogikos ile iki kez görüştüğünün anlaşıldığı	195
115	Londra'daki komiteye mensup Ermenilerle Nihilist liderlerin irtibat halinde olduklarının anlaşıldığı	196
116	Londra'daki İngiliz Ermeni Derneği'nin yeni katogikos, Bryce, Mundella, Stevenson ve Iskender'in fotoğraflarının yer aldığı bir levha yayınladığı	198
117	Ermeni kışkırtıcıların Londra veya Paris'te Ermeni Patrikhanesi yerine geçecek bir komite kurma planlarının ciddiye alınmaması gerektiği	199
118	Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin "Ararat Ülkesi, Ermeniler ve Ermenistan" adıyla düzenlediği konferansta Ermenilere karşı siyasî ve dinî baskı uygulandığı iddia edilerek buna bir son verilmesinin istendiği	200
	İNDEKS	203
II. BÖLÜM		
	BELGE FOTOKOPİLERİ	225
EK		
	REFERANSLAR.....	547

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	Bakınız
cm.	Santimetre
Dr.	Doktor
DUİT	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasî Kısım
Mr.	Mister
No:	Numara
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV	Yıldız Mütenevvî Maruzat
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askerî Maruzat
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH	Yıldız Perakende Dahiliye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. SRN	Yıldız Perakende Serkurenâlık
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ZB	Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı
Y. A. HUS	Yıldız Sadâret Hususî Maruzat

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

1

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 4

*Konu: Mösyö Gladstone tarafından Agopyan'a
yollanıp Standard gazetesinde yayın-
lanan mektubun ekte gönderildiği*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
12 Ocak 1891 tarih ve 10 numaralı yazının tercümesi*

Bu kez Mösyö Gladstone tarafından Agopyan'a gönderilip *Standard* gazetesinin bugünkü sayısında yayınlanan ve tercümesi ekte tarafınıza gönderilen bir mektup, Ermeni Meselesi hakkında önceden kendisi ile taraftarlarınca yapılmak istenen tahrirlerde izlenen hareket tarzının değiştiğini göstermektedir. Agopyan'ın yardım isteğini içeren bir mektubuna cevaben Mösyö Gladstone Ermeniler hakkında yakınlık ve muhabbet gösterdiğini, ancak bugün İngiltere için yükümlü olduğu görevler sebebiyle aşırı yoğunluğundan dolayı Ermeni işiyle ilgili görüşmelerde etkin bir görev alma tedbirsizliğine girişse bile bunu başaramayacağını bildirmiştir. Mektubunun diğer bir bölümünde de olaylar hakkında abartılar yapıldığı ihtimalini kabul etmiştir. Hareket şekli ve yazı üslubuna vâkif olanlarca da malum olduğu üzere Mösyö Gladstone'un tavrı, artık Ermeni tahrirlerinin Lord Salisbury kabinesinin dış politikasını tenkit için yeterli derecede ciddi ve faydalı bir bahane olamamasından ötürü bu tahrirlerle pek de uğraşmaya eğilimli olmadığını ima etmektedir. Eğer bu tahmin gerçekleşir ve İngiltere'deki Ermeni tahrirçileri muhalefet partisine mensup bir takım gazetelerin şimdiye kadar az çok gösterdikleri muhabbetten mahrum kalırlar ise bunların hiçbir önemi olmayacak ve çıkardıkları kargaşanın zerre kadar etkisi kalmayacaktır.

2 Ocak 1891 tarihli ek mektubun tercümesi

Gerek sizin mektubunuzu ve gerekse aslıyla tercümesini gönderdiğiniz diğer mektubu büyük bir üzüntüyle okudum. Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde mevcut olan idare şeklinden hakikaten pek üzgün oldu-

ğumu biliyorsunuz. Bana göre, böyle bir meselede yapılması doğal olan abartıları bir kenara bırakarak olayları incelemek devletlerin görevidir. Buna bir çare bulabileceklerinde asla şüphe etmiyorum. İngiltere'nin, devletleri bu yolda harekete teşvik etmesi bilhassa görevi gereğindedir. Ülkemde yapmaya mecbur olduğum bir takım görevlere harcadığım zaman sebebiyle Ermeni Meselesi ile ilgilenmek gibi uygun olmayan bir girişimi yapmaya eğilimli bulunsam bile yoğunluğum buna engel olmaktadır. Bu konuyu muhabirinizin biraz zor anlayacağından korkuyor isem de kendisini aydınlatacağınız ümidindeyim.

BOA, HR. SYS, 2823/47

2

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne

Efendim,

Dün akşam parlamentoda Mösyö Bryce, Mösyö Labouchere, Mösyö Stevenson ve diğer bazı muhalefetçilerin Ermeni Meselesi hakkında birçok uygunsuz sözler sarf etmeleri üzerine Dışişleri müsteşarı tarafından savunma tarzında cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar arza değer görülerek tercüme edilen özetleri ekte sunulmuştur.

19 Mart 1891

Rüstem

**

Parlamentoda Ermeni Meselesiyle ilgili olarak Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson'un verdiği cevapların özeti

Böyle önemli bir meselenin tekrar tekrar tartışılmasına diyeceğim bir şey yoktur. Ancak mağdurlara acıyan ve kötü yönetimden şikâyeti olanların arzuları doğrultusunda söz konusu mağdurlar lehinde harcanan çabalarla elde edilen güzel sonuçların dikkate alınmamasını kabul edemem. Saygıdeğer parlamenterlerden bazıları Osmanlı Devletini etkileyecek derecede düş-

manca bir üslup kullanmaktadırlar. Kanaatime göre bu tutum yersizdir. Dost bir devlete yapılacak ihtar ve tebliğlerin dostça bir üslupta olması gerekmektedir. İngiltere bu şekilde dostça ihtarlarda bulunmuş ve bunlar da Bâbî-âli tarafından olumlu karşılanmıştır.

Geçen yıl İstanbul'daki elçimize vilayetlerin durumunun iyileştirilmesine arabuluculuk etmesi hususunda direktif verilmiştir. Kendisi bu direktif uyarınca Bâbî-âli'de girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sonuçsuz kalmadığı ilgili bölgelerdeki yöneticiler tarafından alınmaya başlanan etkin önlemlerden anlaşılmaktadır. Zulüm ve haksızlık yapıldığı yolundaki yayınların doğru olmadığı defalarca yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar sadece Ermenilerin yaşadıkları illerde değil, Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde de hırsızlık ve cinayet gibi olaylar olmuşsa da Osmanlı Hükümeti bu gibi durumların önünün alınabilmesi için gerekli işlemleri yapmaktan geri durmamıştır. İngiltere'nin gerek İstanbul ve gerekse vilayetlerde bulunduğu dostça girişimlerin tamamı ortadadır. Sorgulama Heyeti'ne garanti verebilirim ki, bu girişimlerin faydaları görülmüş ve böylelikle Anadolu'nun durumu eskisine oranla her bakımdan iyiye gitmiştir. Ermenistan için Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan bir vali tayin etmesini beklemek hiçbir yarar sağlamaz. Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halkı rahata kavuşturup onların can ve mallarını korumak ve ayrıca devletin şanına yakışmayacak durumların meydana gelmesini önlemek gerektiğini kavradığına dair İngiltere'nin dayanıp güvenilebileceği sebep ve deliller bulunmaktadır. Ne zaman acı bir olay olup doğruluğu kesinleşmişse İngiltere Hükümeti dostça bir üslupta Bâbî-âli'ye durumu açıklamış ve çoğunlukla bu üslup arzu edilen sonucun elde edilmesini sağlamıştır.

Yine tekrar ediyorum: Anadolu'nun durumu gayet rahat bir şekil kazanmıştır. Ehliyetli ve liyakatli valilerin çabalarıyla gelecekte daha da iyileşmesi beklenebilir. Parlamenterlerden bazılarının Osmanlı Hükümeti aleyhinde kullandıkları tabirler yersizdir. Üzüntülerimi bildirerek İngiltere ile dostça ilişkilerde bulunan bir devlet hakkında böyle bir dil kullanılmasının uygun olmayacağını belirtiyorum".

BOA, Y. PRK. EŞA, 13/23

3

Bugünkü *Daily News* gazetesinin haberine göre parlamento üyesinden olup Ermeni işlerini kendine uğraş edinenlerden bazıları dün Mösyö Bryce'ın başkanlığında toplanarak Anadolu Ermenileri'nin durumu hakkında İngiltere halkına doğru bilgi vermek ve anlaşma hükümlerine uygun olarak gerektikçe Osmanlı Devleti'ne tebligatta bulunulmasına yol göstermek üzere "İngiliz Ermeni Komitesi" ismiyle yeni bir komite oluşturulmasına karar vermişlerdir. *Haiasdan* isimli Ermeni gazetesinin bu yeni komitenin kontrol ve gözetimi altında bulunması da aynı karar gereğindedir. Mösyö Bryce bu gazetenin şimdiye kadar Ermeni Komitesi idaresinde yayınlanması yüzünden bazı dostlarının düşüncelerine göre Türkler arasında öfke ve tepkiye yol açarak Anadolu Ermenileri hakkında olağanüstü tedbirler alınmasına sebep olduğunu, *Haiasdan* gazetesinin bu yüzden İngiliz üyesi olan bir komite kontrolünde bulunması, bir sebep ve gerek olmadıkça Bâbiâli'yi suçlama tarafına gitmemesi konusuna şimdiki üyelerin dikkat ve itina etmeleri ve bu çerçevede ortaya çıkabilecek olumsuz etkileşimlere yol açmamak lâzım geleceği üzerinde durmuştur. Komitenin dünden itibaren kurulduğu ilan edilmiştir. *Daily News* gazetesi de özel bir makale yayınlarak Avrupa'daki Ermeni taraftarlarından bazılarının aşırı yayınlarının hem Osmanlı Hükümeti'ni hem de Rusya Devleti'ni sıkı tedbirler almak zorunda bıraktığını ve bu iki hükümet idaresindeki mezhepdaşlarına bir taraftan zarar vermekte olduklarını kabul ederek Mösyö Bryce'ın fikir ve sözleriyle komitenin kurulması kararını onaylayıp övmüştür. *Daily News*'in Petersburg muhabiri, Rusya Hükümeti'nin son zamanlarda kendi Ermeni vatandaşları hakkında gerçekleştirdiği ve Osmanlı Devleti'ne uygun gibi görünen son derece sıkı politikanın Ermeniler arasında hükümet aleyhine ihtilâl taraftarları bulunduğu korkusundan ileri geldiğini belirterek ileride incelenerek böyle bir düşünceye gerek olmadığına anlaşılması üzerine Rusya Devleti'nin Osmanlı Ermenileri'ne yardım olarak yeni ciddi bir hareket yapılmasına izin vereceği değerlendirilmesinde bulunmuştur. *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri ise bu

yıl Ermeni ileri gelenlerinin Paskalya'da Patrik Efendi'yi ziyaret etmediklerini ve bunun da Bâbîâli'nin yaptığı son tekliflere Patrik tarafından göz yumulup ve onay verilmesi durumunun Ermeniler arasında sebep olduğu memnuniyetsizliğe delil kabul edildiğini bildirerek bu münasebetle Ermeni kamuoyunca duyulan heyecan yeterli etkenlerin bulunmaması sebebiyle geçici olarak yatışmış ise de bir fırsat çıktığında genelin hoşnutsuzluğunun yine belirtilerini göstereceği iddiasında bulunmuştur. Bazı Londra gazeteleri de Mısır Bakanlar Kurulu'nda meydana gelen değişikliğin İngiliz gazeteleri tarafından olumlu karşılandığını, mutaassıp ve despot dedikleri Riyaz Paşa'nın sükutunun gelişme ve çağdaşlaşma açısından ülke için hayırlı olacağını bildirmişler ve Paris gazetelerini de göz önünde bulundurarak Riyaz Paşa'nın işten el çekmesinin İngiltere nüfuzunun güçlenip artmasına sebep olacağını ileri sürmüşlerdir. Parlamentoda Osmanlı Devleti ile ilgili konuşma yapılmamaktadır. Lordlar Kamarası'nda Urabî Paşa ile arkadaşlarının sıhî ihtiyaçtan dolayı sürgün yerlerinin değiştirilmesi istenmiş ise de bunu Hidiv Hükümeti'nin onaylamayacağı belirtilerek Lord Salisbury tarafından olumsuz cevap verilmiştir. Allah Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine Padişahımıza uzun ve mutlu ömürler versin. Âmin.

Londra, 14 Mayıs 1891

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 13/50

4

Anadolu vilayetlerinin ve özellikle Ermenilerin yerleşik bulunduğu bölgelerin ıslâhatı meselesinin İngiltere'nin Lordlar ve Avam Kamaralarında ve gazete sütunlarında ara sıra bahis konusu olduğu ve İngilizlerin isteklerinin uygulanması hususunda güçlük ve engellerle karşılaştıkça bu meseleyi ellerinde bir savunma silahı olarak kullandıkları Padişah'ın bilgileri dahilindedir.

Bu kez de İran'da annesiyle beraber oturduğu halde Osmanlı Kürtleri tarafından zorla kaçırıldığı iddia olunan Miss Granfield adlı kızın İslâm dinini kabul etmesi sebebiyle Osmanlı Hükümeti tarafından İngiliz konsolosuna teslimine onay verilmemesi üzerine bütün İngiliz basını bu durumu diline dolamıştır. Hiç ilgisi yokken fırsattan istifade ederek Ermenistan bölgesinde emniyet ve güvenliğin yok olması yolunda yazılar yazıp Osmanlı Hükümeti'nin Kürtleri ıslâh ve terbiyede beceriksizlik gösterdiğini ve Hıristiyanların türlü türlü zulme uğradıklarını bin bir çeşit abartıyla dünyaya yaymaya çalışmışlardır. Bununla Ermenistan Meselesi'ni yeniden uyandırmaya gayret etmişlerdir. Hatta o derecede ki, Lordlar ve Avam Kamaralarında Granfield meselesi üzerine hükümete sorular sorulmuş ve bu sorular Ermenistan hakkında yapılacak görüşmeler için bir başlangıç olmuştur.

11 Temmuz tarihinde Avam Kamarası'nda bu konuda uzun uzadıya tartışmalar yapılmıştır. Mr. Summers, Mr. Leveson Gower, Mr. Schwann adlı milletvekilleri Ermenistan'daki kötü idare, Hıristiyanların mal ve canlarından emin olmadıkları ve Kürtlerin zulümleriyle mahallî hükümetin beceriksizliğinden dem vurarak birçok konuşma yapmışlardır. Mr. Legh adlı milletvekili de Ermenistan mezâliminin Manchester'da yaşayan ve kendilerine Ermeni Vatanperver Cemiyeti süsünü veren zengin ve nüfuzlu bir takım Ermenilerin abartılarıyla onların ifadelerine kulak veren İngilizlerin hayal dünyalarında gelişen bir şey olduğunu ve İngiltere'nin Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerden ayrılarak sadece Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmasının esasen doğru olmayacağını açıklamıştır. Ayrıca, birkaç yıl sonra Ermenistan'ın bir Rus vilayeti olacağını da ilave etmiştir. Radikal milletvekillerinden Labouchere isimli boşboğaz da Osmanlı ülkesinin her bölgesinde Hıristiyanların zulüm ve haksızlığa uğradıklarını açıkladıktan sonra: "Yapılacak bir şey varsa o da Türk haydutlarını Avrupa ve Asya'dan sürmektir." sözlerini söylemek cüretinde bulunmuştur. Mr. Bryce adlı bir milletvekili ise diğerleri gibi yanlış kıyaslamalarda bulunduktan sonra Ermenistan'ın Avrupa himayesinde olduğunu ve orada yapılan zulmün Rusların Yahudileri sürmelerine veyahut İngilizlerin İrlanda'daki politikalarına benzemediğini iddia etmiştir.

Dışışleri müsteşarı kabine adına bu sorulara cevap vererek özetle şöyle demiştir: "Osmanlı Hükümeti iyi niyet göstergesi olarak Ermenistan kıtasına muktedir valiler göndermiştir. İstanbul'daki elçi ile Erzurum ve Van konsoloslarının ifade ve olumlu gözlemleri bunu doğrulamaktadır. Yabancı bir hükümet hakkında aşağılayıcı sözler kullanılması ve tehditlerde bulunulması ahlâk ve diplomasi kurallarına aykırıdır. Bu gibi girişimlerle hiçbir şeye ulaşılamaz. Osmanlı Hükümeti'nin bu yoldaki uyarıları görmezlikten geleceğini de ayrıca sözlerime eklemek isterim". Labouchere, müsteşarın sözünü keserek: "Türkiye nezdinde girişimlerde bulunulması düşüncesinde değilim. Türkiye'ye söz anlatmak kör bir eşeğe söz anlatmaya benzer." demesi üzerine Dışışleri müsteşarı: "Böyle bir deyim kullanmanız doğru değil. Bu tür bir konuşma üslubunun dost bir devlet hakkında kullanılmasının gayet münasebetsiz olduğunu ifade ederim. Öyle ki, bu hareket Kamara'nın isteklerini yerine getirmek için hükümeti her türlü ümitten mahrum ediyor." demiştir Daha sonra ise Kıbrıs Antlaşması'ndan söz ederek: "Bâbîâli Anadolu vilayetleri için yaptığı ve yapacağı şeyleri bizimle görüşmediğinden biz de antlaşmanın bize ait olan kısmını uygulamakla yetinebiliriz. Kürtlerin asker sınıfına alınmasına gelince; bunların bu yolda itaat ve terbiye altına alınmasına ciddi surette gayret edilirse en uygun politikanın bu olduğu fikrindeyim. Gerekli ıslâhatın yapılması için Bâbîâli nezdinde ciddi girişimlerde bulunulması Sir White'a emredilmiştir. Son olarak şunu da ilave edeyim ki, sert üslup kullanılmasının büsbütün aleyhindeyim. Bunda ısrar edilecek olursa Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'nin uyarılarına hiç kulak asmayacağını arz ederim." demiştir.

Padişah sayesinde Osmanlı ülkesinin her bölgesine asayiş, güvenlik ve medeniyetin tamamen yerleşmesinde tek faktör olan demiryolları yapılmakta, eğitim devamlı ilerlemektedir. Yönetimin her şubesinde gerekli ıslâhat yapılarak suistimallerin önü alınmakta olduğundan İngilizlerin kendilerine Ermeni koruyucusu süsü vererek hiç hakları yokken Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve şanını sekteye uğratacak uyarı ve hatırlatmalarda bulunmalarının ne derece çirkin olduğu Padişah tarafından bilindiğinden bu konuda açıklamada bulunmayı edebe aykırı görüyorum. Berlin Antlaş-

ması'nın birçok bölümleri ve özellikle de Bulgaristan vergisi, arazisi terk olunan hükümetlerin Osmanlı borçlarına dahil edilmesi, Batum Limanı'nın serbest bir duruma getirilmesi, Bulgaristan kalelerinin yıkılması, Balkanların Osmanlı işgali altında bulundurulması gibi daha birçok önemli mesele göz ardı edildiği halde ara sıra Ermenistan ıslâhatından söz edilmesine, küstahlığın son derecesi denilse yeridir. Kendilerine önem verildikçe büyüklük taslamaları millî huyları gereği olan İngilizler hoşgörülü davrandıkça şımarılmaktadırlar. Yahudiler hakkında Rusya imparatoruna gönderdikleri dilekçenin açılmadan Londra'ya iadesinden beri Rusya'ya karşı ağız açmaya cesaret edememektedirler. Osmanlı basını tarafından aleyhlerinde biraz sert bir üslup kullanılmış olsa, elçileri aracılığıyla Bâbüâli'yi ve hatta doğrudan doğruya Padişah'ı tacize kadar gidip gazetenin kapanmasını isteyen İngiliz Hükümeti ve milletinin, parlamentolarında Osmanlı Hükümeti'ne karşı yapılan saldırılara izin vermeleri, devletlerarası ilişkilere ve nezakete aşına olmadıklarının ve eksik terbiyelerinin açık bir göstergesidir.

Şahsınıza olan aşırı sadakat ve bağlılığım ile Osmanlı Hükümeti'ne karşı hissettiğim hürmet ve muhabbetten dolayı haddim olmadan bu küçük değerlendirmede bulunma cesaretini gösteriyorum. Bilgilerinize arz ederim.

14 Temmuz 1891

Liverpool Başkonsolosu
İsmail Mustafa

BOA, Y. PRK. EŞA, 14/4

5

Kafkasya'da Aleksandropol şehri halkından Artavul Ohancanyan ile Trabzon bölgesinden müstear adı İrvan Menhaylof olan şahıs, Ermenilerin bağımsızlığı için çalışanların reislerindedir. Berlin'e gittiklerinde Almanya Devleti tarafından şikâyetleri anlayışla karşılanmış, ihtilâl ve isyan çıkardıkları halde Berlin Antlaşması çerçevesinde kendilerine yardım edileceğine dair sağlam vaatler aldıktan sonra Londra'ya gitmişlerdir. Burada da İngiliz-

tere Devleti tarafından korunacakları güvencesi verildikten sonra İngiltere'nin direktifiyle Osmanlı Devleti'nin askerî kuvvetlerinin zayıfladığını gördükleri bir zamanda isyana hazır olmak üzere İngiltere'den 10.000 ve Avusturya'dan da 4.000 tüfek satın almışlardır. Bu silahları Bombay ve Basra Körfezi'nden geçirip İran yoluyla Ermenistan'a sokacaklardır. Artavul Ohancanyan Viyana'dan hareket ederek Trieste'ye gitmiştir. İngiltere'nin isyan sırasında yapacağı yardımlardan birisi de Osmanlı sahillerine donanmasını sevk edecektir. Bunlar güvenilir kaynaklardan haber alınmıştır. Arz olunur.

[2 Ekim 1891]

BOA, Y. PRK. AZJ, 20/38

6

Halep Vilayeti Valiliği'nden şifre

Maraş'ta bulunan Sis katogikosunun yetiştirdiği adamlardan olup kargaşa çıkarmak için Londra'ya gönderilen Asayan'ın Londra'dan katogikosluğa ve Maraş'ta bulunan Nişan adlı kişiye hitaben gönderdiği iki adet mektup ele geçirilmiştir. Bu mektuplarda yer alan bilgiler, sözü edilen Nişan adlı şahsın Londra piskoposuyla yaptığı görüşmeyi ve Ermenistan meselesi hakkında Londra tarafından yapılan bazı ciddi girişimleri içermesi sebebiyle önemli görülmüşlerdir. Söz konusu mektupların ayrıntılı olmasından ötürü aynen mi yoksa şifreyle mi arz edileceği konusunda görüş bildirilmesi.

29 Kasım 1891

Halep Valisi
Arif

BOA, Y. PRK. UM, 23/55

7

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 54

Konu: Anadolu eyaletlerindeki Ermenilerin sözde uğradıkları zulümlere dair Agopyan, Tcheraz ve Sevasly tarafından bazı milletvekillerine verilen lâyihanın parlamentoda okunduğu

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
11 Nisan 1892 tarih ve 92 numaralı yazının tercümesi*

Liberal Parti'ye mensup olup Londra'daki Ermeni bozguncularıyla görüşen ve bunlar için ara sıra hükümete soru sormaya çalışan bazı milletvekilleri Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin sözde uğradıkları zulüm ve düşmanlıklara dair Agopyan, Tcheraz ve Sevasly tarafından kendilerine verilen raporları dinlemek için son olarak parlamento salonlarından birinde toplanmışlardır. Bu kişiler alışkanlıkları gereği Osmanlı Hükümeti aleyhine bir takım iftiralarda bulunduktan sonra mezhepdaşlarının durumunu karanlık bir biçimde göstermişlerdir. Bu raporlar dinlendikten sonra milletvekillerinden Mösyö Leveson Gower'ın teklifi üzerine hazır bulunanlar tarafından aşağıdaki kararlar alınmıştır:

"Anadolu vilayetlerinde yerleşik Ermeniler ile diğer Hristiyan halkın mutluluğuna taraftar bazı milletvekillerinden meydana gelen bu meclis Agopyan, Tcheraz ve Sevasly tarafından verilen raporları dinlemiştir. Anadolu'nun durumunda herhangi bir ıslâhat belirtisi görünmemesinden dolayı üzüntü duymakta ve Osmanlı alayları oluşturulması için fanatik ve yağmacı Kürtlerin askere alınması ile Padişah buyruklarına aykırı olarak Hristiyan ve yabancı okullarının zulüm ve yolsuzluklarla tehdit edilmesinin endişe verici durumlardan olduğu görüşünü taşımaktadır."

Daha önce bu kişiler tarafından aynı amaçla yapılan diğer toplantılara benzeyen bu toplantının asla önemi olmadığı gibi istenen hiçbir sonucu vermeyeceği de kesindir. Her türlü yanlış yorumu önlemek için öncelikle, bu

toplantının parlamento salonlarında yapılmasının buna asla siyasî bir özellik veremeyeceğini ifade etmeliyim. Zira dostlarını kabul etmeleri ve özel işle-riyle uğraşmaları için milletvekillerine tahsis edilmiş olan bu salonlarda ger-çekleşen olaylardan dolayı ne parlamento ve ne de hükümete herhangi bir sorumluluk düşer.

BOA, HR. SYS, 2823/69

8

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanı tarafından sözde Ermeniler aleyhine alınan tedbirlere dair parlamentoda sorulan soruya Dışişleri müste-şarı tarafından verilen cevabın tercümesinin gönderildiğini içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen yazı ile ekteki tercümeleri görüşlerinize sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte takdim edilmiştir.

18 Nisan 1892

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
128

Sadâret'e
Arz

Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanı tarafından sözde Ermeniler aleyhine alınan tedbirlere dair Liberal Partisi'ne mensup üyelerden birinin parlamentoda sorduğu soruya Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevabın

tercümesinin gönderildiğini içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen 29 Mart 1892 tarih ve 84 numaralı yazı ile ekteki tercümelere birlikte sunulmuştur. Söz konusu evrakta belirtilen telgrafın tercümesi 31 Mart 1892 tarihli yazıyla gönderilmiştir. Arz olunur.

15 Nisan 1892

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
29 Mart 1892 tarih ve 84 numaralı yazının tercümesi*

Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanı tarafından sözde Ermeniler aleyhine alınan tedbirlere dair Liberal Partisi'ne mensup üyelerden biri tarafından dün akşam parlamentoya yöneltilen soruya Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevabın tercümesi ekte sunulmuştur. 25 Şubat 1892 tarih ve 22 numaralı yazınızda bu tür haberlere ilişkin istenen bilgiler çerçevesinde bugünkü tarihli şifreli bir telgrafla söz konusu olayı özet olarak bildirdim.

Ekli evrakın tercümesi

Mösyö Stevenson'un: "Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanının Ermenileri Hamidiye Süvari Alayı'na gerekli atları bulup vermeye zorladığı, zorla alınmış hayvanların bedelinin sahiplerine ödenmediği, Kurtalan, Hogtan ve diğer yerlerde atlarını vermektan kaçınanlar hakkında zulüm ve haksızlık yapıldığı haberleri doğru mudur? Bu durum Van'daki İngiltere konsolosu tarafından protesto edilmiş midir? Söz konusu olay ve gelişmeler, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine aykırı değil midir? Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerine dair yayınlanması sözü verilen evrak ve yazılar neşredilecek midir?" şeklindeki sorusuna Dışişleri müsteşarı: "Birinci bö-

lümdeki açıklamaları doğrulayan herhangi bir haber ve bilgi alınmamıştır. Van'da bulunan İngiltere konsolos vekili Kürtlerin izinle askere alındıklarını, atlarına işaretler konduğunu ve her ne kadar diğerlerine ait atları ödünç aldıkları veya çaldıkları iddia olunmuş ise de kendisinin bu söylentileri doğrulamasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte İngiltere Büyükelçiliği tarafından Bâbîâli'ye uyarıda bulunulmasını gerektiren hiçbir şey yoktur. Birinci bölümde açıklanan olay ve gelişmeler, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine aykırı kabul edilebilir. Evrak ve yazılar bu hafta dağıtılacaktır." cevabını vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 258/69

9

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Sayı: 15163/93
Londra, 21 Nisan 1892

Konu: Anadolu'daki Hıristiyanların durumu hakkında geçenlerde hazırlanan Mavi Kitap'ın tahlili

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Sayın bakan,

İngiltere Hükümeti, Anadolu'da bulunan etnik dinî toplulukların ya da diğer bir ifadeyle, dağınık olarak taşra eyaletlerinde meskun bulunan Ermenilerin durumu hakkında hazırlanan diplomatik yazılardan derlenen bir kitapçığı parlamentoda bulunan gruplara dağıttırıştır. Elçiliğimiz bunun posta ile gönderilen iki nüshasını almış bulunmaktadır. Bunun mahiyeti hakkında şimdilik vereceğim özet bilgileri ekselanslarının beğeneceklerini umuyorum. Bu kitapçık, 1891 yılı içinde İngiltere kralının Anadolu'daki ajanları vasıtasıyla İstanbul'daki elçiliklerine gönderdikleri raporlardan meydana gelmektedir. Büyükelçi William White, bunların birçoğunu herhangi

bir değerlendirme yapmadan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırmıştır. Ancak zaman zaman bunlarla beraber gönderdiği mektupta, kendisine işaret edilen ve sadrazam hazretlerinin dikkatini çekeceğine inandığı bazı hadiseler hakkında uyarılarda bulunmuştur. Anadolu'daki konsolosların gönderdiği mektuplar genellikle koyun ve büyükbaş hayvanların çalınması, yağmacı Kürt eşkıyasının silahlı saldırıları ile seyyah veya köylülerin uğradığı zararlara dairdir. Bu saldırılardan çok azı gerçek ve büyük görünüyor. Diğer olaylar Müslümanların, keza Hıristiyanların amme hukukuna karşı işlemiş oldukları adi suçlarla ilgilidir. Şurasını belirtmek gerekir ki, büyükbaş hayvanların çalınmasıyla ilgili olayların hepsi -konsolosların tespitine göre- pek az suçüstü ihbarlar olup hırsızların takibi ve suçluların cezalandırılması için alınan tedbirlerdir. Çoğu durumda bu çalıntı hayvanlar geri alınıp sahiplerine iade edilmektedir. Bazı saldırıların Kürtler tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Bu durumda da devlet yetkililerinin çalınan koyunları geri alıp iade etme gayretleri başarısız kalmaktadır. Cinayet ve hırsızlıklar hususunda konsolosluk raporlarında, taşra yetkililerinin etkili ve faal oldukları ve ne olursa olsun suçluların tutuklanıp mahkemelere sevk edildikleri belirtilmiştir. Oldukça enteresan bir hadise var ki, bu muhtemelen konsolosların şahsî eğilimlerini veya en azından bu konudaki deneyimlerini ortaya koymaktadır. O da ajanların mektuplarında kullandıkları ifade tarzıdır.

Hadise şudur: Erzurum Konsolosluğu'na vekâlet eden Hampson, muhtemelen ülkemize geldikten sonra asılsız haberlerin etkisi altında kalarak ilk raporlarında karamsar bir takım değerlendirmeler yapmış, gerek Müslüman ve Hıristiyanların durumları ve gerekse genel asayiş ile ilgili raporlarında oldukça karanlık tablolar çizmiştir. Oysa birkaç ay sonraki raporunda ifadesini değiştirmiştir. Nitekim 23 Mayıs 1891 tarihli raporunda William White'a şunları yazmıştır: "Konsolosluk arşivinde bulunan eski raporları inceleyip bunlardaki bilgilerle bölgenin mevcut durumunu mukayese ederek şu sonuca vardım: Önceki yıllarda yürütülen idare şeklinde dikkate değer ıslâhatta bulunulduğu kesindir. Osmanlı Devleti görevlileri -en azından Erzurum'da- düzeni korumaya ve her şeyi yerli yerine koymaya büyük ölçü-

de dikkat ederek bölgenin ve ahalinin ihtiyaçlarını gidermekte fevkalâde isabet kaydetmişlerdir".

12 Eylül tarihli diğer bir raporunda aynı görevli durumu şu şekilde ifade ediyor: "Erzurum'un bütün bölgelerinde asayişin bütünüyle sağlandığını memnuniyetle gözlemledim. Emniyet tamamen sağlanamamış olsa bile, edindiğim bütün bilgilere göre, hemen hemen savaştan bu yana bütün ülkede sağlam ve görülmeye değer bir asayiş yeniden kurulmuştur. Hayvan hırsızlıkları ve Kürtlerin öldürmeye yönelik saldırıları zaman zaman kulağıma gelse de bunların miktarı pek azdır ve ciddi olaylardır. Hıristiyanlar kadar Müslümanlar da öldürülmektedir".

Van Konsolosu Devey tarafsızlığını büyük ölçüde koruyarak kendi sorumluluğu dahilindeki bölgede iki yıl içinde tamamlanan olağanüstü güzel gelişmeleri dile getirmekten çekinmemiştir. O, William White'a takdim ettiği 12 Ocak 1891 tarihli oldukça uzun bir muhtırasında taşra vilayetlerde meskun bulunan Ermenileri anarşi ortamına sürüklemek gayesiyle Avrupa basınında yayınlanan yalan haberlere şiddetle karşı çıkmakta ve *Daily News*'i göstererek "bu gazetede farklı tarihlerde yayınlanan telgraf ve haberlerin gerçeklerle ilgisi olmadığını" kesinlikle ifade etmiştir. Nitekim aynı gözlem ve tespit, yani Türkiye'de gayr-ı müslimlere dinî baskı yapıldığı iddiası Minas Tcheraz tarafından Gladstone'a hitaben yazılıp aynı gazetede yayınlanan mektupta da tekzip edilmiştir. Zaten *Daily News* gazetesinin Ermeniler konusundaki bu iftiraları şu son zamanlarda giderek azalıp nadir bir hale gelmiştir. Nitekim aynı bölgede yaşayan bir İngiliz memurunun resmî tekzip yazısının müspet bir takım intibalar bırakacağı ortadadır.

Adı geçen konsolos ağız değiştirerek bu kez Avrupa'daki Ermenilerin ve *Daily News* gazetesinin çok defa ileri sürüp yaydığı "Kürtlerin Osmanlı idarecilerini tehdit edip bölgelerinde istedikleri gibi kanun çıkarttıkları" iddiasını gülünç bulmakta ve şöyle demektedir: "Kürtlerin hiçbir yerde bu anlamda bir ağırlıkları olmadığı gibi, çok defa sadece tek bir asker borazanının çalması veya bir zaptiye memurunun görünmesi bile onların kaçıp gitmelerine yeterli geliyor".

Bütün bir yıl boyunca konsoloslar, asker ile Kürtler arasında meydana gelen bir anlaşmazlığa dikkati çekmişlerdir. O da Dersim Olayı'dır. Bu olayda zayıf bir müfreze gücüyle dağların bir geçidinde siperlenen bir Kürt aşireti, zaptiyelere karşı direnişe girişmiştir. Sonraki raporların izahatına göre bu aşiretin reisleri, çevreye birçok askerî birliklerin geldiklerini görünce, daha fazla direniş imkânları kalmadığını düşünerek ilgili makamlara teslim olmuşlardır.

Özetle, bu yeni *Mavi Kitap* bizim taşra vilayetlerimizin durumu hakkında olumsuz bir fikir vermemektedir. Özellikle bölgenin âdetleri ve topografyasının doyurucu bilgiye engel olduğu kabul edilirse, sorumluluk oradaki yetkililere düşmektedir. Gerçekten şuna işaret edeyim ki, muhtemelen bu içeriği sebebiyle bize karşı genellikle düşmanca tavır alan gazeteler bu kataba atıfta bulunmaktan giderek uzaklaşmışlar ve artık bir takım yazılar neşretmeyi bırakmışlardır.

En derin saygılarımı sunarım.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2752/37

10

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

Liberal Partisi'ne mensup olup Londra'daki Ermeni bozguncularıyla haberleşerek bunlar için ara sıra hükümete soru sormaya kalkışan bazı milletvekillerinin, Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin sözde uğradıkları mezâlim hakkında Agopyan ile arkadaşları tarafından verilen bilgileri dinlemek üzere parlamento salonlarından birinde yapılan toplantıda aldıkları karara ve o konudaki bazı değerlendirmelere dair Londra Büyükelçiliği'nin yazısının tercümesi Hariciye Nezâreti'nin tezkiresiyle birlikte arz edilmiştir. Bu yazıda misafir kabulü ve özel işlerini görmeleri için milletvekillerine

tahsis edilen bu salonlarda gerçekleşen durumdan dolayı ne parlamentoya ne de hükümete hiçbir sorumluluk düşmeyeceği için bu maddenin asla önemini olmadığı belirtilmiştir. Ancak bu kararda, yağmacı Kürtlerin askere alınmalarıyla Hıristiyan ve yabancı okullarının tehdit altında bulunmasının endişeye sebep olduğu ileri sürüldüğü için, Hamidiye Süvari Alayları teşkilatından ve okullar hakkındaki tehditlerin aslı olmadığından bahisle durumun tekzip ve tashih edilmesi hususunun Londra Büyükelçiliği'ne bildirilmesi uygun görülmüştür.

1 Mayıs 1892

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 259/17

11

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Yerköy Konsolosluğu'ndan
28 Nisan 1892 tarihinde gelen yazının kopyası

Sakıncalı kişilerden olup bu kez Rusçuk'tan Yerköy'e kaçmakta oldukları haber alınıp yakalanan ve buralarda kalmaları uygun olmayan Osmanlı vatandaşlarından Erzincanlı Ermeni Ohannes oğlu Artin ile Tekirdağlı Serkiz oğlu Kirkor İstanbul'a gönderilmek üzere bu defa konsolosluk hademesi Mahmud'a emanet edilerek Köstence'de Osmanlı konsolosluğuna gönderilmişlerdir. Rusçuk'ta tutuklanan Ermenilere İngiltere Devleti'nin Rusçuk Konsolos Vekili Mösyö Daily'nin açık olmasa da örtülü olarak sahip çıkmakta olduğu yönünde aldığım bilgiyi arz ederim.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret'e
Arz

Osmanlı tebaasından ve sakıncalı kişilerden olup Yerköy'de yakalanmış olan Erzincanlı Ermeni Ohannes oğlu Artin ile Tekirdağlı Serkiz oğlu Kirkor'un İstanbul'a gitmek üzere Köstence Konsolosluğu'na gönderilip Rusçuk'ta tutuklanan Ermenilerin oradaki İngiltere konsolos vekili tarafından gizlice korunduğunun elde edilen bilgilerden anlaşıldığını bildiren ve bugün konsolosluktan alınan yazısının bir kopyası ekte sunulmuştur. İzinli olarak burada bulunan Rusçuk tüccar vekiline dönüşünde, bu konsolos vekilinin hareketleri hakkında araştırma yapma görevi verilmiş olduğundan takdir tarafınıza bırakılmıştır.

5 Mayıs 1892

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

Osmanlı tebaasından ve sakıncalı kişilerden olup Yerköy'de yakalanan Erzincanlı Ermeni Ohannes oğlu Artin ile Tekirdağlı Serkiz oğlu Kirkor'un İstanbul'a gönderilmek üzere Köstence Konsolosluğu'na gönderilip Rusçuk'ta tutuklanan Ermenilerin oradaki İngiltere konsolos vekili tarafından gizlice korunduğunun haber alındığı açıklamasını içeren Yerköy Konsolosluğu'ndan alınan yazının bir kopyasının gönderildiğine ve izinli olarak burada bulunan Rusçuk tüccar vekiline, dönüşünde söz konusu konsolos vekilinin hareketleri hakkında araştırma yapması görevinin verildiğine dair Hari-

ciye Nezâreti'nin yazısı ekleriyle birlikte görüşlerinize sunulmak üzere arz olunmuştur.

6 Mayıs 1892

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 259/53

12

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 73

***Konu:** Marengo'nun hareket ve davranışlarına dair elde edilen bilgileri içeren
14 Mayıs 1892 tarihli yazıya ek*

*Londra Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gelen 27 Mayıs 1892 tarihli özel yazının tercümesi*

Marengo hakkında ajanlarım aracılığıyla en son elde ettiğim bilgileri 14 Mayıs 1892 tarihli yazıma ek olarak arz etmek cüretinde bulunuyorum. Bu bilgiler Marengo'nun burada Ermeni Vatanperver Komitesi ismini taşıyan komiteyi oluşturan kişilerle pek sıkı ilişkilerde bulunduğunu doğrulamaktadır. Onun sözüne bakılırsa, Sevasly adlı kimse son olarak kendisini Londra'daki Ermeni bozguncularının en büyük koruyucusu bulunan vekillerden Mösyö Bryce'a göstermiştir. Bryce onu Osmanlı Hükümeti'ne karşı muhalefete teşvik edip belli prensiplere uyduğu ve ölçülü hareket ettiği takdirde kendisi ile arkadaşlarının yakın ilgisine mazhar olacağı garantisini de vermiştir. Galiba Marengo Liberal Parti'ye mensup diğer bazı kişilerle de görüşmüştür. Kendisinin, bu münasebetle: "Bu İngilizlerin beni şahsî çıkarlarım için değil, fakat kendi menfaatleri için teşvik ettiklerini görüyorum. Ancak ben bundan istifade etmekteyim." dediği rivayet edilmektedir.

Marengo biraz para almış gibi görünmektedir. Ajanlarımdan biri onun elinde 20-30 lira bulunan bir kese görmüştür. Bu paranın ona Mösyö Bryce ve Ermeniler tarafından verildiği anlaşılıyorsa da birinci tahmin doğru olmalıdır. Zira Bryce ile siyasî dostları, ona yardım için birkaç lira topladıkları

halde söylenenlere bakılırsa Ermenilerin Hint ve diğer memleketlerden aldıkları bir miktar yardımla zar zor geçinip gazetelerini çıkarabileceklerinden başkalarına verecek paraları yoktur. Marengo'nun gazetesine gelince; o Londra'da Neuman sokağında 62 numarada oturan matbaacı Mösyö Courtezy'ye başvurup gazetesinin basılmasını isteyerek her sayının bedelini peşin olarak ödemeyi teklif etmiştir. Zaten gazetenin bedeli az bir şeydir. Zira Marengo ilk baskı için 250 nüsha ile yetindiğinden Courtezy'nin tahminine göre bu miktardaki bir baskının bedeli en fazla -12 şiline ulaşan kâğıt masrafı hariç- 3 liradır. Gazetenin az miktarda basılmak istenmesine bakılırsa Marengo açık bir şekilde kışkırtıcılık yapma düşüncesinde olmayıp bize biraz problemler çıkarmak istemektedir. Marengo yaptığı sohbetlerde sadece vatansever duygularla hareket ettiğini doğal olarak söylemiş ise de kendisiyle görüşenlerin düşüncesine göre onun gazete çıkarmaktaki amacı para kazanmaktan başka bir şey değildir. Eğer gazete Mösyö Courtezy'nin matbaasında basılır ise normal gazete boyut ve görünümünde olacak ve basanın imzasını taşıyacaktır. Bu durum gazeteyi daha ılımlı bir dil kullanmaya zorlayacak ve böylece *Haiasdan* ve *Arménie* isimli gazetelerin seviyesinde bulunacaktır. İtibarlı ve etkin kişilerden bazıları tarafından nakdî yardım alıp almadığını anlamak için Marengo'nun ağzı aranmıştır. Kendisine pek büyük miktarda para yardımında bulunanlar olduğunu iddia etmiş ise de şimdiye kadar isimlerini söylememiştir. Birkaç gün önce biraz daha sıkıştırıldığında başlıca taraftarlarından ve yazı yazarak yardımda bulunanlardan birinin Midhat Paşa'nın damadı İbrahim Bey olduğunu ve kendisiyle birlikte çalışmak üzere yakında Londra'ya geleceğini söylemiştir. Fakat tahminime göre Midhat Paşa'nın İbrahim Bey isminde bir damadı olmadığından Marengo bunu uydurmuş olmalıdır. Marengo'nun nasıl geçindiğine gelince; yabancı gazetelerin ve özellikle Avrupa'nın doğu memleketlerindeki gazetelerin muhabirliğini yapmaktaysa da bu meslekten büyük bir kazanç sağlayamaz. İleride sağlayacağım bilgileri size arz edeceğim. Marengo Sırbistan'a gidecek olursa bu durumdan da sizi haberdar edeceğim. Fakat Marengo ajanlarım tarafından bana bildirilen son görüşmesinde artık bu düşüncede olduğundan söz etmemiştir.

BOA, HR. SYS, 654/58

13

Osmanlı Devleti'yle ilgili olarak gazetelerde kayda değer bir haber bulunmamaktadır. Sadece *Daily News* gazetesi "Londra'da Ermeni Şirketi denilen bozguncuların Lord Salisbury'ye takdim ettikleri bir muhtırada Ermenilerin yaşadıkları Osmanlı vilayetlerinin yerel yönetimlerinin idare ve uygulamalarından şikâyet ederek tek ıslâh çaresi olarak bu vilayetlerin birleştirilip bir Ermeni valinin idaresine verilmesi ve bunun da Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler aracılığıyla uygulanması gibi teklifleri ileri sürüp İngiltere Hükümeti'nin yardım ve aracılığını arzu ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı bir durumun bahis konusu olmadığını da sözlerine ekledikleri" şeklinde bir cümle yayınlamıştır.

Marengo adlı kişinin tekrar Londra'ya gelip gazetesini üç yıl süreyle yayınlayabilmesinin yollarını bulduğunu kendisine akıl veren bir kişiye söylediği büyükelçimize iletilmiştir.

Bir müddetten beri Osmanlı Büyükelçiliği'nde gözükmeyen Selim Fâris de bu yakınlarda Paris'e geçmiş, ancak İrlanda'ya gitmek üzere bu kez Londra'ya geldiğini bana bildirmiştir. Allah Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine Padişahımıza uzun ve mutlu ömürler versin. Âmin.

Londra, 29 Haziran 1892

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 16/1

14

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
595

Sadâret'e

Roma'da yayınlanan *Italie* gazetesi, Londra'daki Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından Lord Salisbury'ye gönderilen bir dilekçenin özetini

Fransa'da basılan *Matin* gazetesinden iktibas ederek yayınlamıştır. Roma Büyükelçiliği'nden gelip takdim edilen telgraf üzerine Lord Salisbury'ye böyle bir evrak verilip verilmediğinin araştırılıp bildirilmesi emrini içeren 27 Haziran 1892 tarih ve 346 numaralı Sadâret yazısı uyarınca Londra Büyükelçiliği'ne gerekli tebligat yapılmıştı.

Daily News gazetesinin bu konuda sütunlarına taşıdığı pasajın gönderildiği, Dışişleri müsteşarına Lord Salisbury'ye böyle bir dilekçe verilip verilmediği sorulduğunda garanti vermekle birlikte bunun birkaç gün sonra verilmesinin muhtemel olduğunu ifade ettiği, bu dilekçenin hazır olmasına rağmen henüz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmemiş olduğunun haber alındığı, bu gecikmenin de siyasî buhran neticesi kesinleştikten sonra dilekçeyi iktidar mevkiinde bulunacak Dışişleri bakanına vermek üzere dilekçe sahiplerinin seçim sonuçlarını beklemelerinden kaynaklandığı vb. ifadeleri içeren İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen 29 Haziran ve 7 Temmuz 1892 tarih ve 164 numaralı iki adet yazı ile eklerinin tercümeleri ekte sunulmuştur. Böyle bir dilekçe verilmesi durumunda etkisiz bırakılması için daha önce de bildirildiği üzere girişimlerin yinelenmesi Londra Büyükelçiliği'ne cevaben iletilmiştir. Arz olunur.

15 Temmuz 1892

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
29 Haziran 1892 tarih ve 158 numaralı yazının tercümesi*

Daily News gazetesinin 28 Haziran 1892 tarihli sayısında "Londra Ermeni Komitesi" ismini kullanan komitenin Marquis de Salisbury'ye bir nota vererek Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin durumlarına dikkat çektiğine ve

haklarında etkili bir şekilde aracılık yapılmasını rica ettiğine dair bir yazı yer almıştır. Söz konusu notayı güya açıklayıp izah eden bu pasaj ekte takdim edilmiştir. Aynı gün Dışişleri müsteşarını görüp bu yazıdan bahsederek bilgi istedim. Müsteşar bu konuya dair hiçbir bilgisi olmadığını, *Daily News* gazetesini de görmediğini ifade ederek şimdiye kadar Lord Salisbury'ye böyle nota verilmediği garantisini vermiş, ancak bunun birkaç gün sonra verilmesinin muhtemel olduğunu da ilave etmiştir. *Daily News*'te yer alan pasajı Sir Philip Currie'ye gösterdiğimde Currie: "Eğer Ermeniler Anadolu'nun ortasında muhtariyet idaresine sahip ve yarı müstakil bir hükümet kurmalarına İngiltere Hükümeti tarafından yardım edileceğini sanıyorlarsa büyük bir hata işlemektedirler." dedi. Currie'nin düşüncelerine ben de katılıyorum. Londra Komitesi'nin delice emellerinin Lord Salisbury kabinesi tarafından asla desteklenmeyeceği inancındayım. Fakat Mösyö Gladstone yeniden iktidara gelecek olur ise bu durumda iş başka bir şekil alacaktır. Özellikle Mösyö Bryce yeniden Dışişleri müsteşarlığına tayin edilirse onun Ermeniler hakkındaki ilgi ve yakınlığı, belki bizim için sıkıntıya yol açabilir.

Söz konusu pasajın tercümesi

Ermeni Vatanperver Cemiyeti Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinin kötü idaresi hakkında bir kez daha İngiltere Hükümeti'nin dikkatini çekmek için önceden Lord Salisbury'ye bir nota vermiştir. Bu notanın içeriğinin özeti aşağıdaki gibidir:

Daha önce Osmanlı Devleti'ne dair yayınlanan *Mavi Kitap*'ın içeriğine ve sözü edilen bölgeden alınan bilgiye göre bundan dört sene evvel aynı anlamda bir nota verildiğinden beri bir ölçüde ıslâhat yapılmamıştır. Osmanlı Hükümeti Berlin Antlaşması uyarınca yapılması için söz verdiği ıslâhattan haberi ve bilgisi yokmuş gibi hareket etmekte olduğundan İngiltere Hükümeti'nin etkili bir surette müdahale etmesi gerekmektedir. Tecavüze yönelik bir takım hareketlerin Bâbîâli'ye bildirilmesiyle yetinilmemelidir. Ermenilerin uğradıkları düşmanlıkların başlıca sebebi, bahsedilen vilayetlerin mevcut idareleridir. Söz konusu meseleyi düzeltmek için antlaşmaya imza koyan devletler tarafından seçim yapıp onların kontrolünde bulunan bir valinin

tayini gereklidir. Ermenilerin eğilimleri hem Osmanlı Saltanatı'nın egemenlik hakları hem de Osmanlı Devleti'nin emniyet ve güvenliği ile birinci derecede ilgilidir. Netice olarak, İngiltere Hükümeti'nden bu konuda etkili ve insancıl bir şekilde hareket etmesi beklenmektedir.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
7 Temmuz 1892 tarih ve 164 numaralı yazının tercümesi*

Marquis de Salisbury'ye takdim edilmek üzere Londra Ermeni Vatanperver Komitesi tarafından hazırlanmış olan dilekçeye dair 3 Temmuz tarih ve 68 numaralı yazınız alınmıştır. Dışişleri müsteşarı ile yaptığım görüşmeyi içeren 29 Haziran 1892 tarih ve 158 numaralı yazım bu konuda bana sorulan sorulara zaten cevap vermektedir. O zamandan beri araçlardan edindiğim haberlere göre söz konusu dilekçe hazır olmasına rağmen henüz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmemiştir. Bu ertelemenin sebebi ise ülkenin bugünlerde geçirdiği siyasî buhranların neticesinin kesinleşmesi durumunda dilekçeyi iktidar mevkiinde bulunacak Dışişleri bakanına vermek üzere dilekçe sahiplerinin seçim sonuçlarını beklemeleridir. *Daily News* gazetesi tarafından yayınlanan ve söz konusu yazıma ekli bulunan dilekçe değerlendirildiğinde de anlaşılacağı üzere, sözde Ermeni vatanseverleri olan malum kişilerin ortaya koydukları iddialar, uzun yıllardan beri gerek Londra'da ve gerekse diğer ülkelerde yaptıkları yayınlarda desteklemekten geri durmadıkları iddialardan farklı değildir. Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 262/98

15

Tophâne-i Âmire Müşîriyeti Hususiyye

Bu akşam aldığım *Standard* gazetesinin 11 Ağustos tarihli sayısında "Ermenistan'ın Durumu" adlı bir makale görülmüştür. Bu makalede Kürtler tarafından Ermenilere yapılan birçok zulüm anlatılmakta ve bunun sebebinin Osmanlı Hükümeti tarafından Kürt beylerine gösterilen tolerans olduğu, hatta İstanbul'dan memleketlerine dönmekte olan birçok Ermeninin Kürtler tarafından soyulduğu ve bazı gezginlerin yine Kürtlerce soyuldukları halde, tam tersi Ermenilerin tutuklandıkları belirtilmektedir.

İngiltere'de bulunan Ermeniler gazetelere düzenli olarak bunun gibi makalalar vererek kendilerini İngilizlere acındırmaya çalışmaktadırlar. Bunun politik açıdan olumsuz etkisinin görüleceği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ermenilerin Kürtler aleyhinde yaptıkları zulmün de bir şekilde İngiliz gazetelerinden bazılarında yazılması uygun olacaktır.

15 Ağustos 1892

Padişah Yâveri,
Tophâne-i Âmire Müşîri ve
Umum Mekâtib-i Askeriye Nâzırı
Zeki

BOA, Y. PRK. ASK, 84/51

16

Bâb-ı Âlî Daire-i Sadâret Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn 127

Daily News gazetesi tarafından geçende yayınlanmış olan sakıncalı makalenin Ermeni muhbiri yani Sevasly adlı şahıs tarafından yazılmış oldu-

ğuna ve bunun eski tebliğ gereğince tekzip ettirileceğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen telgrafın tercümesi görüşlerinize sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte takdim edilmiştir.

28 Ağustos 1892

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
26 Ağustos 1892 tarih ve 204 numaralı telgrafın tercümesi*

Nezâretinizin 90 numaralı telgrafi alınmıştır.

Daily News gazetesinin 23 Ağustos tarihli sayısında yer alan pasaj bir telgraf değil, Ermeni muhbiri yani Sevasly'nın her zaman yazdığı makalelerden biridir. 200 numaralı yazımda bildirildiği üzere Osmanlı Büyükelçiliği *Daily News* gazetesinin önceden uydurmuş olduğu buna benzer bir takım hikâyeleri iki-üç gün önce etraflıca tekzip ettirmişti. Emriniz uyarınca söz konusu makaleyi de hemen tekzip ettireceğim.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
772

Sadâret'e

Padişah'ın sağlık durumuna ve İstanbul'da bir kargaşa çıktığına dair Brüksel gazetelerinin *Daily News* gazetesinden iktibas ederek yayınladıkları bir telgraf üzerine bu rivayetlerin kesin olarak tekzip edildiğini bildiren

Brüksel Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi 27 Ağustos 1892 tarihli yazımla takdim edilmişti. Söz konusu tarihte orada çıkan gazetelerin Osmanlı ülkesine girişlerinin yasaklandığı, ilgili daireler ile elçiliklere bildirildiği gibi Londra Büyükelçiliği'nden bu konuda bir bildiri yapılmadığından derhal kesin olarak tezibi hususunda Londra Büyükelçiliği'ne emir verildiği ayrıca yazılmıştı.

Daily News'te yer alan yazının bir telgraf değil, Ermeni muhbiri yani Sevastiy'nın her zaman yazdığı makalelerden biri olduğu, bunun tekzip ettirileceği vb. ifadeleri içine alan 26 Ağustos 1892 tarihli ve 204 numaralı cevabî telgrafın tercümesi ekiyle birlikte arz edilmiştir. Söz konusu telgrafta numarası gösterilen yazının tercümesi 25 Ağustos 1892 tarihli yazımla takdim edilmiştir.

27 Ağustos 1892

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 264/36

17

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Bitlis Valiliği'nden

İstanbul'dan buraya kadar yol tezkiresi olmaksızın gelmiş bulunan Kaspar adlı bir Ermeni şüphe üzerine sorguya alınmıştır. Adı geçen şahıs bu muameleden dolayı paniğe kapıldığından soruşturma derinleştirilmiştir. Kendisi İstanbul'da Samatya, Kumkapı, Yedikule ve Silivrikapı'da amelelik yaptığını ve şimdi de memleketi olan Van dahilindeki Karçıvan'a* gitmek üzere döndüğünü söylemiştir. Davranışı, sözlerindeki tutarsızlıkları ve bazı ifadelerinden ötürü Kaspar, bir hareketi veya işlediği bir suç üzerine firar etmiş olabileceği düşüncesiyle bizzat sorgulanmaya başlanmıştır. Başlangıçta bir hayli tereddüt göstermiş ve hiçbir bilgisi olmadığına ısrar etmişse

* Karçıvan, günümüzde Karçıkanvanik adıyla Bitlis'in Tatvan ilçesindedir.

de kendisine teminat verilmesi durumunda kaçış sebebini ve önemli bir diğerkonuyu söyleyeceğini ifade etmiştir. Kendisine teminat verilerek zabta geçirilen ifadesinde, "İstanbul'dan firarından önceki son gece saat 2'de Kumkapı açıklarında duran Pake adlı İngiliz vapurundan üzerleri muşamba ile örtülü bir takım sandıklar çıkartıldığını, bu sırada Samatya'da Mikailo Anji (Kalanis) adında bir kişinin kendisini çağırarak iki sandık teslim edip bunları Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi tarafına götürmesini ve orada kendisini karşılayacak adama vermesini tenbih ettiğini, bu şekilde taşırken Patrikhane görevlilerinden Moşih adlı şahsın sandıkları kendisinin elinden aldığını, sandığın birisi kırık olduğundan içinde görünen bir takım fitil vb. şeylerin ne olduğunu sorduğunda bunların dinamit olduğunu ve bir tarafa haber verirse kendisi için iyi olmayacağı yolunda tehdit edildiğini ve dinamiti naklettiği için sonradan korkarak kaçtığını" belirtmiştir.

Bu dinamitin nereye götürüldüğü, nerede saklandığı, böyle daha başka sandıklar olup olmadığı ve bu durumu başka kimlerin bildiği hususunda sorgulamaya devam edilmektedir. Ortaya çıkacak diğer konular da peyderpey arz edilecektir. Kaspar'ın zabta geçirilmiş olan bu ifadesi, önemli görüldüğü için arz edilmiştir.

21 Ekim 1892

Bitlis Valisi
Tahsin

BOA, Y. PRK. UM, 25/55

18

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
697

İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Sir Sandison bugün Bâbîâlî'de yanına gelerek büyükelçinin Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde ıslâhat vb. düzenlemeler yapılmasına dair kendinden önceki elçiler gibi, Os-

manlı Hükümeti'ne ara sıra tebliğler yapılması düşüncesinde olmadığını, ancak bu gibi hususlar için Avam Kamarası'nda sorulması muhtemel sorulara ikna edici cevap verilmesi konusunda İngiltere Hükümeti'nin güçlendirilmesinin Osmanlı Hükümeti'nin çıkarlarına uyacağını belirtmiştir. Ayrıca Sandison, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde bazı memurların çalışkan görünmek ve sakıncalı evrak bulmak düşüncesiyle antlaşmalara aykırı olarak bir takım misyonerlerin elbise ve evlerini aramak çabasında olduklarını, bu gibi durumların ortaya çıkmasının Avam Kamarası'nda sorular yöneltilmesine yol açacağını ve mahallî memurlar tarafından bu konuda antlaşma hükümlerine özen gösterilmesinin devletin menfaatlerine uygun olacağını ifade etmiştir. Bu çerçevede, bahsedilen vilayetlerin valilikleri ile Zabtiye Nezâreti'ne antlaşmalara aykırı durumların oluşmasına meydan verilmemesi hususunda gerekli uyarıların yapılması arz olunur.

27 Ekim 1892

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 266/44

19

Tomayan'ın eşi Lucy isimli kadın hakkında alınan rapor

Madam Tomayan'ın durumunun araştırılması için Bristol şehrinde görevlendirdiğim istihbarat memurunun bir adet raporunu ekte takdim ediyorum. Lucy ismindeki kadının bu olduğunda şüphem yoktur. Araştırmanın Bristol'de yapılması çok zor oldu. Çünkü Madam Wethered, Bristol şehrinin en saygın kişilerin yerleşik olduğu mahallelerinden birisinde oturduğundan bu kişilerden bilgi alınamamıştır. Bundan dolayı araştırma için hayli gün burada kalmak gerekmiştir. Bununla beraber Bristol'de Madam Tomayan'ın izini bulmak mümkün olmamıştır. Fakat Londra'da gerekli istihbaratı yaptırarak Maylamey Park isimli yerde aldığım bilgiye göre, Madam Tomayan'ın Merzifon'da bir hastane yapılması için bazı girişimlere ön ayak olduğu ve Albay Morton adlı birinin hizmetinde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Madam Tomayan'ın daima özel evlerde yaptığı konferanslardaki konuşmalar-

rında Anadolu'da Merzifon şehrinde bir hastane inşasının gerekli olduğunu ve Müslümanların o bölgelerdeki Hıristiyanlara zulmetmelerini dile getirdiğini de öğrendim. Londra'da kendisini dinlemek için toplanan adamlar Tomayan'ın vaaz ve hitabetini çok beğenmedikleri gibi cömert de olmadıkları için bunlardan pek az para toplanmıştır. Ancak vilayetlerde ve özellikle de İngiltere'nin kuzey taraflarında gerçekleştirilen toplantılarda daha çok para toplanmıştır. Madam Tomayan'ın geçen Şubat ayı başında İngiltere'nin kuzey tarafına gittiğinin haber alınması üzerine takip ettirilerek Liverpool'da Vodlend Madertery'de oturan Bayan Harrison isminde bir kadının evinde olduğu ve bugün orada misafir bulunduğu öğrenilmiştir. Bayan Harrison büyük bir zengin olup Madam Tomayan, Harrison'a misafir sıfatında gittiği gibi Bristol'deki Madam Wethered'in evinde de misafir sıfatıyla bulunmuştur. Tomayan İngiltere'de bu şekilde seyahat etmektedir. Liverpool'da Madam Tomayan ile haberleşmenin yolunu buldum. Kendi el yazısıyla ondan aldığım bir mektubu aynen takdim ediyorum. Bu mektubun arkasında bir hayli kişinin ismi yazılıdır. Bu kişiler Tomayan'ın kefilleri şeklinde bir komite olarak hepsi İngiliz Protestan rahiplerinden ibarettir. *The Christian* adlı dinî gazetenin 22 Ekim 1891 tarihli sayısında Madam Tomayan ile kocasının birer fotoğrafı basılmıştır. Bu nüsha ile birlikte Madam Tomayan'ın toplantı yapmak için bazı kişilere gönderdiği davetiyelerden iki tanesini takdim ediyorum. Bunlar toplantıların ne şekilde düzenlendiğini göstermektedir. Şurasını da ifade edeyim ki Madam Tomayan yaptığı konuşmalarda politika konularına girmemektedir. Onun amacı İngiliz Protestanları'nın sevgi ve muhabbetlerini kazanmaya yöneliktir. Nitekim bu amaca hizmet için Ermenistan'daki Hıristiyanların Müslümanlardan zulüm görmekte olduklarına dair bazı imalı sözler dahi söylemektedir.

**

Madam Tomayan'ın mektubunun sureti

Madam,

Bir adet mektubunuzu aldım, teşekkür ederim. Size *The Christian* isimli gazetenin bir nüshasını gönderiyorum. İçinde kocamla benim resimle-

rimiz bulunmaktadır. Kocam Anadolu'daki Hıristiyan fakirler tarafından gönderilmiştir. Benim görevimin politikayla ilişkisi yoktur. Bir kadının politikası iyilik etmektir. Allah, kendi kutsal ismi için ekilen taneyi büyütüp ağaç yapar. Bundan dolayı sadece bir hastane yapılmasıyla, bu fakir Hıristiyanların yüzü suyu hürmetine doğu ve batı Hıristiyanları arasında büyük bir bağ yaratır.

Ek

Gönderdiğim evrakın konferans davetiyeleri hariç, diğerlerinin tarafına iadelerini rica ederim. Zira bunlardan yanımda yalnız birkaç tane kalmıştır. Yaptığım işleri kendim anlatmaktansa, sahibi olan Mr. Morgan'ın izniyle onları *The Christian* adlı gazete ile yayınlamayı daha öncelikli görmekteyim. Bu usulü memleketteki dostlarımın da tercih edeceklerini sanıyorum. İzninizle şurasını da ilave olarak söyleyeyim ki, gelecekteki başlıca amaçlarımdan biri birlik oluşturmak, diğeri de Hıristiyan hasta ve fakirlerine ait bir hastane yapıp hayır ve sevap işlemektir. Bu hareketim, Hıristiyanlık sevgimin herkesçe kabul edilebilir bir delili olmalıdır. Bu da Türklere ve bütün dünyaya karşı yapılmalıdır. Bu sebeple iş herkese açık ve herkese yardım için olacaktır. Herkes, hatta Hıristiyanlığın düşmanları bile bu yüzden Hıristiyanlığı sevmeye mecbur olmalıdır. Ermenilere de İngilizlere de Allah yardım eder. Bu yolda yardımcımız O'dur.

Madam, kötü İngilizcemi mazur görmenizi rica ediyorum.

BOA, Y. PRK. TKM, 26/55

20

Fransa Elçisinin Gizli Açıklamaları

İngiltere elçisinin Yozgat'taki Ermeni fesatçılarla ilgili tebligatı, gerçekte İngilizlerin Ermeni işlerini parmaklarına dolayarak Ermeni milletini himaye etmek ve son savaştan önce Balkan yarımadasında çıkarılan karışıklıkların bir benzerini Anadolu'da da yaratmak arzusunda olduklarını ortaya koymaktadır.

Sultan Abdülaziz Han hazretleri, Bulgaristan olaylarının belirtileri görülüp hissedilmeye başlandığı vakit bu emârelerin sonuçlarını düşünerek zaman kaybetmeden Avrupa büyük devletlerinden tehdit edebileceği bir devletle -meselâ o dönemin politikasına ve zamanın gereğine göre Avusturya Devleti ile- anlaşmış olsaydı, Rusya belki savaşa kalkışmaz veya kalkışmış olsa bile sonuç Osmanlı Devleti için zorlu olmazdı. Ayrıca bundan başka acı olaylar ve üzüntü verici durumlar da ortaya çıkmazdı.

Geçmişteki olaylardan ibret alarak şimdi fırsat varken İngiltere'nin belli olan maksadını harekete geçirmesini engellemek için Osmanlı Devleti'nin kendisine bir müttefik ve yardımcı sağlaması geçerli bir sebeptir.

Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü hakıyla korumaya muktedir devletlerin başında komşu olması ve gücü itibarıyla Rusya gelir. Rusya'nın İran ülkesinde de nüfuzu fazladır. Bu bakımdan İran Devleti'nden de çekinmez.

Rusya muhalefette kararlılık gösterdikçe Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde mühim ve ciddi bir karışıklığın çıkmasına ihtimal yoktur. Eçmiyazin katogikosu Rusya'ya tabi olduğundan Çar onun aracılığıyla Ermenilere manen nüfuz edebilir. Osmanlı ülkesine kaçak silah ve eşya sokulmasını, Ermenilerin saldırılarını ve gücünü de engeller. Bulgarlar ayaklanacak olurlarsa, Karadeniz'deki donanması sayesinde Bulgaristan sahilini tehdit eder. Karadan Bulgaristan'ı ne ölçüde tazyike muktedir olduğunu da açıklamaya gerek yoktur. Kısacası Rusya'nın yardımı olmadıkça Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da önemli bir ayaklanma çıktığında karışıklığı yatıştırmaya kolayca muvaffak olması ve İngiltere veya diğer bir Avrupa müdahalesini engellemesi güç gibi görünmektedir.

Bundan dolayı Osmanlı Devleti için böyle bir destekçi bulmak lâzımdır. Rusya Devleti Osmanlı Devleti'nin kendi bölgesindeki toprak bütünlüğünü sağlayıp korumak için Osmanlı Devleti ile anlaşmaya olumlu bakar ise, Fransa ile Rusya arasında genel politika açısından tam bir ittifak mevcut olduğundan Fransa tarafından da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması birlikte güvence altına alınmış olur. Böylelikle Karadeniz sa-

hilindeki vilayetler ile Çanakkale Boğazı'nın müdafaa yolları tamamen sağlanıp Akdeniz tarafında da endişe kalmaz. Osmanlı Devleti'nin yararına olan bu şartların kabulü karşılığında Rusya ve Fransa devletlerinin Osmanlı Hükümeti'nden karşılık olarak istemeleri doğal olan teminat konusunda şimdilik bir şey söyleyemem. Ancak bu iki büyük dost devlet Osmanlı Devleti'nin gerçek dostu ve gösterişten uzak bir şekilde destekçisi olup Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü muhafazaya istekli olduklarından bu konuda Osmanlı Devleti'nden verilmesi zor ve zararlı teminat istemeyeceklerini kuvvetle ummaktayım.

Yukarıda belirtilen anlaşma şeklinin esasıyla buna dair şartların düzenlenmesi, Rusya ve Fransa tarafından uygun görülmesi durumunda belirleneceğinden Osmanlı ülkesinde kamuoyunu hazırlamak için gerek Rusya ve gerek Fransa'da yayınlar yapılması mümkündür.

[19 Ocak 1893]

BOA, Y. PRK. EŞA, 16/80

21

İngiltere Parlamentosu üyelerinden 160 kişi tarafından Padişah'a gönderilen rica mektubunun tercümesi

İngiltere Parlamentosu üyelerinden aşağıda imzaları bulunan bizler Padişah'tan aşağıdaki hususu rica etmek cüretinde bulunuyoruz. Rahip Tomayan ve Kayayan ile Merzifon Mektebi öğrencilerinden bazılarının idam cezasına mahkum olduklarını üzüntüyle öğrenmiş bulunmaktayız. Adı geçen mahkumların durumlarını hoşgörü ile değerlendirerek haklarında merhametle davranmanızı ve kendilerinin affınıza mazhar olmalarını rica ederiz.

[17 Şubat 1893]

BOA, HR. SYS, 2825/81

Bâb-ı Âlî
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Mektubî Kalemî

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgraf sureti

Cevap: 9 Şubat 1893. Merzifon'da Protestan Mektebi yanındaki Mal-ko'nun evinin yanmasına yol açan sebeplerin araştırılmasına çalışılmaktadır. Osmanlı tebaasından olan ve yanar binada ayda 1 lira ücretle bekçilik yapan Nişan'ın yapılan sorgusunda, "alevlerin görülmesiyle "yangın var!" diyerek yüksek sesle bağırdığını, bu sırada mektebin marangozu olup avlu içinde oturan Osmanlı tebaasından Kazaros adındaki kişinin oda penceresinden: "Ben biliyorum, sesini kes! Bundan asla sana zarar gelmez. Karışma, varsın yansın!.." demesi üzerine susmaya mecbur kaldığını, yangının başlangıcında mektepte bulunan tulumbanın hemen kullanılması halinde yangının bastırılması mümkün iken tulumbaya el dahi süremediklerini, hükümetten gelen polis ve jandarmalara bir süre kapının açılmadığını, yangın sona erdiğinde ise polislerin birçok kişi ile birlikte bina avlusunun iç ve dış taraflarında incelemelerde bulunmalarına rağmen karda hiçbir ize rastlanmadığını" ifade etmiştir.

Marangozun da sorguya çekilmek üzere polis tarafından çağırıldığı, ancak okul müdürü ve Amerika misyonerlerinden Herricks tarafından salıverildiği, hükümetin yapacağı araştırma ve incelemelerin Nişan'ın olaylar hakkındaki ifadelerini kuvvetlendireceği ve bu yangının içeriden yaptırıldığı şüphesiz olduğu bu kez Zabtiye Kumandanlığı'ndan gelen telgrafta bildirilmiştir.

Mektep Müdürü Herricks'in Kazaros'u salıvermediği hususu 5 ve 8 Şubat 1893 tarihli iki ayrı telgrafıyla arz olunmuştur. Bu mektepte bulunan Syclo-style Matbaası'nın henüz mahallî hükümete teslim edilmediği, Sivas'taki Protestan Mektebi'nde iki senedir mimograf adı verilen bir çeşit baskı aletinin bulunduğu anlaşılmaması üzerine bunun Amerika misyoneri

olan mektep müdüründen talep edildiği halde getirilmediği ve Protestan Mektebi'nde öğretmen olup evinin aranmasına lüzum görünen bir Ermenin de mektep içinde kalmakta olduğu mahallî mutasarrıflıktan bildirilmiştir. Bütün bu sebepler dolayısıyla vilayet dahilinde bulunan Protestan mekteplerinin idarelerine karşı bazen bir derece zor kullanmak gerekli görülmektedir. Bu konuda yapılacak muamelenin bir an önce bildirilmesi istirham olunur.

16 Şubat 1893

Halil

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Mektubî Kalemi

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafın sureti

2 Şubat 1893 tarihli telgrafımın bir paragrafında malum saçmalıklardan dolayı tutuklanan Osmanlı Devleti tebaasından ve Protestan Mektebi öğretmenlerinden Tomayan Karabet'in eşinin sözde hastane için yardım toplamak üzere İngiltere ve Fransa'da dolaşmakta olduğu bildirilmişti.

Lucy adlı bu kadının 1 Ocak 1893 tarih ve 79 numara ile İngiltere'nin Bristol şehrinden Karabet'e Fransızca ve ayrıntılı olarak gönderdiği mektup posta ile Merzifon'a gelirken ele geçirilmiştir. Mektupta: "Bu hastane konusunda İsviçre'nin genel düşüncesine dair sana ne diyeceğimi bilemiyorum. Birçok kişi benim başarıyı görünce olumlu bir tavır gösterdi. Gerek İsviçre'de gerekse İngiltere'de çok sayıda kişi takdirde karşıladı. Bu hususta ailemin ne dediğine gelince; bir yandan alkışlamaktan geri durmuyorlarsa da doğrusu böyle büyük şeyleri anlamaya muktedir değiller. Şimdiye kadar 2.900 İngiliz lirası yardım topladım. Hastane hakkında bilgi verilmesi lazımdır. Son mektubunuzda niçin bilgi vermediniz? Bir şey olmasından kor-

kuyorum. Meraktayım. Rica ederim, bilgilendirin ki İngiltere ahalisine açıklayayım. Sana soracağım daha çok şey var. Son mektuplarınızda hastaneye ve hastanenin gelişmesine dair bir şey söylemiyorsunuz. Sizin bu suskunluğunuz beni endişelendiriyor. Belki sene başında hastane için 100 lira göndermemi arzu edersiniz. Fiyatlar hakkında bir fikir edinmek için eğer uygun görürseniz hesapların sağlam bir kopyasını göndermenizi rica ediyorum. Koleradan kendinizi koruyacağınızı umuyorum. Nasturîler ve Marunîlere dair bir şey yazabilir misiniz? Bana Nasturîlerle Ermenilerin mezhebinin aynı olup olmadığını soruyorlar. İngiltere'de Aberdeen piskoposuyla görüştüm. Kadim Ermeni Kilisesi'ni övdü. Bir miting tertibinden bahsettiğimde her şeyden önce amacımızın bu Kadim Kilise ile aynı olup olmadığını bilmek istediğini belirtti. Kadim Kilise'de de çalıştığımızı, amacımızın Protestanlık olmadığını, hayattaki Hıristiyanlara da böyle bir uygulama yapılmayacağını ve hepsinin iyiliği için geldiğimi söyledim." şeklinde rumuzlarla dolu bir takım bölümler yer almaktadır. Ayrıca söz konusu mektupta, Lucy'nin İngiltere ve İsviçre'de bazı cemiyetlerde konuşmalar yaptığı, yanında binlerce yazılı evrak bulunduğu halde seyahat etmekte olduğu ve eşi Tomayan'dan 86 numaraya kadar mektup aldığı yazılıdır.

Ele geçirilen bu mektup üzerine Tomayan sorgulandığında gerçekleri gizleyerek haberleşmenin hastaneye ilgili olduğunu, eşinden aldığı mektupları yaktığını ve eşine yazdığı mektupları kopya etmediğini söylemiştir. Eşinin topladığı paralarla sarf ettiği gayretin Tomayan'ın çabalarındaki gibi Ermeni fesatçıları için olduğu açıkça ortadadır. Osmanlı elçiliği aracılığıyla Lucy'nin evraki ele geçirildiği takdirde fesatçılara dair bir hayli bilgi elde edilecektir. Bu konuda gereğinin yapılması emrinize bağlıdır. Lucy'nin mektubunda yazılı olan adres şu şekildedir:

Bayan Wethered
Ferneliff Syndalls Park
Clevedon, Bristol, England
17 Şubat 1893

Halil

BOA, Y. PRK. DH, 5/83

23

Ankara ve Sivas vilayetleri dahilinde bazı mahallere dağıtılan gerçek dışı bilgilerin yer aldığı ilanlardan dolayı Merzifon'da tutuklanan Protestan Mektebi öğretmenlerinden Tomayan Karabet'in sözde hastane için yardım toplamak üzere Fransa ve İngiltere'de dolaşan ve adresi aşağıda yazılı olan karısı Lucy'nin Bristol şehrinden Tomayan'a bir takım rumuzlu mektuplar gönderdiği ve İngiltere ile İsviçre'deki bazı cemiyetlerde konuşmalar yaptığı haber alınmıştır. Bu konuda etraflı bir soruşturma yapılarak elde edilecek malumatın bildirilmesi Padişah iradesi gereğidir.

18 Şubat 1893

BOA, HR. SYS, 2819/27_2

24

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
1605

Bir süre önce İngiltere Parlamentosu'nda Ermenilere dair yöneltilen bir soru ile Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevabın suretlerinin gönderildiğine ilişkin Londra Büyükelçiliği'nin yazısı ile eklerinin tercümeleri görüşlerinize sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte arz edilmiştir.

19 Şubat 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1759

Sadâret Yüksek Makamı'na
Arz

Ermenilere dair İngiltere Parlamentosu'nda sorulacak sorular ile hükümet tarafından verilecek cevapların özetlerinin telgrafla, metinlerinin ise

posta ile yazılı olarak gönderilmesi hakkında yapılan tavsiyelere cevaben İstanbul İngiltere büyükelçisinin bu işlere dair Osmanlı Hükümeti'ne bazı tebliğlerde bulunup bulunmadığına dair aşırı Liberal Parti'ye mensup bir milletvekili tarafından sorulan soruya verilen cevabı içeren Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi 9 Şubat 1893 tarihli yazıyla sunulmuştu. Posta ile gönderildiği belirtilen soru ve cevabın metni ile o konuda Londra Büyükelçiliği'nden alınan yazının tercümeleri de ek olarak gönderilmiştir. Arz olunur.

18 Şubat 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 8 Şubat 1893 tarih ve 42 numaralı yazının tercümesi*

Parlamentonun dün akşamki toplantısında Liberal Parti'ye mensup Mösyö Stevenson'un Ermeni işlerine dair yönelttiği soru ile Dışişleri Müsteşarı Sir Edward Grey tarafından verilen cevabın tercümesini içeren belge, bilgi için ekte sunulmuştur.

Ek belgenin tercümesi

Mösyö Stevenson'un yönelttiği soru şu şekildedir: "Ermenilerin yerleşik oldukları Osmanlı vilayetlerinin işleri hakkında son günlerde İstanbul İngiltere büyükelçisi tarafından Bâbîâli'ye tebliğde bulunulmuş mudur? Geçen Kasım ayı içerisinde Padişah tarafından bu vilayetlere gönderilen heyetin görevi ne idi? Bu görevden elde edilen sonuç bilinmekte midir? Bu konuda başka bilgiler verilebilir mi?"

Dışışleri müsteşarı bu soruya: "Genel tarzda hiçbir tebligat yapılmamışsa da İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi, ne zaman haksız ve adalet dışı işlemlerin yapıldığını haber alsın Bâbîâli tarafından mahallî memurlara gerekli emirlerin verilmesini sağlamak için güzel bulduğu tedbirleri almakta gecikmemektedir. Padişah Anadolu'daki Osmanlı vilayetlerinin idare şeklini ıslâh maksadıyla gerekli araştırmanın yapılması için gelecek ilkbaharda bölgeye bir komisyon göndermek niyetindedir." cevabını vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 270/4

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 21

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 9 Şubat 1893 tarih ve 44 numaralı telgraf*

19 numaralı telgrafınız alınmıştır.

İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin Ermeni işlerine dair Osmanlı Hükümeti'ne bazı tebliğlerde bulunup bulunmadığını anlamak için aşırı Liberal Parti'ye mensup bir milletvekili tarafından yöneltilen soruyu İngiltere Dışışleri müsteşarı şöyle cevaplandırmıştır:

"Kesinlikle hiçbir tebligat yapılmamıştır. Zulüm veya haksızlıkla ilgili özel bir durumun meydana geldiği İstanbul'daki büyükelçimize haber verildiğinde büyükelçi, Bâbîâli tarafından bölgedeki memurlara talimat verilmesini sağlamak için uygun gördüğü tedbirleri almaktadır. Padişah, Anadolu'daki vilayetlerin idarî açıdan ıslâh edilmesi için o bölge hakkında bilgi almak maksadıyla gelecek ilkbaharda bir komisyon göndermek niyetindedir".

Sözkonusu soru ile buna verilen cevap metni dünkü posta ile gönderilen 42 hususî numaralı resmî yazıma ekli olarak nezârete takdim edilmiştir.

BOA, HR. SYS, 2851/15

25

Zabtiye Nezâreti

İngiltere büyükelçisinin önceki akşam üstü elçilik tercümanlarından Mösyö Marinic'i Ermeni patriğine göndererek güya Anadolu'da sakin Ermenilere işkence yapılarak günahsız kimselerin, murahhasaların ve büyük papazların hapse atıldıklarını ve bu konuda İngiltere Parlamentosu tarafından soru sorulduğunu dile getirerek patriğin bilgisine başvurduğu sağlam kaynaklardan haber alınmıştır.

Zaten Ermeni fesatçılarının dayanak noktalarının İngiltere olduğu ve Anadolu'nun pek çok yerinde İngiliz konsoloslarının Ermenileri devamlı teşvik ettikleri bir gerçektir. Hatta Amerika Büyükelçiliği'ne iki-üç günde bir Anadolu'nun bazı bölgelerinden ve özellikle de Merzifon'dan gelmekte olan telgraflar gizli kışkırtmaların göstergeleri olduğu gibi Londra'daki Ermeni komitesinin Ermeni asıllı bütün Osmanlı vatandaşlarına İngiliz himayesini müjdeleyen yayınları da bu kışkırtmaların delillerindendir. Durum böyle iken bu kez de İngiltere büyükelçisinin, patriğin yanına resmen tercüman göndererek parlamento adına bilgi istemesi, hukuk ve nezakete aykırı olduğu gibi cahil Ermeni fesatçıları da şımartarak Osmanlı ülkesinin güvenliğine zarar vermek maksadına dayanmaktadır.

İngiliz büyükelçisinin parlamento adına resmen tercüman göndererek Osmanlı vatandaşı olan bir patriği sorgulamaya hakkı yoktur. Büyükelçinin bu girişimi şüphesiz yakında Ermeniler arasında duyulacaktır. Bu durumda artık Ermenilerin ne derece cüretkâr hareketlerde bulunacaklarını ayrıca belirtmeye gerek yoktur.

23 Mart 1893

Nâzım

BOA, Y. PRK. ZB, 11/25

26

Bâb-ı Alî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Aded: 101

Sadâret Yüksek Makamı'na

İngiltere büyükelçisi bu sabah yanıma gelerek Ermeni Meselesi'ne ilişkin parlamentoda bazı sorular sorulmaya başlandığından bahsedip bağlı bulunduğu hükümeti işin aslına dair cevap verebilecek derecede güçlü kılmak için rapor göndermeye lüzum gördüğünü belirttikten sonra Padişahımıza olan bağlılık ve sadakatleri gereği Osmanlı Devleti'ne karşı iyi niyetinden emin olduğu Elçilik Askerî Ataşesi Albay Chermide'ı Ankara'ya gönderinceğinden söz etmiş ve kendisine gerekli tavsiye mektubunun verilmesini istemiştir. Buna karşılık ben de konuyla alâkalı olarak bölgeden alınan bilgilere dair düzenlenmekte olan ve geçen gün tarafıma gösterilen raporun muhtevasını anlatarak o bölge Ermenilerinin adeta ihtilâl çıkarmak gibi bir niyet içerisinde olduklarını, dört-beş güne kadar bu raporun bir suretinin özel olarak kendisine verileceğini ve askerî ataşenin bu raporun düzenlenmesinden sonra gönderilmesi gereğini uzun uzadıya açıkladım. Büyükelçi, bu sureti büyük bir memnuniyetle alıp parlamentodaki sorulara karşı kullanılması için acilen Londra'ya göndereceğini ve söz konusu raporu alıncaya kadar ataşenin gitmesini erteleyeceğini belirterek gerek rapor ve gerekse Chermide'in edineceği bilgilerin Londra'da birçok sorunu ortadan kaldıracığı ümidinde bulunduğunu söylemiştir. Ataşenin bu şekildeki gidişinin ertelenmesindeki amaç, bölgede tutuklanan birçok şahsın hepsinin tutukluluk hallerinin görülmemesidir. Bunların birbirlerinden ayrı sorgulanmaları gerekeğinden konunun araştırılarak bu şahıslar içerisinde fesat hareketlerine en çok ön ayak olanlar hakkında kanunî işlemlerin yapılıp konunun da bir an önce Osmanlı büyükelçiliklerine ve diğer gerekli görülenlere tebliği uygun olacaktır. Gereğinin yapılması Sadâret'e bırakılmıştır. Arz olunur.

26 Mart 1893

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 272/40

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
1922

Kırımyan'ın Kudüs'te hâlâ tutuklu bulunduğu söylentilerinin ve Maraş ile Zeytun Ermeni murahhasalarının tutuklu olmalarının Berlin Antlaşması'na zarar verip vermeyeceğine dair İngiltere Parlamentosu'nda sorulan bir soru üzerine Dışişleri müsteşarı tarafından ne şekilde cevap verildiğine ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden gelen telgrafın tercümesi Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte takdim edilmiştir.

Sözü edilen murahhasaların tutukluluk durumları hakkında Adliye Nezâreti'nden yapılan açıklama İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne ulaştırılmıştır. Aslında müsteşar cevabında murahhasaların anarşik hareketlerinden dolayı tutuklu bulduklarını belirtmiştir. Ancak yine de bu konuda Adliye Nezâreti'nden alınacak daha detaylı bilgiler Londra Büyükelçiliğimiz aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılmalıdır. Böylelikle Lordlar Kamarası'nda konuyla ilgili yeni bir soru sorulması durumunda İngiliz Dışişleri müsteşarı yeterli cevap vermesi için desteklenmiş olacaktır. Bu hususta ne şekilde emir ve ferman buyurulursa derhal yerine getirilecektir.

27 Mart 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 88

Sadâret Makamı'na

Katogikos Kırımyan'ın Kudüs'te hâlâ tutuklu bulunduğu söylentisinin doğru olup olmadığına ve Maraş ile Zeytun Ermeni piskoposlarının hapsedilmelerinin Berlin Antlaşması'na zarar verip vermeyeceğine dair Lordlar Kamarası'nda bir soru yöneltiştir. Bu soruya İngiltere Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevapta, bakanlığa bahsedilen konuda herhangi bir bilgi

ulaşmadığı ifadesinin yer aldığı Londra Büyükelçiliği'nden gelen 24 Mart 1893 tarihli ve 88 numaralı telgrafın tercümesi ekte takdim edilmiştir.

25 Mart 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 24 Mart 1893 tarih ve 88 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün akşam parlamentoda: "Katogikos Kırmıyan'ın Kudüs'te hâlâ tutuklu bulunduğu söylentisi doğru mudur? Maraş ve Zeytun Ermeni piskoposlarının tutuklulukları Berlin Antlaşması'na zarar verir mi?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Dışişleri müsteşarı da cevap olarak: "Bu konuda Dışişleri Bakanlığınca henüz hiçbir bilgi alınmamıştır. Piskoposlar anarşik hareketlerinden dolayı yargılanmaktadırlar. Duruşmalarda uygunsuzluk olduğu söylenmektedir. Berlin Antlaşması'na aykırı hareket edilip edilmediği ve aykırı hareket edilmiş ise ne düzeyde olduğu ancak duruşmaların seyrine dair mahallinde yapılacak derin araştırmayla ortaya konabilir. İngiltere Hükümeti, Padişah'ın bu konuda araştırma yapılması emrini vereceğini ümit etmektedir." demiştir.

BOA, Y. A. HUS, 272/49_1

28

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezareti
Mektubî Kalemi
Telgraf
Sayı:123
Londra, 13 Nisan 1893

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

Reuter Ajansı'nın Paris bürosunun İngiliz basını aracılığıyla yayınladığı habere göre, İngiltere Hükümeti'nin Ermeni Meseles ile ilgili bir konfe-

rans tertip ettirme eğiliminde olduğu bildirilmiştir. Bunun mahiyetini Lord Rosebery'ye sordum. Ekselansları bana, "bu haberin aslı olmayıp ve kesinlikle böyle bir niyetleri bulunmadığını tarafınıza iletmemi" söylediler.

BOA, HR. SYS, 2752/43

29

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2090

Merzifon ve Kayseri hadiseleri gibi Avrupa'da kamuoyunu kışkırtmaktan çıkar sağlayan kişilerce bahane edilebilecek bazı olaylar meydana geldiğinde ortalığı yatıştırmak ve işlerin büyümesini engellemek için devlet görevlisi bir memur veya birkaç kişiden oluşan bir komisyon tarafından araştırma yapılmasının en güzel yol olduğuna dair Lord Rosebery'nin ifadelerini içeren ve Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla gönderilen Londra Büyükelçiliği'ne ait resmî yazının tercümesi Padişah'ın görüşlerine sunulmak üzere takdim edilmiştir.

19 Nisan 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
Adet: 263

Sadâret Yüksek Makamı'na

Merzifon ve Kayseri hadiseleri gibi Avrupa'da kamuoyunu kışkırtmaktan çıkar sağlayan kişilerce bahane edilebilecek bazı olaylar meydana geldiğinde ortalığı yatıştırmak ve işlerin büyümesini engellemek için devlet görevlilerinden bir memur veya birkaç kişiden oluşan bir komisyon tarafından araştırma yapılmasının en güzel yol olduğuna dair Lord Rosebery'nin

ifadelerini içeren Londra Büyükelçiliği'nin 13 Nisan 1893 tarih ve 124 numaralı resmî yazısının tercümesi ekte takdim edilmiştir.

19 Nisan 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 13 Nisan 1893 tarih ve 124 numaralı telgrafın tercümesi*

Lord Rosebery ile sık sık yaptığımız sohbetlerden birinde dostça bir üslupla bazı meseleler konuşulduğu sırada lord son olarak siz değerli nâzırıma arz etmiş olduğum düşüncesini bir kez daha yinelemiştir.

Lord Rosebery'e göre Merzifon ve Kayseri hadiseleri gibi Avrupa'da kamuoyunu kışkırtmaktan çıkar sağlayan kişilerce bahane edilebilecek bazı olaylar meydana geldiği zaman, ortalığı yatıştırmak ve bu işlerin büyümesini engellemek için tutulacak en güzel yol, olay hakkında araştırma yaparak hükümete bir rapor sunmak üzere o bölgeye devlet adamlarından bir görevli veya birkaç kişiden oluşan bir komisyonun gönderilmesidir.

Lordun görüşüne göre bu şekildeki bir hareket tarzı, Osmanlı Hükümeti'nin o iş ile ilgilendiğini gösterecek, ayrıca İngiltere Hükümeti de "araştırma yapıldığı" haberine dayanarak parlamentoda konuyla ilgili bir takım sorular sorulmasını önleyebilecektir.

Lord Rosebery, sözü edilen komisyonlara seçilenlerin inanılır ve güvenilir kişiler olmaları durumunda olayların dedikoduya yol açmasının engelleneceğini ve gerek İngiliz Parlamentosu'nda gerekse basında yer alabilecek polemiklerin önlenibilip sınırlanabileceği kanaatindedir.

Lordun bu görüşlerini iletmekle yetiniyorum. Gereğinin yapılması nezâretinizin yüksek görüşlerine bağlıdır. Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 273/2_1

30

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 262

Sadâret Makamı'na

Arz

Londra Büyükelçiliği'nden gönderilen ve Ermeniler hakkında İngiltere Parlamentosu'nda sorulan bir soruya Dışişleri müsteşarının verdiği cevaba ilişkin 18 Nisan 1893 tarih ve 140 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

19 Nisan 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 18 Nisan 1893 tarih ve 140 numaralı telgrafın tercümesi*

Ermenilere dair dün akşam parlamentoda sorulan bir soruya cevap olarak Dışişleri müsteşarı: "Şurasını da memnuniyetle belirteyim ki, Anadolu şehirlerinde pankart asmakla suçlanan Ermeniler için Padişah'ın genel af ilan ettiği Osmanlı büyükelçisi tarafından bildirilmiştir. Bu uygulama 500 kişiyi ilgilendirmektedir. Bunlardan bazıları son yapılan tutuklamadan önce hapsedilmiştir Yaklaşık 50 kişinin duruşmalarının henüz yapılmadığı söylenmektedir. Bunlar Sivas ve Ankara'da tutuklu bulunanlar olmalıdır. Akka, Trablus veya Konya'da bir takım Ermenilerin tutuklu olduklarına dair hiçbir haber ve bilgimiz yoktur" şeklinde konuşmuştur.

BOA, Y. A. HUS, 273/6_1

31

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 270

Sadâret Yüksek Makamı'na

Merzifon, Yozgat ve Kayseri olaylarıyla Sömbeki konusuna dair bazı bilgilerle ilgili olarak kendisine çekilen telgrafın içeriğini Lord Rosebery'ye iletmiş ve lordun bundan dolayı teşekkür etmekle birlikte gerektiğinde İngiliz Parlamentosu'nda bu konuya ilişkin sorulacak sorulara Dışişleri Bakanlığı'nın cevap hazırlayabilmesi için bilgileri yazılı olarak istemesi üzerine söz konusu telgrafın özetini lorda verdiği dair Londra büyükelçisinden alınan 13 Nisan 1893 tarihli yazının tercümesi ekte sunulmuştur.

21 Nisan 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 13 Nisan 1893 tarih ve 130 numaralı telgrafın tercümesi*

Merzifon, Yozgat ve Kayseri olaylarıyla Sömbeki meselesine dair bazı bilgileri içeren, nezâretinizin 9 Nisan tarihli telgrafını alıp talimatlarınıza uygun olarak bu telgrafta belirtilen hususları Lord Rosebery'ye ilettim. Lord bu bilgilerden dolayı bana teşekkür etti. Ancak gerektiğinde İngiliz Parlamentosu'nda konuyla ilgili sorulacak sorulara Dışişleri Bakanlığı'nın vereceği cevapları hazırlayabilmek için bu bilgileri yazılı olarak kendisine bildirmemi rica etti. Bu arzuya uygun olarak telgrafınızın içeriğini ihtiva eden bir belgeyi özel bir yazıya ek olarak kendisine göndermeyi görev bildim.

BOA, Y. A. HUS, 273/16_1

32

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 25 Nisan 1893 tarih ve 146 numaralı telgrafın tercümesi*

Ermeniler hakkındaki genel affın okul öğretmenlerini de kapsayıp kapsamadığına dair İngiliz Parlamentosu'nda sorulan bir soruya cevap olarak Dışişleri müsteşarı: "Aldığımız bilgilere göre, şüphe üzerine tutuklanan Ermeniler lehindeki genel af, mahkeme sonucu hapis cezasına çarptırılan kişileri kapsamamaktadır. İngiltere büyükelçisi rahipler hakkında gayr-ı resmî bazı tebliğlerde bulunmuş ise de aleyhlerinde verilen mahkeme ilâmları Divan-ı Temyizce de onaylanmış olduğundan ancak Padişah tarafından affedilebilirler." demiştir. Duruşmalarda hazır bulunmak üzere İngiltere Hükümeti'nin Ankara'ya bir memur gönderip göndermeyeceğine dair sorulan diğer bir soruyu da: "Ankara'ya özel olarak bir diplomat ya da konsolosluk görevlisinin gönderilmesi düşünülmemektedir. Ankara konsolos vekilimiz Ermenilerin duruşmalarına dair bir rapor düzenlemekle görevli olacaktır." şeklinde cevaplandırmıştır.

BOA, Y. A. HUS, 273/51_1

33

Ankara mahkumlarından beşinin idam edildiği söylentisinin dolaştığını bildiren ve Havas Şirketi Vekili Mösyö Garde tarafından gönderilen telgrafın çekilmesinde telgraf idaresinin tereddüdünden dolayı Hariciye Nezâreti'ne başvuruda bulunulması üzerine sadrazam paşaya danışılmıştır. Bana hemen Mösyö Garde'ı çağırarak iki gün önce bu mahkumlar hakkında Osmanlı büyükelçiliklerine çekilen telgrafta da belirtildiği gibi politik suçluların tamamının Padişah tarafından affedildiğini, ancak adam öldürme suçu işleyenlerden beşinin kanun hükmü gereği idam edildiklerini kendisine anlatmam emredilmişti.

Bunun üzerine Mösyö Garde çağrılarak gerekli açıklamalar yapılmış ve zanlıların Padişah'ın yüce merhametinin bir göstergesi olarak affolunduklarının da ayrıca belirtilmesi kendisine ısrarla tavsiye edilmiştir. Mösyö Garde'dan da bu anlamda telgraf çekilmesi hakkında söz alınmıştır. Bugün ise Grosser Acentası'nın çağrılarak ona da bu yolda tebligat yapılacağı bilgilerinize arz olunur.

**

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitabet Dairesi

Ankara'dan telgraf

Bu kez de Londra'dan Ankara'daki İngiliz konsolosuna gelen telgrafın tercümesi aşağıda yazılmıştır. Söz konusu Merzifonlu Karabet Tomayan'ın durumu burada bulunan bazı mahkumlardan savcı aracılığıyla gerekli görüşülüp tekrar soruşturulduğunda Merzifon'daki Ermeni kışkırtıcılarının reisinin hâlâ kaçak olan Artin Tomayan olduğu ve Karabet Tomayan'ın diğer komite üyelerinden bulunduğu anlaşılmıştır. Halbuki politik zorlamalarla fesat komitesinden birçok kişi Padişah tarafından affedilerek serbest bırakılmıştır. Bu durumda Karabet Tomayan da ya İngiltere Parlamentosu üyeleriyle İngiltere Dışişleri bakanının özel istekleri doğrultusunda Padişah tarafından affedilir ya da diğer serbest bırakılan Ermenilere kıyasen buradaki Adliye Dairesince yargılanması durdurularak tahliye olunur. Bundan sonra ise İngiltere ve İstanbul'da bulundurulur veya Osmanlı ülkesinden sürülürse İngilizlerin hissedilen baskılarının büyük ölçüde kesileceği akla gelmektedir. Gereği yüksek görüşlerinize bırakılmıştır.

4 Mayıs 1893

Vali
Abidin

Suret

Rica ederim, Tomayan'ın suçsuz olduğunu ispatlayınız. Şahitler yalancıdır. Evraklar Sehak ve diğerleri tarafından sahte yapılmış. Newberry'yi de kandırdılar. Fakat evraklardan biri dışında tamamı sahtedir ve Sehak im-

zasıyla yazılmışlardır. Diver Piers'i avukat tayin ediniz. Madam Tomayan Londra'da tanınmış gayet iyi bir kişidir. Tutukluları kurtarınız ve memnun ediniz!

2 Mayıs 1893

Temple ve Parlamento
Üyeleri ile Dostları

BOA, Y. PRK. SRN, 3/81

34

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 392

Sadâret Yüksek Makamı'na

Mösyö Gladstone'un İstanbul Ermeni ahalisinden olan Oxford Üniversitesi Doğu Dilleri Öğretim Üyesi Mösyö Tcheraz ile Londra Ermeni Komitesi üyelerini makamına kabul ettiği sırada Ermeni işlerine dair yaptığı açıklamalarla ilgili olarak Havas Telgraf Ajansı'nın Fransız gazetelerinde yayınlattığı yazıdan dolayı Londra ve Paris Büyükelçiliklerine gerekli tavsiyelerde bulunulmuştu.

Buna cevap olarak Londra Büyükelçiliği'nden gelen ve Lord Rosebery'nin söz konusu yazının Ajans Havas ve Ermenilerin baskıları sonucu yayımlandığı görüşünde olduğuna ve ayrıca doğru bilgiler edinerek gerçeği birkaç güne kadar bildireceğine söz verdiğine dair bilgiler içeren telgrafın tercümesi 2 Mayıs 1893 tarihli yazımla takdim edilmişti.

Mösyö Gladstone'dan alınan bilgilere göre kendisinin ne Tcheraz ne de başka bir Ermeniye asla görmüş ve makamına da kabul etmiş olduğu anlaşıldığından Havas Ajansı'nın bu telgrafının içeriği tamamen asılsızdır. Yalnız bundan birkaç ay önce Ermeni Komitesinin bir dilekçe vermiş olduğu Gladstone'un özel kalem müdürü tarafından bildirilmiştir. Londra Bü-

yükelçiliği'nden bir önceki telgrafa ek olarak alınan ve bu hususları içeren 3 Mayıs 1893 tarih ve 160 numaralı telgrafın tercümesi de ekte sunulmuştur.

4 Mayıs 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 3 Mayıs 1893 tarih ve 160 numaralı telgrafın tercümesi*

156 numaralı telgrafıma ektir:

Mösyö Gladstone'dan alınan bilgilere göre kendisi ne Tcheraz adlı şahsı ne de başka bir Ermeniye asla görmüş ve makamına dahi kabul etmiştir. Havas Ajansı'nın 21 Nisan 1893 tarihli telgrafının içeriği baştan aşağı yalandır. Bundan birkaç ay önce Ermeni Komitesi Mösyö Gladstone'a bir çeşit dilekçe gönderdiğinden özel kalem müdürü sadece bu dilekçenin geldiğini bildirmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 273/104_1

35

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Amedî-i Divan-ı Hümâyûn
2266

Merzifon meselesinden dolayı yargılanmak üzere tutuklu olarak Ankara'ya gönderilmiş olan Karabet Tomayan ve Kayayan adlı kişiler hakkında İngiltere Avam Kamarası üyelerinden bazıları tarafından bir süredir İngiltere, Amerika ve Almanya Büyükelçilikleri ile Hariciye Nezâreti'ne müraca-

atta bulunmaktadır. Söz konusu nezâret ve elçiliklere, bahsedilen kişilerin tam bir adalet ve hakkaniyetle yargılanacakları cevabı verilmiştir. Buna rağmen Tomayan'ın Londra'da bulunan eşinin kışkırtması sonucu olarak Avam Kamarası üyelerinin Padişah'ın yardım ve merhametini istediklerine ilişkin telgrafların tercümesi nezâret yazısı ile beraber takdim edilmiştir.

Ankara Vilâyeti'nden bugün gelen ve sureti ekte bulunan telgrafta "Ankara'ya gelmiş olan Erzurum İngiliz konsolosu, Ankara konsolosu ile beraber valiliğe giderek Tomayan'ın eşinin Alman imparatorunun papazı Hoffman'ın kızı olduğunu, İngiliz ileri gelenleri ile Avrupa basınından birçoğunu tanıdığını, asıl suçlunun firar eden Artin Tomayan olup haklarında Osmanlı Hükümeti'nin yardımının beklenmekte bulunduğu ifade edilmesi üzerine konunun tam bir adaletle görüleceği cevabının verildiği" yer almaktadır. Aynı vilayetten dün gelen diğer bir telgrafta da "Tomayan'ın yaptığı müracaata göre affedilmesi veya kendisi gibi yargılananlara kıyasla adli mahkeme tarafından yargılanmamasına karar verilmesi" bildirilmektedir. Ancak bu kişilerin yargılanmadan affedilmelerinin yabancıların nüfuzu olarak görülüp benzerlerine kötü örnek sayılacağından ötürü bu durumun uygun olmayacağı ve yargılanmaları gerektiği" cevap olarak bildirilmiştir. Bu kişinin birkaç gün içinde yargılanmasının tamamlanarak ondan sonra affedilmesi daha uygun görünmektedir. Bu konuda ne şekilde emir verilir ise ona göre hareket edilecektir.

6 Mayıs 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Alî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Adet: 424

Sadâret Yüksek Makamı'na

İngiltere Parlamentosu'nda Tomayan hakkında yöneltilen bir soruya cevap olarak Dışişleri müsteşarının ne tarzda konuştuğuna ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden gelen ve Tomayan'ın Harutyun Tomayan adlı bir kaçak

yerine tutuklandığına ilişkin parlamento üyelerinden Sir Richard Temple tarafından nezârete gönderilen telgrafların tercümeleri 29 Nisan ve 1 Mayıs 1893 tarihli yazı ile takdim edilmiştir. Büyükelçiliğe bu konuda bir kez daha ne tarzda tavsiyelerde bulunulduğu ayrıca yazılmıştır. Lord Rosebery'ye bu tavsiyeler çerçevesinde durum baştan sona tebliğ edilmiş ve Richard Temple'a da işin hangi durumda olduğu anlatılmıştır.

Büyükelçiden cevap olarak alınan 5 Mayıs 1893 tarih ve 168 numaralı yazıda, Merzifon Mektebi müdürü olan ve Londra'da hasta bulunan Amerika misyonerlerinden Herricks'in okul müdürlerinin Tomayan'a ruhsat verdikleri haberinin doğru olmadığı iddiasında bulunduğu, ısrarla Tomayan'ın masumiyetine inandığı ve bu fikri parlamento üyeleri arasında ve gazetelerde yaymaya çalıştığı belirtilmiştir. Tomayan'ın suçlu olmadığını ileri sürerek hakkında Padişah'ın şefkat ve merhametini göstermesi isteğinin ve bu durumdan Padişah'ın da haberdar edilmesi ifadelerinin yer aldığı telgraf ile Richard Temple ve diğerlerinin Tomayan ile arkadaşlarının suçsuz olduğunu gösteren Merzifon'daki Amerika Mektebi Müdürü Herricks tarafından Londra'dan çekilen 4 ve 6 Mayıs 1893 tarihli iki ayrı telgrafın tercümesi de ekte sunulmuştur. Tutukluların bir an önce yargılanmaları uygun olacağından gereğinin yapılması tarafınıza bırakılmıştır.

6 Mayıs 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 5 Mayıs 1893 tarih ve 168 numaralı yazının tercümesi*

Nezâretinizin 46, 52 ve 53 numaralı üç ayrı telgrafi alınmıştır.

Birinci telgrafi alır almaz içindekileri Lord Rosebery'ye bildirmişt看. İkinci telgraf geldiğinde konu ile alâkalı olarak Rosebery ile tekrar görüştüm. Bu telgrafların içeriğini Sir Richard Temple'a da bildirip işin hangi du-

rumda bulunduğunu anlattım. Diğer taraftan aldığım bilgilere göre, Merzifon Mektebi müdürü olup burada hasta bulunan Amerika misyonerlerinden Herricks, mektep müdürlerinin Tomayan'a izin verdikleri haberinin doğru olmayıp Tomayan'ın masumluğuna inandığını ısrarla iddia etmektedir. Ayrıca o, bu fikri parlamento üyeleri ile gazeteler arasında yaymaya çalışmaktadır.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

Richard Temple ve diğer parlamento üyelerinin imzasıyla Londra'dan Hariciye Nezâreti'ne gelen 4 Mayıs 1893 tarihli telgrafın tercümesi

Aşağıdaki dilekçemizin Padişah'a arz edilip bildirilmesini rica ederiz. Kusur ve kabahati olmayan tutuklu Tomayan hakkında Padişah'ın şefkat ve merhametini isteme cüretinde bulunuyoruz.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

Herricks imzasıyla Londra'dan Hariciye Nezâreti'ne gelen 6 Mayıs 1893 tarihli telgrafın tercümesi

Richard Temple Ankara mahkumları hakkındaki görüşlerimi telgrafla bildirmemi rica etti. Arkadaşlarım ve ben Tomayan ile Kayayan'ın suçsuz olduğu kanaatindeyiz.

**

Bâb-ı Âlî

Daire-i Sadâret
Telgraf Odası

Ankara Vilâyeti'nden Sadâret'e gönderilen telgraf

Trenle Ankara'ya gelen Erzurum İngiliz Konsolosu sayın Graves, dün de Ankara İngiliz konsolosu ile birlikte beni ziyaret etmişlerdir. Konuşma sırasında, Merzifon'dan gönderilen Karabet Tomayan'ın eşinin Alman imparatorunun papazı olan Pasteur Hoffman'ın kızı olduğunu, Hoffman'ın Tomayan'ın kurtulması için özel olarak İstanbul'a gelip Almanya ve İngiltere Büyükelçilikleri'ne müracaatta bulunduğunu, Tomayan'ın eşinin İngiltere ileri gelenlerini ve Avrupa basınından birçok kişiyi tanıdığını, asıl suçlunun kaçak olan Artin Tomayan olduğu işitildiğinden Karabet Tomayan hakkında Osmanlı Hükümeti'nin merhametinin beklendiğini söylemiştir. Kendilerine konunun adaletli bir şekilde çözümleneceği cevabı verilmiştir. Konsolosun ifadesinden anlaşıldığı üzere dört-beş gün daha Ankara'da kalıp ondan sonra Sivas yoluyla Erzurum'a gideceği bilgilerinize arz olunur.

6 Mayıs 1893

Ankara Valisi
Abidin

BOA, Y. A. HUS, 273/111

36

Buradaki Ermeni İngiliz Komitesi, önceki liderleri olan ve şu anda İngiliz Bakanlar Kurulu'nda yer alan Mösyö Bryce'in şerefine dün akşam bir ziyafet vermişlerdir. Yemek sırasında hazır bulunan Ermeni ve İngilizlerden bazıları tarafından Anadolu vilayetlerinin durumlarının iyileştirilmesinin gerekliliği hakkında konuşmalar yapılmış, hatta Bulgaristan örnek gösterilerek bir Ermeni hükümeti kurulması talebi bile dillendirilmiştir.

Mösyö Bryce şimdiki resmî konumu sebebiyle Anadolu Ermenileri'nin acıklı durumlarını istediği gibi anlatamamaktan dolayı üzüntülerini bildirmiştir. Bryce, Anadolu için vaat edilmiş olan iyileştirmelerin yapılması

hususunda İngiltere Devleti'nin antlaşma ile üstlenmiş olduğu aracılık vazifesini yerine getirmekte kusur etmediğini ileri sürdükten sonra, diğer devletlerin de bu konuda devreye girmeleri halinde istenen iyileştirmelerin daha kolaylıkla yapılabileceğini ifade etmiştir. O, söz konusu bölgelerde yaşayan Müslüman ve gayr-i müslim halk arasında çıkar çatışması olmadığından bu iyileştirmelerden her iki tarafın da eşit olarak yararlanmaları, bahsedilen iyileştirmelerin yapılmaması durumunda ise meydana gelebilecek tehlikeler konusunda Osmanlı Devleti'nin defalarca uyarıldığını ileri sürmüştür. Ayrıca Bryce, anarşik eylem ve ihtilâl amaçlı girişimlerle hedefe ulaşamayacağından Ermeni amacına hizmet edenlerin bu gibi eylemlere kalkışmamaları hususunda bu meselenin öncülerine de uyarıda bulunulması gerekeceği yolunda bazı değerlendirmeler ortaya koymuştur.

Bu davette *Daily News* gazetesine Ermeniler hakkındaki yayınlarından dolayı teşekkürler edilmiştir. Bugünkü *Daily News* bahis konusu olan ziyafetten söz ederek İngiliz Ermeni Komitesi'nin Osmanlı Devleti ve Padişahı'na karşı herhangi bir düşmanlıklarının olmayıp amaçlarının sadece antlaşmadan dolayı yapılması beklenen iyileştirmeler konusu olduğunu ve bu iyileştirmelerden, Osmanlı Devleti'nin yeni bir güç kazanıp ayrıca Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı gibi Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin de bir çeşit bağımsız hükümet şeklinde idare edilmesi düşüncesinin akla geldiğini yazmıştır. Gazete sonuç olarak, hiç olmazsa Hıristiyan halkın Kürt ve Çerkeslerin saldırılarından korunmalarının sağlanmasını güvence altına almak için Bâbî-âli'nin zorlanması gerektiği üzerinde durmuştur.

Cenab-ı Hak, Padişah hazretlerinin ömür, şan ve yüceliğini artırsın.,
Âmin.

Londra, 13 Mayıs 1893

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 17/46

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 103

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 17 Mayıs 1893 tarih ve 184 numaralı telgraf*

Londra ve Paris'teki Ermeni fesatçılar tarafından Mösyö Bryce'a verilen ziyafete dair 13 ve 15 Mayıs tarihli ve 180 ile 182 numaralı iki ayrı yazıma ilâve olarak parlamentonun dün akşamki oturumunda bir milletvekili tarafından Mösyö Bryce'a yöneltilen bir soru ile adı geçen kişinin buna verdiği cevabın tercümesini ekte sunuyorum.

Bilindiği üzere tarih öğretmeni olduğu için daha önce Cudi Dağı çevresini ziyaret etmiş olan Mösyö Bryce'ın Ermeniler konusunda özel bilgi ve birikimi vardır. Kendisi daha önce İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin başkanlığında bulunmakta iken Mösyö Gladstone'un kabinesine girdiği zaman başkanlığı bırakmaya mecbur olmuştur. Şurasını da ilâve etmeliyim ki, Mösyö Bryce'ın taşıdığı "Lanchester Dükalığı Şansölyesi" sıfatı ikinci derecede bir memuriyet olduğundan kabinenin dışişleri politikasının idaresi hususunda kendisine hiçbir ayrıcalık vermemektedir.

İngiltere Parlamentosu'nun 16 Mayıs 1893 tarihli oturumunda Mösyö Bowles, Mösyö Bryce'a hitaben: "İngiltere ve Fransa Ermenileri tarafından Cumartesi akşamı size güzel bir kupa ile gümüş bir hokka takdim olunduğu sırada Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerine dair 1878 senesinde vaat edilen ıslâhat yapılmadıkça mevcut tehlikelerin ortadan kalkmayıp gittikçe artacağı konusunda İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ni uyarmaya devam etmesi gerektiğini söylediğinize dair *Daily News* gazetesinde yer alan iddia doğru mudur? Ayrıca İngiltere Hükümeti güya mevcut olan bu tehlikeleri göstermeye ve uyarılarda bulunmaya devam etmekte midir?" şeklinde bir soru yönelmiştir.

Mösyö Bryce bu soruya şu cevabı vermiştir:

"Adı geçen gazetede yer alan açıklamalar esasen doğrudur. 1878 senesinde Ermeniler için vaat edilen ıslâhatın uygulanmamasından doğacak teh-

likeleri yeri geldikçe göstermeye her İngiliz kabinesince devam edileceğinde şüphe yoktur".

BOA, HR. SYS, 2851/26

38

Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitabet Dairesi

Ankara Vilayeti'nden telgraf

Erzurum İngiliz konsolosunun Ankara'da bulunduğu sırada Anadolu'da bulunan Ermenilerin durumlarına dair bildirdiklerinin yanlış olup doğrusu uygun bir dille tarafımdan kendisine ifade edilmişti. Ermeniler içerisinde bozguncu olanların bu girişimleri kendisine açıklandığında ikna olup memnun bir şekilde oradan ayrılmıştı. Bu konuya dair Yozgat Mutasarrıflığı'ndan şimdi aldığım şifre görüşlerinize sunulmak üzere aşağıda arz edilmiştir.

17 Mayıs 1893

Ankara Vilayeti Valisi
Abidin

Vilayetinizin 9 Mayıs 1893 tarihli emir yazısına cevaptır: İngiltere'nin Ergani konsolosu önceki gün Yozgat'a gelerek iki gün yanımda misafir olarak kalmış ve bugün de Sivas'a gitmek üzere hareket etmiştir. Konsolos, buradaki Ermenilerden sadece Hamparsum Ağa'nın evine gitmiş, ancak onun çiftliğinde olması yüzünden kardeşleriyle görüşerek geri dönmüştür. Ermenilerin bazı Avrupa gazetelerinde yayınladıkları olayların faillerinin kendileri olduğu, kilise ve okul yakıp soymaya kalkışan, türlü bozgunculuklara cüret ederek postayı vuran, zaptiyeleri öldüren, yakalanan Ermeni eşkıyaları ve diğer çılgınlıklar hakkında İngiliz konsolosunun güçlü deliller toplayıp ele geçirdiğini gördüm. Ergani konsolosu, çevredeki Ermeni bozguncuların

"er selâmı" için bir Protestan misyonerini öldürmek düşüncesinde olduklarını dahi anlatarak diğer garip durumlarıyla birlikte bunu da İngiliz Büyükelçiliği'ne yazdığını söylemiştir.

BOA, Y. MTV, 78/3

39

Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitabet Dairesi

Ankara Vilayeti'nden şifre

İngiliz konsolosunun ifadesine göre, İstanbul İngiliz büyükelçisinden gelen bir yazıda Ermenilerin yapılacak açık duruşmalarında diğer dinleyiciler gibi kendisinin de bulunması istenmiştir. Bilgilerinize arz olunur.

17 Mayıs 1893

Abidin

BOA, Y. PRK. UM, 27/35

40

Mâbeyn-i Hümayûn'dan şifre telgraf

Mösyö Gladstone'un Home Rule (İrlanda'nın muhtariyeti) meselesini tamamen çözmek konusunda başarı sağladığı takdirde Ermeni Meselesi'ne kafa yoracağı gizli olarak haber alınmıştır. Bu söylenti doğru ise Mösyö Gladstone bir Ermeni hükümeti kurulmasına çalışacağından bu takdirde acaba Osmanlı Devleti ne olacak ve bu durum İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devleti hakkında ilan ettiği dostluğa nasıl uygun düşecektir? Bu konuların Mösyö Gladstone'a uygun bir şekilde sorulup araştırılarak durumun bildirilmesi istenmektedir. İngiltere'de Ermenilerin çıkardıkları karışıklıklar ile en çok uğraşanların Manchester'daki Ermeniler olduğu haber alınmıştır. Oradaki Osmanlı Devleti Konsolosu Mösyö Wilkinson ise bu konuda bilgi vermemektedir. Bu sebeple Mösyö Wilkinson'un durum ve mesleği hakkındaki bilgi ve görüşlerinizi de bildirmeniz Padişah'ın emri gereğidir.

27 Nisan 1873

BOA, HR. SYS, 2819/38

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitabeti'ne

Efendim,

İngiltere'de en çok Manchester'deki Ermeniler bozgunculuk faaliyeti yürüttükleri halde Osmanlı Devleti'nin oradaki konsolosu Mösyö Wilkinson'un bu konularda bilgi vermemesinden dolayı 27 Nisan 1893 tarihli telgrafınızla kendisinin izlediği politika hakkındaki şahsî değerlendirmelerimi arz etmem emredilmiştir.

Araştırmalarıma göre Ermeni bozgunculuk faaliyetlerinin asıl kaynağı, başlıca üyeleri Tcheraz, Agopyan, Sevasly ve Broussali isimli kişilerden oluşan Londra'daki Ermeni komitesidir. Manchester'deki Ermenilerden bazıları bu komite üyelerine sempati duyup yardımda bulunmakta iseler de bozgunculuk faaliyetlerine fiilen katıldıklarına dair şimdiye kadar bir ipucuna rastlanmamıştır. Manchester'deki Ermeniler çoğunlukla ticaretle uğraştıkları için bunların Londra'daki komiteyle ilişkilerinin ara sıra para yardımı göndermekle sınırlı olduğu haber alınmıştır.

Manchester'deki konsolos Mösyö Wilkinson'a gelince; kendisi oranın ileri gelenlerinden ve büyük bir bankanın müdürü olup görevinin ticaretle ilgili yönleri bakımından dirayetli ve iyi bir idareci olmakla beraber bu gibi konularda araştırma yapıp bilgi vermeye durum ve konumu uygun değildir. Kendisi benden önceki büyükelçi zamanında fahrî konsolos olarak atanmış ve yaşı da epeyce ilerlemiştir. Bununla beraber kendisi değiştirilip Manchester'a İngilizlerden bir fahrî konsolos atansa bile onun da fahrî konsolosluk görevini bunun kadar iyi yapamayacağı gibi Ermeniler hakkında bilgi aktaramayacağı da apaçık ortadadır. Eğer Manchester'de yaşayan Ermenilerin durum ve eylemleri hakkında bilgi elde etmek isteniyorsa sanırım bunun için iki yol bulunmaktadır: Bunlar da, ya İstanbul'dan Manchester'a görevli ve dirayetli bir başkonsolos gönderilmesi veya Osmanlı Devleti'nin Liver-

pool'daki konsolosu Lütfü Bey'in Manchester başkonsolosu olarak atanarak ikametgâhının Manchester'a nakledilmesi ve Liverpool Başkonsolosluğu'nun da yine kendisinin kontrolü altında bırakılarak bir vekil ile idare edilmesi yollarıdır.

Lütfü Bey'in Manchester ve Liverpool Başkonsolosluklarının her ikisini de idare edebilmesi mümkün olup bu durumda tasarruf kuralı da gözetilmiş olacağından şahsî görüşüme göre bu şekil en uygun olanıdır. Ancak adı geçen kişinin Liverpool'dan ayrılması uygun değil ise, o takdirde Manchester Ermenileri hakkında lâıykıyla bilgi edinmenin yukarıda da arz edildiği üzere oraya görevli bir konsolos gönderilmesine bağlı olduğunu bilgilerinize sunarım.

4 Mayıs 1893

Rüstem

**

Daire-i Hariciye

Hususiye

66

Manchester Ermenileri'nin yürüttükleri bozgunculuk faaliyetleri hakkında bilgi vermeyen Osmanlı Devleti'nin oradaki konsolosu Mösyö Wilkinson'un izlediği politika hakkında bir değerlendirme yapılması hususundaki Padişah emrinin bildirilmesi üzerine Londra Büyükelçiliği'nden cevap olarak gelen "eğer Manchester'deki Ermenilerin durum ve hareketleri hakkında bilgi edinilmek isteniyor ise ya Manchester'a İstanbul'dan görevli ve dirayetli bir başkonsolos gönderilmesi veya Osmanlı Devleti'nin Liverpool'daki konsolosu Lütfü Bey'in Manchester başkonsolosu olarak atanıp ikametgâhının Manchester'a nakledilerek Liverpool Başkonsolosluğu'nun da adı geçenin gözetiminde bir vekille idare ettirilmesi gerekeceği" ifadesiyle bazı ayrıntıları içeren yazının incelendikten sonra Padişah iradesi ile gönderildiği hakkındaki 15 Mayıs 1893 tarih ve 8155 sayılı özel yazınız tarafıma ulaşmıştır. Söz konusu yazınız ekleri ile beraber incelenerek durum Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Gelen cevapta, Liverpool şehrinin

İngiltere'nin Londra'dan sonraki en önemli sanayi ve ticaret merkezi olduğu, ayrıca yeni Müslüman olan Abdullah Quilliam Efendi'nin başkanlığında kurulan Cemiyet-i İslâmiyye'nin toplanma yeri olduğu için hem Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefini yükseltmek hem de İslâmiyet'in çıkarlarını korumak bakımından Lütfü Bey'in Manchester'a gönderilerek orasının bir vekil ile idaresinin uygun görülmeyip Manchester Ermenileri'nin bozgunculukları sebebiyle bu bölgenin önem kazanmış olmasından dolayı da orada görevli yeni bir başkonsolosluk kurulmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Her ne kadar bu şekil en uygun olanı ise de gereğinin yapılması sizin yüksek görüşlerinize bağlı olduğundan söz konusu yazı tarafınıza iade edilmiştir. Arz olunur.

24 Mayıs 1893

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. MTV, 78/69

41

İçeriğinin öneminden dolayı Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezâreti'ne gelen şifre telgrafın çözülmüş sureti arz edilmiştir.

5 Haziran 1893

Dahiliye Müsteşarı
Ahmed Refik

*Bitlis Vilayeti'nden
Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafın çözümünün sureti*

Rusya'da ticaretle uğraşan Bitlis halkından ve kadim Süryani milletinden Hüsrev adlı birinin buradaki işlerini düzenlemek üzere geçende gelerek tekrar Rusya'ya gitmek için izinsiz çıktığı ve Ermenilerin hazırlıkları hakkında ötede beride bazı sözler söylediği anlaşılmıştır. Erzurum'la haberleşilerek durumu öğrenilmeye çalışılmış ve güvenliği sağlamak maksadıyla vilayet merkezinden düzenlendiği daha önce bildirilen zaptiye müfrezesine

de uyarılar yaptırılmış idi. Adı geçen kişi söz konusu müfreze tarafından Bulanık taraflarında çevrilerek vilayet merkezine getirilmiştir. Söz konusu kişinin durumu ve sözleri kendisinde bir hayli bilginin varlığını hissettirmiştir. Ayrıca bu şahıs sadakatle bilgi vereceğini de söylediğinden sözleri dinlenerek zabta geçirilmiştir. O, Londra'da bulunan Kırmıyan'ın organizasyonu ile Rusya'da Üçkilise [Eçmiyazin]'de genel bir toplantı gerçekleştiğini, İran'da açık toplantılar düzenlendiğini ve bu toplantıda kendisi de bulunarak yapılan konuşmayı işittiğini söylemiştir. Ayrıca Tiflis'te Kirkor Arzanof'un liderliğindeki bir büyük cemiyetin Londra ile gerçekleşen haberleşmeyi yürüttüğünü ve bunlara İstanbul'dan gitmiş bazı Ermeni ileri gelenlerinin de dahil olup orada yapılan görüşmelerle alınan kararları ayrıntılı olarak açıklamıştır. Özetle, Gladstone ve Salisbury'nun gizli emirleri ve İran'ın da muvafakatıyla ihtilâl hareketlerine hazırlanıldığını ve Londra'dan gelecek bir müfettişin hazırlıkları istenilen derecede görmesi halinde haberleşilerek Londra'dan verilecek son talimat üzerine uygulamaya geçileceğini söylemiştir. Ayrıca İran'ın da Irak aşiretlerini işbirliğine davete başladığı, aşiretlerin bir kısmının bu daveti kabule yanaşıp temasa geçtikleri, oralarda problem çıkmasından istifade ederek Osmanlı ülkelerindeki Ermenilerin İran tarafındaki Ermenilere katılmak üzere ticaret vb. gerekçelerle değişik yerlerden İran'a gitmekte oldukları, iki-üç aydan beri her taraftan gelenlerin sayısının 5.000'i geçtiği, İngiltere'nin tertibiyle şimdiye kadar sınır boyundaki vilayetlere 10.000'den fazla silah aktarıldığı, söz konusu silahların ticarî eşyaların içinde geçirilmekte olduğu, bölge halkının kışkırtılması için bir takım sebepler hazırlanarak Sason tarafındaki Kürtlerden bazılarının da kontrol altına alınacağı" açıklamasında bulunmuştur. Kendisinin bu ifadeleri, önceden tutuklanan casusların, Ermeni bozguncularından yakalanıp yargılananların ve diğer muhbirlerin ihtilâl hazırlıklarını ve Van ile Erzurum'a silah sokulduğuna dair ihbarları bir kat daha doğrulamaktadır. Burayla ilgili her türlü bilgi toplama vasıtaları artırılarak çevredeki yerleşim birimlerinin her tarafında yeniden bir takım casuslar daha hazır bulundurulup diğer alarm tedbirleri güçlendirilmiştir. Adı geçeninin ifadelerinde özellikle de Londra ve İran'a ait ifadelerindeki şekil ve tarz özel bir önemde görüldüğü için arz edilmiştir.

3 Haziran 1893

Tahsin

BOA, Y. PRK. DH, 6/16

42

Hariciye Nezâreti'ne

Merzifon Amerika Mektebi Başöğretmeni Doktor Herricks, Lord Rosebery'den yazılı olarak bir mülâkat istemiştir. Ancak lord kendisiyle görüşmekten kaçınmış ve Herricks'i bildireceği herhangi bir şey var ise ya müsteşara ya da yardımcılarına başvurması gerektiği yönünde uyardığı haber alınmıştır. Bu konuya dair Londra büyükelçisi paşa tarafından gönderilen yazının tercümesinin ekiyle gelen 29 Mayıs 1893 tarih ve 652 sayılı cevabî yazınız tarafımdan incelenmiştir.

Söz konusu mektep öğretmenin Amerikalı olduğu halde Lord Rosebery ile mülâkat talebi ve İngiltere'nin nüfuzlu kişilerinin Tomayan işinde mahkemelere müdahale etmelerine sebep olacak derecedeki girişimleri dikkat çekici bulunmuştur. Bu sebeple adı geçen in susturulması için Amerika Büyükelçiliği'ne gerekli tebligatta bulunulması için çaba sarf etmeniz dileğiyle.

13 Haziran 1893

BOA, A. MKT. MHM, 749/5

43

13 Haziran 1893

Devlet kademesinde önemli bir mevkiye gelmiş bir Ermeni memur, Ermenilerin bozgunculuk yolunda çok ileri gittiklerini ve Mösyö Gladstone'un bunların isteklerini desteklemeye fazlasıyla eğilimli olup kendisinin de Ermeni ve Hıristiyan olmasından ötürü bu konuya dair uygun bir şekilde mektup yazması durumunda Gladstone'un çekinmeden cevap verebileceğini düşünerek böyle bir mektup gönderilmesinin devlet açısından faydalı olacağını birkaç defa Padişah'a arz etmişti.

Mösyö Gladstone'un tutucu bir Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Ancak gerek Padişahımız ve gerekse bütün Osmanlı uluslarının dine olan sevgi

ve bağılıkları bütün dünyaca bilindiği üzere Ermeni cemaati yüzlerce sene-den beri Osmanlı ülkesinde, devletin koruması ve egemenliği altında tam bir mutluluk ve refah içerisinde yaşamakta; can, mal, ırz ve namusları emniyet içerisinde bulunmaktadır. Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin toplam nüfusu 1.000.000 civarındadır. Bu nüfus Müslüman halka oranla çok küçük bir topluluk demektir. Buna rağmen bunların Müslüman kesimler üzerine haki-miyeti öne çıkarılarak ayaklanma ve isyana teşvik edilmeleri ve Müslüman halk ile aralarına nifak sokulması sonuçta yenilip yok olmalarına yol açacaktır. Dirayet, anlayış ve hümanistliği ile tanınan Mösyö Gladstone'un Os-manlılarla İngilizler arasında asırlardır süregelen dostâne ilişkileri dikkate almadan, sonuç alınması imkânsız olan böyle bir hareketi onaylayarak Er-menilere yardım sözü vermeyeceği açık olduğundan kendisinin bu yolda bir mektup yazmasına gerek olmadığı büyük memura cevap olarak bildirilmiş ve yaptığı teklif reddedilmiştir.

Mösyö Gladstone ile görüşülerek bu konuların kendisine münasip bir dille aktarılıp gerçekten bir süreden beri Ermenilerin uygunsuz davranışlar içinde oldukları ve özellikle Londra ile İngiltere'nin diğer bazı şehirlerindeki Ermeni bozguncularının yakışıksız hareketlerinin sınırı aştığı da ek olarak söylenmelidir. Ayrıca bu bozguncuların sakıncalı hareket ve tavırlarına son verilmesi için Gladstone'dan gerekli güvencenin alınması ve durumun Padişah'a bildirilmesi irade gereğidir. Arz olunur.

Tekrarı, 15 Haziran 1893

BOA, HR. SYS, 2819/28_2

44

*Sadâret makamından yazılan
14 Haziran 1893 tarihli yazının sureti*

Efendim,

İngiltere gazetelerinde Manchester'da İngiliz ve Ermenilerden oluşan "Anglo-Arménian" adlı bir cemiyet kurulduğu haberlerinin görülmesi üzere Halife hazretlerinin, bunun önlenmesi için gerekli yollara başvurulmasını emrettikleri Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitabeti'nden hususî bir yazı ile bil-

dirildiğinden gereğini yapmak üzere tarafınızdan harekete geçilmesi için işbu yazı kaleme alınmıştır.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
Sayı: 4992/87
15 Haziran 1893

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Bir süreden beri İngiliz basınında hep Manchester'da -diğer örneklerinde olduğu gibi- tahrik ve yıkıcı faaliyetlere girişmekten geri kalmayacağı belli olan bir İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin kurulmasından söz edilmektedir.

Önceden bildirilen irade uyarınca sizleri hemen bu fesat cemiyetinin dağıtılması yolunda bütün imkânlarımızı kullanmakla görevlendiriyorum. Umarım ki, göstereceğiniz dirayetli gayretler istenen neticeyi verecektir.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Telgraf
Sayı: 218
Londra, 16 Haziran 1893

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

87 no'lu telgrafınız alınmıştır.

Londra'nın büyük gazetelerinin hiçbirinde Manchester'da Londra'dakinden bağımsız bir İngiliz Ermeni Cemiyeti kurulduğuna dair bir haber görmedim.

Bununla beraber meselenin gerçek mahiyetini tespit etmek üzere ihtiyaç gereği Manchester'da tahkikat yapmak üzere hemen gizli bir ajan göndererek alacağım sonucu ekselanslarına anında arz edeceğim.

Ayrıntılı bilgi posta ile gelecektir.

**

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Sayı: 17273/219
Londra, 16 Haziran 1893

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Manchester'da aynı mahiyetteki diğer emsalleri gibi Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık besleyen tahrikçi faaliyetlere karşıabilecek bir İngiliz Ermeni Komitesi'nin kurulduğunu bildiren 15 Haziran tarihli ve 87 numaralı telgrafımızı almaktan onur duydum.

Bu ayın 16'sında ekselanslarına arz ettiğim telgrafta, Londra'dakinden bağımsız olarak Manchester'da da yeni bir İngiliz Ermeni Komitesi kurulduğuna dair bilgi edinemediğimi ifade etmiştim. En azından her gün büyükelçiliğimizi arayan başlıca Londra gazeteleri bu konuda en ufak bir imada bile bulunmamışlardır. Belki de size gelen ilgili haber başka gazetelerden alınmış olmalıdır. Meselenin mahiyetini gün ışığına çıkarmak amacıyla Manchester'a tahkikat yapmak üzere yetenekli bir polis memuru göndermeye karar verdim. Ondan bana bilgi geldikçe hemen ekselanslarına göndereceğim.

Komite mevcut olduğu ya da kurulma aşamasında bulunduğu takdirde, bunun feshedilmesi için mümkün olan bütün teşebbüslerimizin peşinen sonuçsuz kalacağına dair düşüncelerimizi ekselanslarına arz etmekten çekinmiyorum.

Amacı ne olursa olsun ve kim kurarsa kursun cemiyet kurma özgürlüğü İngiliz Anayasası'nın temel maddelerinden biri olan basın-yayın öz-

gürlüğü maddesiyle aynı bölümde yer almaktadır. Hiçbir siyasî partinin başkanı bunu geçersiz hale getiremez. Ama bu , böyle muzır cemiyetlere İngiliz Hükümeti tarafından iyi gözlerle bakıldığı anlamına da gelmez.

Avam Kamarası'nda tartışmalara yol açan meseleler ve Ermeni komitelerinin muzır yayın ve faaliyetleri konusunda kendileriyle görüşme yaptığım Lord Rosebery ve Dışişleri Bakanlığı'nın diğer üst düzey görevlileri bana açıkça şunu ifade etmişlerdir: "Bu konular bizi son derece üzmektedir. Ancak bu durum İngiliz müesseselerinin üzerine kurulduğu temel prensiplerden sızıp ortaya çıkan kötü bir durumdur. Bu müesseseler buna çare de bulamazlar."

Manchester'da bulunan Ermenileri gözaltında tutma hususuna gelince; ekselanslarına belirtmek zorundayım ki, orada hadiseleri yakından takip edebilecek ve zamanının belli bir bölümünü bu göreve tahsis edebilecek yetkili bir konsolosumuz bulunsaydı yine birçok problem çıkacaktı. Manchester fahrî konsolosumuz Wilkinson fevkalâde bir insandır. Orada seçkin bir sosyal mevkiye sahiptir. Şehrin önde gelen bankalarından birinin idare heyeti üyelerindedir ve ziyadesiyle de bu konumuna lâyıktır. Fahrî konsoloslara gelen ticaret meselelerini halletmektedir. Fakat, ne kendisi ne de onun pozisyonundaki diğer bir İngiliz, az da olsa üstü örtülü olarak her gün meydana gelen yabancı tahrikleri gözaltında tutabilecek pozisyonadadır. Osmanlı Devleti'nin Manchester'da aslı bir konsolosluk tesis etmesi halinde sanırım ki, gözettığımız gayeye ulaşabilmek için vaktinin hemen hemen hepsi ticaret ve denizcilik işleriyle dolu olan Liverpool Konsolosluğu'nu yerine fahrî bir konsolosluk haline getirip konsolosluk makamını tecrübeli bir konsolosla beraber Manchester'a nakletmek durumundayız.

Liverpool başkonsolosumuz Lütfü Bey'i defalarca gözlemledim. Bende dirayetli ve faal bir insan izlenimi bıraktı. Ayrıca o, söz konusu ilişkilerin verimliliğinin temel şartlarından biri olan İngilizce'yi bilmekte ve birkaç yıldır İngiltere'de oturmaktadır. Ülkenin muamelat ve ahlâkına aşınadır. Bu fikri ekselanslarına arz etme hürriyetine sahibim. İcrasının uygun olup olmadığını tespit size aittir. Bana sorarsanız bir hayli Ermeni tüccarın bulunduğu Manchester'da tam yetkili bir konsolosumuzun bulunması iyi sonuçlar verebilir.

En derin saygılarımın kabulü ricasıyla.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2752/52

45

Aldığım Padişah emri gereğince Kraliçe'ye hediye edilen kıymetli taşlarla işlenmiş yazı takımının olduğu çekmeceyi ve anahtarını verdim. Hediye edilen diğer eşyaların doğruca gönderilip sandalyenin de 15 güne kadar ulaştırılacağını söyledim. Sonra Ermeni bozguncuların Manchester'de kurdukları Anglo-Arménian Cemiyeti'nin İngiltere Hükümeti tarafından himaye edilmesi ve Ermenilere arka çıkılıp teşvik edilmeleri sonucunda görülen bozguncu hareketleriyle ırza geçme derecesine varan saldırgan tavırlarının burada son derece kötü etkilerinin olduğu, İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında ileri sürdüğü dostluk sözlerine karşı yapılan uygulamaların tamamen birbirine zıt bulunduğu, halbuki Ermenilerin beklentileri doğrultusunda bağımsızlık kazanmalarının imkânsız olup buna Padişah tarafından hiçbir zaman asla onay verilmeyeceğinin her ne olursa olsun kesinlikle bilinmesi ve bunun aksini söyleyen bazı malum kişilere asla inanılmaması, İngiltere'nin Ermenileri korumaktan vazgeçmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin güvenliğinin sağlanması, Manchester'deki Ermeni bozguncularının faaliyetlerinin yasaklanıp konsolosların onları korumalarına engel olunması ve sonuç itibarıyla bu sıkıntıların ortadan kaldırılması konusunda kendilerinin yetki ve iyilikseverliğine güvenilmekte olduğuna, yayınlanan malum kitaba ve Mısır sorununun da yakında olumlu bir şekilde sonuçlanacağını umulduğuna dair çıkan Padişah iradelerinin tamamını büyükelçiye bildirdim.

Büyükelçi de Kraliçe'ye hediye edilen yazı takımını özel görevliye vererek göndereceğini ve Ermeni fesatçıların bozgunculuklarının önlenmesi için özellikle gayret sarf edeceğini, zaten sürekli bu yolda çalışmakta olup kendisine duyulan güvenden dolayı son derece minnettar bulunduğunu, Merzifon meselesinden dolayı tutuklu olan Tomayan ile arkadaşının yargı-

lanmalarının bir an önce tamamlanmasının Ermeni bozguncularını koruyanları susturmak için kendisine güç kaynağı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, meselenin çabuk halledilmesinin çok fayda getireceği üzerinde de durarak verilen nefis yiyeceklerden dolayı yüce şahsınıza da teşekkürlerini sunmuştur. Büyükelçi, öğle yemeğinde sadece bunları yemekle yetinmiştir. Arz olunur.

15 Haziran 1893

Hüseyin Kâzım

BOA, Y. PRK. BŞK, 31/23

46

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ankara Mahkemesi sonucuna dair parlamentoda sorulan bir soruya cevap olarak Dışişleri müsteşarının ifadelerini içeren ve Londra Büyükelçiliği'nden gelen 20 Haziran 1893 tarih ve 233 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur:

Londra ve Viyana'da basılan *Daily News* ve *Politic* gazetelerinin bu konu hakkındaki yayınlarına dair 21 Haziran 1893 tarihli yazımla da arz olunduğu üzere bu mahkemeye dair bütün Osmanlı büyükelçilerine tavsiyelerde bulunduğu bir sırada Londra Büyükelçiliği'ne de durum bildirilmişti. Dışişleri müsteşarının vermiş olduğu ifadeler arasında bu davada meydana gelen adlî işlemlerin tarafsızca gerçekleştirildiği konusunda şüphe uyandıracak şekilde yapılan imalara ve Ankara'daki İngiliz konsolos vekilinin hükümeti tarafından düzenlemekle görevlendirildiği lâyihanın içeriğine göre Osmanlı Hükümeti'ne ihtarda bulunulacağına dair olan maddeye karşı şimdiden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na dostça ve özel bir şekilde çekincelerin belirtilmesi uygun görülmüştür. Her ne kadar söz konusu müsteşarın Ankara

Mahkemesinin temyizle tekrar görüleceğine dair olan ifadesi Osmanlı Devleti'nin yürürlükteki kanunlarının gereğine uygun ise de bu konuda açıkça yapılan bir mahkemenin tarafsızlığına gölge düşüren imalarla, bu husus hakkında Osmanlı Devleti için yapılması öngörülen uyarılar sessiz kalınarak geçirilemeyecektir. Öteden beri Osmanlı Devleti'ne dostluk gösteren İngiltere Hükümeti bu konuda Osmanlı Devleti'nin adaletin gereğini tamamen uyguladığına ikna olacağı gibi işlerimize başkalarının karışmasını da asla kabul edemeyeceğimizden ötürü bunun ileride hesaba katılacağından şimdiye dostça ve özel bir şekilde Dışişleri Bakanlığı'na tebliğ edilmesi telgrafla Londra Büyükelçiliği'ne bildirilmiştir. Arz olunur.

21 Haziran 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 20 Haziran 1893 tarih ve 223 numaralı telgrafın tercümesi*

Ankara Mahkemesi sonucuna dair İngiltere Parlamentosu'nda sorulan bir soruya cevap olarak Dışişleri müsteşarı şunları söylemiştir: "Telgrafla alınan bilgiye göre mahkeme 11 kişinin beraatına karar vermiş, 15 kişiyi idam ve diğerlerini de çeşitli sürelerle hapis cezasına mahkum etmiştir. Bu kararın temyizi mümkündür. İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı durumu inceleyene kadar bu [ceza]ların uygulanmaması için bütün gücünü harcayacaktır. İngiltere Hükümeti bu konuda Bâbîâlî'ye bulunacağı ihtarın şeklini belirlemeden önce mahkemenin seyri ile gösterilen deliller hakkında konsolos vekilinden bir rapor gelmesini beklemektedir".

BOA, Y. A. HUS, 276/45

47

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
29 Mayıs 1893

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Yeni aldığımız habere göre, Londra'da bulunan İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından "Ermeni Meselesi" adı altında önsözü parlamento üyesi Mr. Stevenson tarafından hazırlanan bir kitap yayınlanmış ya da yayınlanmak üzeredir.

Lütfen bu konuda bana doğru bilgi veriniz ve yayınlanmış ise bu düşmanlık dolu kitapçıktan bir nüsha gönderiniz.

**

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Sayı: 17244/207
Londra, 5 Haziran 1893

Konu: Ermeniler ile ilgili kitapçık

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Ekselanslarının, önsözü parlamento üyesi Mr. Stevenson tarafından hazırlanıp yayınlanmış veya yayınlanmak üzere olan "Ermeni Meselesi" kitapçığı hakkında bilgi vermemi isteyen 29 Mayıs tarihli telgrafını aldım.

Edinebildiğim bilgilere göre bu kitapçık şimdilik yayın alanına çıkmamıştır. Yayınlanması halinde bir nüshasını temin edip tarafınıza göndermek için elimden geleni yapacağım.

En derin saygılarımın kabulü ricasıyla.

Rüstem

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
Sayı: 4944/83
12 Haziran 1893

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

297 no'lu yazınız alınmıştır.

Sözü edilen kitapçık Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine zarar verici olduğundan bütün nüfuzunuzu kullanarak bu kitabın yayınlanmasını engelleyiniz ve hazırlayanların ve yayınlananların kimler olduğunu bize bildiriniz.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Telgraf
Sayı: 217
Londra, 15 Haziran 1893

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

83 no'lu telgrafınız alınmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak girişimlerde bulundum. Ayrıca başka şahsiyetlere de danıştım ve soruşturdum. Ancak bana: "İngiltere'de böyle bir kitabın yayınının engellenmesi imkânsızdır." cevabını verdiler. Henüz yayın tarihi tam belli olmayan bu kitabın yayınlanmaması için gerekli tedbirleri aldım. Bize son derece yakın olan bir Avam Kamarası üyesi ile bu meseleyi müzakere ettim. Sonunda şu karara vardım: İngiliz Parlamentosu mensuplarından birine mecliste "Londra'daki Ermeni tahrikçileri tarafından Osmanlı Devleti aleyhinde böyle bir yayının yapılıp yapılmayacağını, bu konuda bir bilgi verilip verilmeyeceğini" sordurmak gerekmektedir. Muhtemelen Dışişleri müsteşarı bu soruya şöyle cevap verecektir:

"Bu yayın şahsî ve kişiyi ilgilendirmektedir. Resmî bir yayın değildir. Dolayısıyla İngiliz Hükümeti'nin bununla herhangi bir alâkası yoktur. Sorumluluğu da asla olamaz".

Ekselanslarına göre böyle bir meselenin tam vakti midir ve vakti geldiğinde aldığım tedbirleri icra etmek için arkadaşlarım ile bu konuda çalışmama müsaade ederler mi?

**

21 Haziran 1893 tarihli tezkire

Londra'da *Ermen Meselesi* unvanıyla Osmanlı Devleti'ne karşı yayınlanacağı haber alınan sakıncalı bir dergi hakkındaki 18 Haziran 1893 tarihli ve 813 numaralı yazınız arz edilmiştir. Söz konusu derginin yayınlanmasıyla Osmanlı ülkesinde sayıları 1 milyon civarında ve Müslüman ahaliye oranla çok az sayıda olan Ermenilerin, Osmanlı Devleti ile aralarında eskiden beri var olan dostâne ilişkilere rağmen İngiltere Hükümeti güdümünde bir düşünceye kapılmalarına sebep olacağı açıktır. Bu durumun üzüntü verici olacağı ve belirtilen sakıncalı derginin içeriğini red ve tekzip için burada da yayınlanacak bir dergi ile karşılık verilmesinin zorunlu olduğunun Osmanlı Hükümeti'ne tebliğiyle yetinilmesinin Padişah iradesi gereği olduğu Mâbeyn Başkitâbeti'nden hususî bir yazıyla bildirildiğinden gereğinin yapılması.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
Sayı: 5079/91
22 Haziran 1893

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

217 no'lu telgrafınız alınmıştır.

Sözü edilen kitapçığın eğer yayınlanmış ise, iki devlet arasında mevcut olan eski dostluğu sarsıntıya uğratacağını büyük bir şaşkınlıkla düşünmek durumundayız. Öyle görünüyor ki bu kitapçık, ülkemizde miktarı 1 milyon

civarında olan Ermenilerin Müslüman ahalinin miktarı ile mukayese edilip nüfuz ile üstünlük sağlamaları hevesini teşvik etmektedir. Sizlerden İngiltere Hükümeti nezdinde bu manayı ifade edici teşebbüste bulunmanızı ve aksi takdirde sözü edilen kitabın içerdiği iftiraları tezkibe yönelik bir broşür yayınlamak zorunda kalacağınızı bildirmenizi rica ederim.

BOA, HR. SYS, 2752/49

48

Mâbeyn-i Hümayûn'a telgraf

23 Haziran 1893

Mösyö Gladstone ile görüşmek için bir defa daha girişimde buldum ve bu defa görüşme gerçekleşti. 15 Haziran 1893 tarihli telgrafınızda yer alan hususlar gereğince tebligatta bulunulmuş olduğundan, kendisi benim tebligatımı tam bir dikkatle anlayıp dinledikten sonra cevap olarak "işin başına geçtiğinden beri geçen on aylık sürede, Ermeni işleri ile bir an bile uğraşmadığımı ve meseleden tamamen habersiz bulunduğumu, şu anda da sadece memleketinin içişleri ile uğraşmakta olduğundan dış meseleleri düşünmeye ne vaktinin ne de sağlığının elverişli olduğunu, Ermeni komitesinden bazı kişileri kabul ederek bunlara destek verip kışkırttığına dair ortalıkta dolaşan söylentilerin aslı esası olmadığını, zaten takip ettiği çizginin bir gereği olarak düzeni bozan ve anarşi çıkaranları desteklemenin kendi hayatı boyunca hiç gerçekleşmemiş bir iş olduğunu ve Ermeni Meselesi'nde de bu çizgiden ayrılmayacağını" söyleyerek "Ermenilerin kışkırtma amaçlı hal ve hareketlerinde, kendisi tarafından herhangi bir şekilde destek görmeyecekleri" teminatını Padişah hazretlerine arz etmem hususunda da bana izin vermiştir.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2819/39

49

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
24 Haziran 1893 tarih ve 237 numaralı telgrafın tercümesi*

93 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Bu miting, 232 numaralı dünkü telgrafımda bildirilen mitingdir. Dört farklı misyoner cemiyetinin liderliğinde daha büyük bir miting yapılacağı ilan edilmiştir. Bu cemiyetler Ankara'da verilen hükümlere dinî baskı süsünü vermeye çalışmaktadırlar. Ne yazık ki, kamuoyunu Osmanlı Hükümeti'ne karşı düşmanca bir düşünce ve şüpheye düşürmeyi de başarmaktadırlar. Bu anlayış siyasî çevrelere de yayılmaktadır. Bu sabah çıkan gazetelerin hepsi bize karşı tamamen düşmanca bir takım mektup ve makalelerle doludur. Aldığım haberlere göre parlamentoda Padişah'a arz edilmek üzere mahkumlar hakkında af çıkarılmasını isteyen bir yazı hazırlanmaktadır. Bu işin bize büyük zorluklar çıkarmasından korkuyorum. Soğukkanlı davranmasını sağlamak ve kamuoyunu yatıştırmak için nüfuz ve gücünü kullanması konusunda kendisini ikna etmek üzere dün akşam Lord Rosebery'yi görmeye gittim. Ancak o cevap olarak, meydana gelen bu karışık duruma karşı direnmeye bir çare bulamayıp Lordlar Kamarası'nda şahsına bir şey sorulursa kendi partisinin genel görüşlerine göre bir hareket tarzı izlemeye mecbur olacağını söyledi.

BOA, Y. PRK. HR, 1/40

50

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
863

Sadâret Yüksek Makamı'na
Arz

Ankara Mahkemesince yapılan yargılama sonucuna dair İngiltere Parlamentosu'nda yöneltilen bir soruya karşı Dışişleri müsteşarının yaptığı açıklamalar hakkında Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgraf tercümesinin

takdim edilip bu konuda İngiltere Dışışleri Bakanlığı'na dostluk çerçevesinde ve özel surette tebligat yapılması için büyükelçiliğe hangi tarzda bir telgraf yazılmış olduğunu 22 Haziran 1893 tarihli yazımla arz etmiştim.

Ankara Mahkemesi tarafından sanıklar haklarında verilen hüküm ve karar, yürürlükte olan kanun gereğince Temyiz Mahkemesi tarafından incelenip onaylanmadıkça kesinlik kazanamayacağından bu konuyu görev yaptıkları devletlere ve diğer ilgililere uygun bir şekilde anlatmaları için büyük devletlerde bulunan Osmanlı büyükelçilerine verilen direktiflere cevaben Berlin Büyükelçiliği'nden gelen telgrafın tercümesi de 23 Haziran 1893 tarihli yazımla gönderilmişti.

Lord Rosebery'yi İngiltere Kraliçesi'nin yanında olduğu için göremediğinden dolayı büyükelçi, önceden arz edilen direktif gereğince gerekli açıklamaları Dışışleri müsteşarına yapmış ve müsteşar da söz konusu mahkeme neticesinden ve özellikle iki öğretmenin idam cezasına mahkumiyetlerinden dolayı parlamento üyelerinin çoğunun galeyana halinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca müsteşar bu konuda kendisine bir soru sorulması için görüşmelerin ertelenmesini isteyecekleri haberini aldığını ve yapılan açıklamaları dikkate alarak bu hususta detaylı bilgi almayı beklemekteceği cevabını vermiştir.

İlgili madde hakkında son günlerde İngiliz Parlamentosu'nda sorulan sorulara Dışışleri müsteşarının kendisine yapılan açıklamalar çerçevesinde ve ne şekilde cevap vermiş olduğuna dair Londra Büyükelçisi tarafından cevaben ve ek olarak alınan 22 ve 23 Haziran 1893 tarih ve 229 ve 231 numaralı iki ayrı telgrafın tercümeleri de ekte sunulmuştur. Arz olunur.

24 Haziran 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret Umûr-ı Hariciye

Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 22 Haziran 1893 tarih ve 229 numaralı telgrafın tercümesi

18 ve 88 numaralı iki ayrı telgrafınız alınmıştır.

Lord Rosebery, Windsor Sarayı'nda Kraliçe'nin yanında olduğundan onu göremedim. Fakat şimdi Dışişleri müsteşarıyla uzunca bir süre görüşerek bulunan noktayı ve gelinen durumu anlatıp açıkladım. Telgrafınızda yer alan değerlendirmeleri vurguladım. Müsteşar: "Parlamento üyelerinden birçoğu Ankara davasının sonucundan ve özellikle iki öğretmenin idam cezasına mahkumiyetlerinden dolayı çok galeyandadırlar. Üyeler bu konu hakkında bana soru sormak için bugün öğleden sonra görüşmelerin ertelenmesini isteyeceklerini haber verdiler. Bunların tekliflerini erteletmeye çalıştıysam da başarılı olamadım." dedikten sonra kendisine uzun uzadıya anlattığım değerlendirmeyi dikkate alacağını ve hükümetin şimdiye kadar edindiği bilgilerin eksik ve yetersiz olup daha fazla ayrıntının gelmesini beklemek gerektiği şeklinde cevap verdireceğini ifade etti. Konuşmaları sınırlamak için elinden geldiği kadar çalışacağını, ancak parlamentoda bir karar alınmasını engellemek için gayet ihtiyatlı ve çekinceli davranmaya mecbur olacağını ve İngiltere Hükümeti'nin bu tahrıklarında asla rolü bulunmayıp aksine bunun önemini azaltmaya çalıştığını da sözlerine ekledi.

**

Bâb-ı Âlî

Nezâret Umûr-ı Hariciye

Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 23 Haziran 1893 tarih ve 231 numaralı telgrafın tercümesi

Ankara'da verilen hükümlere dair parlamentoda sorulan sorulara cevaben Dışişleri müsteşarı: "Konsolos vekilinin raporu henüz alınmamış ise de şu ayrıntılara ulaştık: Mahkemeye 20 Mayıs'ta başlanmıştır. Mahkeme heyeti; reis, iki Müslüman, bir Katolik Ermeni ve bir de Rum'dan meydana

gelmektedir. Tutuklular yedi avukat tarafından savunulmuştur. Mahkeme herkese açık olarak yapılmıştır. Kayayan mahkeme dışına çıkarıldıktan sonra tutukluların her biri ayrı ayrı sorgulanmıştır. Hükümlerin ne gibi delillere dayanılarak verildiğini merakla bekliyoruz. O zamana kadar aleni konuşmanın gereksiz olduğu zannındayız. Bu gibi hükümlerin Divan-ı Temyiz'e havalesi Osmanlı kanunları gereğidir. Aldığımız güvenilir bilgilere göre özellikle bu işte Osmanlı kanunlarının uygulanacağı, hükümlerin Temyiz Mahkemesince tam bir dikkatle inceleneceği ve şimdilik uygulamaya konulacağından söz edilmediğine dair parlamento üyelerine güvence verebilirim." dedi.

Sir Temple da verilen ayrıntılardan dolayı görüşmelerin ertelenmesini isteme fikrinden vazgeçtiğini, ancak gerekli görüldüğünde bunu isteme hakkını muhafaza ettiğini söyledi.

BOA, Y. A. HUS, 276/72

51

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2802

Londra halkının yaptıkları bir mitingde Ankara'da idama mahkum edilen öğretmen Tomayan ve Kayayan ile diğer 15 Ermeni'nin Padişah'ın affına mazhar olarak serbest bırakılmalarının Padişah'tan dilekçe ile istenmesine karar verilmiş olduğu mitinge başkanlık eden parlamento üyelerinden Albert Spicer tarafından çekilen bir telgrafta bildirilmiştir. Bunun üzerine durumun Londra Büyükelçiliği'ne sorulmasının Hariciye Nezâreti'ne, idam ve küreğe mahkum edilenlerden kaçının siyasî ve kaçının da cinayet suçuyla mahkum olduklarının bildirilmesinin ise Ankara Vilayeti'ne yazıldığı 24 Haziran 1893 tarih ve 2783 numaralı özel yazımızla sunulmuştu.

Hariciye Nezâreti'nden bu konuda art arda alınan ekteki yazıların ilki Londra Büyükelçiliği'nden sorulduğunda bu mitingin "Société de la Paix"

adıyla bilinen bir cemiyet sekreterinin başkanlığında yapıldığı anlaşılmıştır. Mitingde gündemi oluşturan en önemli iki konudan birincisi iki öğretmenin güya temize çıkmaları, diğeri ise mitingce seçilmiş bir heyetin Dışişleri Bakanlığı'na gitmesidir. Ancak bu heyet gerek Lord Rosebery'yi gerekse Dışişleri müsteşarını görememiştir. Müsteşarın hükümetin meseleyi önemle takip ettiğini dolaylı olarak bu heyete bildirdiği vb. ifadeleri içeren Rüstem Paşa'dan gelen telgrafın tercümesi ekte gönderilmiştir.

İkinci belgede ise önceki vesikada belirtilen mitingden başka dört değişik misyoner cemiyetinin başkanlığı altında daha büyük bir miting yapılacağı açıklanmış ve bu toplantılarda Ankara'da hükme bağlanan kararlara dinî baskı süsü verilerek kamuoyu Osmanlı Hükümeti'ne karşı gayet düşmanca bir anlayışa sevk edilmek istenmiştir. Bu önyargılar siyasî çevrelere dahi yayılabilir. Dün sabah çıkan gazetelerin tamamında bize karşı tamamen düşmanca bir takım mektup ve makalelere yer verildiği ve mahkumlar için af istemek için Padişah'a arz olunmak üzere parlamentoda bir dilekçe hazırlanmakta olduğu haber alınmıştır. Rüstem Paşa, Lord Rosebery'yi orta yolda tutmaya çalışmak ve kamuoyunu yatıştırmak için nüfuzunu kullanmaya sevk ve ikna etmek üzere yanına gitmiş ise de Rosebery'nin ortaya çıkan heyecana karşı durmak için bir çare bulamadığı ve Lordlar Kamarası'nda kendisine bir soru sorulur ise partisinin genel hislerine dayanarak bir hareket tarzı oluşturmaya mecbur kalacağı cevabını verdiği bilinmektedir. Buna dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen iki telgrafın tercümeleri gönderilmiştir. Ankara Vilayeti'nden gelip ek olarak arz edilen cevabî telgrafta ise yargılanan Ermenilerden 6 kişinin cinayet suçundan, öğretmen Tomayan ve Kaya-yan'ın da dahil olduğu 11 kişinin siyasî suçlardan dolayı idamına, 6 kişinin 15'er, 9 kişinin 10'ar ve 10 kişinin de 7'şer sene kürek cezasına mahkum oldukları isim ve şöhretleri ile birlikte bildirilmiştir.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin söz konusu açıklamaları ve Rüstem Paşa'nın bildirdiğine göre bu mahkumiyetlerden dolayı İngiltere kamuoyunun Osmanlı Hükümeti aleyhinde heyecana düşürülüp tahrik edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. İngilizlerin doğrudan doğruya adlî yargılamalara dair olan içişlerimize müdahaleye hiçbir hakları yoktur. Ancak Lord Rosebery tarafından ima edildiği üzere kabine tarafından İngiliz kamu-

oyunun heyecanına karşı konulamayarak Ermenistan ıslâhatı ile ilgili Osmanlı Devleti'nden bazı yeni isteklerde bulunulması ihtimal dahilindedir. Bundan dolayı Padişah'ın merhamet ve şefkatini dost ve düşmana karşı bir kez daha ispat etmek amacıyla mahkumlardan cinayet suçu işleyenler dışında kalan siyasî suçlulardan idam ve kürek cezalarına mahkum olanların affedilmesi bizce durum ve akla uygun gibi görünmektedir. Bu konuda yayınlanacak Padişah iradesi mutlaka yerine getirilecektir.

25 Haziran 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 23 Haziran 1893 tarih ve 232 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün burada Ermenilere sempatisi olan bazı kişilerin gerçekleştirdiği toplantının başkanlığını "Société de la Paix" ismiyle bilinen bir cemiyetin sekreteri yapmıştır. Bu toplantıda gündeme getirilen başlıca konu iki öğretmenin güya temize çıkmasıdır. Bu öğretmenlerin Merzifon Mektebi öğretim heyeti defterinden isimlerinin silindiği söylentisinin doğru olmadığına dair mektep müdürü Dr. Herricks'in bir belgesi okunmuştur. Sonra miting esnasında seçilen bir heyet Dışişleri Bakanlığı'na gitmiş ise de ne Lord Rosebery ne de Dışişleri müsteşarını görebilmiştir. Müsteşar hükümetin meseleyi önemle takip ettiğini bu heyete dolaylı olarak bildirmiştir.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 24 Haziran 1893 tarih ve 236 numaralı telgrafın tercümesi*

Bu sabah çıkan gazetelerin hemen hepsi Ankara Mahkemesi kararlarından dolayı Osmanlı Hükümeti aleyhine yoğun eleştiriler içerdiği gibi, dinî cemiyetler tarafından gönderilen bazı mektuplara da yer vermişlerdir. Ayrıca bu dava hakkında ayrıntıları içeren Kayayan adlı kişinin 13 Haziran 1893 tarihli bir mektubunu da yayınlamışlardır.

BOA, Y. A. HUS, 276/77

52

Mâbeyn-i Himâyûn'dan şifre telgraf

Ankara'da mahkum edilen Ermenilerden dolayı İngiltere kamuoyunun Osmanlı Hükümeti aleyhinde galeyana içinde bulunduğu yazınızdaki anlaşıl-
maktadır. İngilizlerin doğrudan doğruya Osmanlı adliyesine ait işlere müda-
hale hakkı yok ise de -Lord Rosebery tarafından da ima edildiği gibi- İngil-
tere Kabinesi'nin İngiliz kamuoyunun tepkisine dayanamayarak Ermenistan
ıslâhatını Osmanlı Devleti'nden isteyecek yeni başvurulara bulunması
muhtemeldir. Mahkumlardan fiilen cinayet işleyenler dışında politik suçla-
malarla idam ve kürek cezasına mahkum olanların Padişah tarafından affe-
dilmelerinin uygun olacağı Bâbîâli'den Padişah'a arz edilmiştir. Bu politik
suçluların suçları hükümet aleyhinde makale yayınlamak veya söz söyle-
mekten ibaret olmayıp belki de hükümeti değiştirmek, Müslümanlara hük-
metmek amacıyla fesat çıkarmak ve asayiş bozarak ihtilâl yapmak giriş-
minde buldukları pratikteki davranışlarıyla sabittir. Padişah'ın idam ce-
zası hakkındaki tavrı bütün dünyaca bilinmekle beraber bu zanlıların tama-
men affedilmeleri durumunda bozguncu ve ihtilâlciler bir takım Ermenilerin:
"İngiltere nüfuzunu kullanarak mahkumları cezadan kurtardı. Artık bizim
için korkacak bir şey yok." diyerek çeşitli ihtilâlciler propagandalara kalkışa-
cakları bellidir. Böylece Osmanlı mahkemelerinin hiçbir Ermeni'ye hükmü
işleyemeyecektir. Buna da Müslüman vatandaşların katlanamayacakları ve:
"Mahkemelerin hükmü yalnız Müslümanlar hakkında mı geçerli olacak?"

tarzında ümitsizce yaygaralara girişecekleri ve nihayet bunun da kötü sonuçlar doğuracağı ortadadır. Bu yüzden İngiltere Kabinesi'nin bu mahkumların serbest bırakılmasını ima eder bildirimlerde bulunması Osmanlı ülkesinde bir ihtilâl çıkmasını arzu etmek, Osmanlı Devleti ve Müslümanların mahvına doğru yürümek demektir. Bu durumda ise artık iki devlet arasında dostluk kalmamış demek olacağından İngiltere Kabinesi tarafından bu konuda ne gibi bildirimlerde bulunulacağına dair kesin bir cevap verilmesinin ve cevap gelinceye kadar bu madde hakkında Bâbîâlî'ye hiçbir Padişah iradesi verilmeyeceğinin vakit geçirilmeden Lord Rosebery'ye ifade edilerek alınacak cevabın süratle bildirilmesi gerekmektedir.

27 Haziran 1893

BOA, HR. SYS, 2819/29

53

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 53

Konu: Ankara Mahkemesi'ne dair İngiltere maslahatgüzârının özel yazısı

İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârından Hariciye Nezâreti'ne gelen 28 Haziran 1893 tarihli özel yazının tercümesi

Bugün Meclis-i Vükelâ günü olup şahsınızı görmenin zor olacağını bildiğimden dolayı bağlı bulunduğum hükümetten aldığım direktifleri yazılı olarak iletiyorum. Bu konu hakkında şahsınızla sözlü olarak yarın da görüşeceğimi ümit ediyorum Ankara Mahkemesi'nin adil bir şekilde yapılacağı ve işin dikkat ve itina ile inceleneceği inancıyla mahkeme sonuna kadar beklenilmiştir. Fakat bu kez Ankara'dan alınan bilgilere göre zanlılardan Tomayan ve Kayayan aleyhinde önemli deliller bulunamamış gibi görünmektedir. Bu sebeple bağlı bulunduğum hükümet, bu mahkemenin hem yapılış şekli ve hem de sonucundan kaynaklanan üzüntü ve sıkıntısını artık gizleyemediği gibi İngiltere kamuoyunda oluşan heyecanı da dindirmekten aciz olup söz konusu hüküm ve kararın usule aykırılığı anlaşılır anlaşılmaz

isimleri yukarıda belirtilen zanlıların affa mazhar olacakları ümidini taşıdığını bildirmektedir.

BOA, HR. SYS, 2825/54

54

Mâbeyn-i Hümayûn'dan telgraf

Ankara'da yargılanan Ermenilerden Tomayan ve Kayayan aleyhine hiçbir önemli delil sunulmamış gibi görüldüğünü ileri sürerek verilen hükmü ve kararın kanunlara aykırı olduğu anlaşılır anlaşılmaz bu kişilerin Padişah'ın affına mazhar olmalarının beklendiğini İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı özel bir tezkire ile Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir. 27 Haziran 1893 tarihli telgrafla da bildirildiği gibi Padişahımızın idam cezası hakkında izledikleri politika herkesçe bilinmektedir. Tahta çıktıkları günden beri idam cezasıyla cezalandırılanlar hiçbir zaman ve hiçbir yerde affa lâyık olamayacak şekilde büyük cinayetler işleyen ve sayıları pek az olan birkaç kişiden ibarettir. Ankara Mahkemesince idam cezasına mahkum edilen bu kişiler hakkında da Padişah tarafından merhametle davranılacağı herkesçe bilinmektedir. Ancak Padişah müstakil bir devletin hükümdarı olduğundan mukaddes haklarından olan af ve merhameti de hiçbir tarafın uyarı ve iltimasına bağlı olmayarak sırası geldiği zaman kendiliklerinden yapmak arzusunda bulunmaları doğaldır. Padişah'ın bu arzusuna aykırı durumun her sınıftan Osmanlı tebaasının haklarına kefil olan adlî mahkemelerin bağımsızlığını ihlâl ederek sonunda ülkeyi ihtilâle sürükleyeceği apaçık ortada olduğu ve Ankara Mahkemesi'nin Adliye Nezâreti'nden gelen ilâmı ile diğer evraklarının usul gereği yapılması uygun görülen kanunî tedkiklerinin birkaç güne kadar sonuçlandırılacağı bilinmektedir.

Bu yüzden İngiltere Kabinesi'nin bu konuda Padişahın adaletinin zühur edeceğinden emin olması gereklidir. Bulgaristan, Osmanlı Hükümeti'nin egemenliğinde bir emaret olduğu halde geçenlerde birkaç zanlıyı iç güvenliği ihlâl ettikleri gerekçesiyle tâbi oldukları hükümetin uyarılarına rağmen Divan-ı Harb kararıyla idam etmesi İngilizler tarafından tenkit edilmemiştir.

Ankara Mahkemesi'nde açık ve usulüne uygun bir şekilde yargılanarak cinayetleri her türlü kesin delil ve kanunlarla sabit olan caniler hakkında adlî açıdan yapılması gerekenlerin Osmanlı Hükümetince uygulanmasına İngilizler tarafından itiraz edilmesi Osmanlı Hükümeti'nin Müslüman, Bulgarların ise Hıristiyan olmalarından başka bir şeye atfedilememektedir. Bu medeniyet devrinde, İngiltere gibi çağdaş bir milletin hükümetinin din ve mezhep ayırımı yapması gerçekten üzüntü vericidir. Yukarıdaki telgrafımın içeriğine ek olarak durumun Lord Rosebery'ye uygun bir şekilde anlatılması Padişah iradesi gereğidir.

29 Haziran 1893

BOA, HR. SYS, 2819/27

55

Mâbeyn-i Hümayûn'a cevap
29 Haziran sene 1893

27 Haziran 1893 tarihli telgrafınıza cevaptır:

Lord Rosebery ile bu kez uzun uzadıya görüşerek Padişah'ın değerlendirmelerini büyük bir özenle anlattım. Lord Rosebery Ankara'da mahkum edilenler hakkında yeterli bilgi elde edememiş olmasından dolayı bu konuda gerek parlamenterler, gerekse başkaları tarafından yapılan baskılara şimdiye kadar dayanmış ise de bugün Ankara'da bulunan İngiliz konsolosundan bu konuda bir rapor aldığını belirtmiştir. Konsolos Ermenilere yakın bir adam olmamakla birlikte Tomayan ve Kayayan isimli öğretmenlerin yargılanmalarının ciddiyetten uzak ve hileli bir şekilde yapıldığını, tarafsız bir kişinin bu şahıslarda en ufak bir suç dahi göremeyeceğini raporunda ileri sürerek Padişah'ın bu iki öğretmeni affetmesinin hakkaniyet ve siyasete daha uygun olacağı inancında bulunduğunu söylemiştir. Benim bunları tamamen affetmektense cezalarının hafifletilmesinin daha uygun olacağı yönünde görüş bildirmeme cevaben de, bu uygulamanın kamuoyunu ikna etmeyip Osmanlı Hükümeti aleyhindeki saldırıları sona erdirmeyeceğini, ayrıca kendileri de baskıdan kurtulamayacakları için suçlanan bu iki kişinin tamamen affa maz-

har olmaları dışında kamuoyunu olumlu etkileyecek bir yol bulunmadığını belirtmiştir. Padişah'ın bu affı derhal ilan etmesinin ve bunun yarın tarafından kendisine bildirilmesinin büyük bir iyilik olacağını, daha fazla gecikilecek olursa Cumartesi ve Pazar günleri parlamento açık olmadığından işin ilanının Pazartesi'ye kalıp bu durumun ise kamuoyunda heyecanı artıracacağını, kendisinin de buna dayanamayacağını bildirmiştir. Diğer mahkumlara gelince; onlar hakkında henüz yeterli bilgi olmadığından fikrini söyleyemeyeceğini ifade etmiştir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2819/30

56

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2841

İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı bugün Bâbîâli'de makamıma gelerek Ankara'da tutuklu bulunan Ermenilerin yargılanma usullerinden uzun uzadıya söz edip bu konunun sanıldığından daha fazla önem taşıdığını ve İngiltere'de kamuoyunu heyecanlandırmış olması sebebiyle yargılama-larda adil bir şekilde davranılmadığı takdirde ortalığı yatıştırmak için temsil ettiği devletin bazı önlemler almaya mecbur kalacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, Ankara Mahkemesi'nden verilmiş olan karar ve kanun, Temyiz Mahkemesi'nde incelenmekte olduğundan incelemelerin sonucuna göre gereken muamelenin yapılacağı açıktır. Ancak bu husustan dolayı İngiltere'de kamuoyunun heyecana kapılması ve İngiltere Devleti tarafından Osmanlı Hükümeti'nin işlerinden olan bu gibi adlî hususlara müdahale edilmek istenmesi sebeplerinin anlaşılamadığı Sadâret makamı tarafından maslahatgüzâra söylenmiştir. Maslahatgüzâr duruşmaların seyrine dair bir takım ayrıntılara girerek "sanıkların bizzat kendilerinin veya tuttukları vekillerin istedikleri gibi savunma yapmalarına mahkemece izin verilmemesi, vekillerin

birkaç dakika konuşulduktan sonra susturulmaları ve duruşmalar esnasında hiçbir savunma şahidinin dinlenmemesinin sanıkların şahit istendiği halde mahkeme tarafından kabul edilmediğini gösterdiği'nin İngiltere'nin Ankara konsolosu tarafından Londra'ya gönderilen rapordan anlaşılıp kamuoyundaki heyecanın da bundan dolayı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca maslahatgüzâr yapılan incelemeler sonucunda Osmanlı Hükümeti tarafından adaletin gereğinin yerine getirileceği ümidini taşıdığını belirterek ayrılmıştır. Belirtilen konular hakkında Adliye Nezâreti'ne de bilgi verildiğinden durumun Padişah'a arz edilmesi temenni olunur.

29 Haziran 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 276/98_1

57

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2835

Ankara Mahkemesi yargılamalarından dolayı Londra'da Protestan Ruhânî Cemiyeti vekillerinin katılımıyla yapılan bir mitingde alınan kararlara ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden çekilen telgraf tercümesi Hariciye Nezâreti'nin yazısı ile birlikte Padişah'ın görüşlerine sunulmak üzere takdim edilmiştir.

30 Haziran 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye

Mektubî Kalemi**Aded: 877***Sadâret Yüksek Makam'na*

Ankara Mahkemesi yargılamalarından dolayı Protestan Ruhanî Cemiyeti vekillerinin katılımıyla son olarak gerçekleştirilen toplantıda konuşma yapanlardan başlıcalarının isim listesi ile birlikte, "Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi" adıyla bir komite kurulmasına karar verildiği bildirilmektedir. Ayrıca parlamento üyeleriyle Hıristiyan kiliseleri vekillerinden oluşan bir heyetin, Lord Rosebery'den bir randevu almaya çalıştıklarını ve yakın bir zamanda herkese açık bir toplantının organize edilmesini kararlaştırmış olduklarını bildiren Londra Büyükelçiliği'nin 27 Haziran 1893 tarih ve 242 numaralı telgrafının tercümesi ekte takdim kılınmıştır. Önceden yapılan toplantılara dair aynı büyükelçilikten doğrudan veya cevabî olarak alınan üç adet telgraf tercümeleri de 25 ve 26 Haziran 1893 tarihli tezkirelerle arz edilmiştir.

29 Haziran 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî**Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası***Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 27 Haziran 1893 tarih ve 242 numaralı telgrafın tercümesi*

Ankara Mahkemesi yargılamalarından dolayı Protestan Ruhanî Cemiyeti vekillerinin katılımıyla bir miting düzenlenmiştir. Başlıca konuşmacılar, Amerika'nın Ankara Misyoneri Dr. Herricks ile yine Amerika misyonerlerinden Mösyö Dwight idi. Bu toplantıda "Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi" adı altında bir komite kurulmasına, parlamento üyeleriyle Hıristiyan kiliseleri vekillerinden oluşan bir heyetin Lord Rosebery'den görüşmek

için randevu almasına ve yakın zamanda herkese açık başka bir toplantının organize edilmesine karar verilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 276/94

58

*Ekselanslarının Padişah'a takdim edilen
29 Haziran 1893 tarihli telgrafının sureti*

Osmanlı mahkemeleri, her ülkede olduğu gibi bağımsızdır ve adalete uygun olması sebebiyle, Ankara Mahkemesi'nin yayınlanan ilâmı, İstinaf Mahkemesi tarafından incelenmektedir. Nitekim geçenlerde Bulgarlar suçları sabit olmayan sanıklarını şiddetle cezalandırmıştı. Oysa Tomayan ile Kayayan'ı yüce mahkeme kararı çıkmadan serbest bırakmak mahkemelerin bağımsızlığını yok eder ve entrikacıları cesaretlendirir. Gayet doğaldır ki, İngiltere Hükümeti her zaman asayişin yerinde olması arzusundadır. Türkiye'de herhangi bir huzursuzluk çıkarılmasına meydan vermez. Bunu ispat eden bir kamuoyu, İngiltere'de mevcut olduğu gibi Türkiye'de de hissedilmektedir. Yüce mahkemenin kararı çıkmadan bu Ermenilerin serbest bırakılması Padişah hazretlerinin sâdik tebaasının galeyana gelmesine yol açar. Oysa ki, meseleyi muvafık bir surette halletmek gayesiyle İstanbul Mahkemesi'nin yarınki celselerinde ilk mahkeme kararı hatalı ve geçersiz kabul edilirse, İstanbul Mahkemesi tutumunu değiştirebilir. O zaman Ankara'daki muhakeme sona erer ve sanıklar İstanbul'da yeniden yargılanırlar. Aksi halde Ermenilere yumuşak muamele yapılmış olur.

Zât-ı âlîlerinden ricam şudur ki, Lord Rosebery'ye Padişah'ın bu şekilde hareket edeceği ve adaletin beynelmilel seviyede yeniden tanınacağı hususunda teminat veriniz. Padişahımız bu hususun kendileri tarafından parlamento mensubu birkaç kişiye bu şekilde anlatılıp eskiden beri sürmekte olan dostane münasebetlere zarar verebilecek hiçbir aksi gelişmeye meydan verilmemesini arzu etmektedir.

Aynı şekilde Padişahımızın teminatlarının kendileri tarafından alındığını lütfen tarafımıza telgrafla bildirmenizi ve bu şekilde sadakatle gayret ve faaliyet göstermenizi rica ediyorum.

**

Mâbeyn-i Hümayûn'dan Telgraf

30 Haziran 1893

İstanbul İngiltere Büyükelçisi Sir Clare Ford izinli olarak Londra'da bulunduğundan Ankara'da yapılan yargılama için tarafınızdan Lord Rosebery'ye bildirilmek üzere az önce çekilen 28 Haziran tarihli şifre telgrafın içeriği gereğince, büyükelçi tarafından da çaba sarf edilmesi hakkında kendisine uygun bir şekilde tebliğde bulunulması bu telgrafa ek olarak Padişah iradesiyle bildirilmiştir. Gereğinin yapılması.

**

Rüstem Paşa'dan Mâbeyn Başkâtibi Süreyya Paşa'ya

1 Temmuz 1893

29 ve 30 Haziran 1893 tarihli telgraf emirleri birbiri ardınca ulaşmıştır. Telgraflar ancak bu sabaha karşı çözümlenebilmiştir. Padişah'ın emirlerinin tebliği için Lord Rosebery'den randevu istenmiş ise de kendisi her zaman olduğu gibi iki günlüğüne köyde bulunduğundan benimle dönüşünde görüşeceği cevabını vermiştir. Bu sebeple Pazartesi günü görüşme yapılması beklenmektedir. Görüşmeden sonra sonucu bildirilecektir. Mösyö Gladstone'un da dinlenmek için Cumartesi ve Pazar günlerini köyde geçirmeye alışık olduğu bilgilerinize arz olunur.

**

Mâbeyn'e telgraf

3 Temmuz 1893

Lord Rosebery köyden dönmüş olduğundan bugün kendisiyle görüşerek Ankara mahkumları hakkında Padişah'ın emir ve iradelerini etraflıca anlattım. Rosebery, yaptığı iltimasa rağmen mahkumlardan Tomayan ile Kayayan'ın Padişah tarafından affedilmemesinden dolayı ziyadesiyle üzgün ve kırgın olduğundan yapılan tebligatı iyi karşılamadı. Tomayan ve Kayayan'ın yargılanmalarının usulsüz bir şekilde olduğunu belirterek bunların ikisinin de masum olduğu noktasında ısrar etti. Bunların mutlaka vakit geçirilmeksizin affedilmelerini teklif edeceğini, bu teklif de kabul edilmezse Osmanlı Devleti'nin sadece kendi çıkarlarını gözettiği anlaşılacağından buna karşılık İngiltere'nin de sadece kendi çıkarlarını düşünerek Hidiv'i uğurlamak için iki İngiliz savaş gemisini Hidiv ile birlikte gönderme kararında direneceğini söyledi. Ben Ermeni Meselesi'nin bu konu ile asla ilgisi olmadığını belirterek bu karardan vazgeçmesini rica ettim. Ancak bu ve diğer konulardaki gayretim maalesef etkisiz kaldı. Adı geçen bakan, Osmanlı Hükümeti'nin kendisinin Ermeniler hakkındaki iltimasını kabul etmemesi durumunda savaş gemilerinin gitmemesi için Bâbîâli tarafından yapılan isteği de İngiltere'nin yerine getirmemekte kararlı olduğunu ve bu sebeple Kayayan ile Tomayan derhal affedilirler ise Hidiv ile birlikte savaş gemisi gönderilmesinden vazgeçileceği sözünü verdi. Ancak Hidiv Perşembe günü yola çıkacağından vakit kaybetmemek gerektiğini de ayrıca ifade etti. Vedalaşırken ise, bakanlığa geldiği zamandan beri Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözettiği halde kendisinin hiçbir isteğinin kabul edilmesine üzüldüğünü belirterek bazı vekillerin, hatta bir kısım gazetecilerin kendisini eleştirmekten geri kalmadıklarından dolayı taraftarlarına karşı duramayıp kendi çıkarlarını gözetmeye mecbur olduğunu söylemiştir.

BOA, HR. SYS, 2819/28_12, 21, 23, 27

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 150

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 4 Temmuz 1893 tarih ve 256 numaralı telgraf*

97 ve 99 numaralı iki adet telgrafınız alındı.

Bugün Londra'ya dönen Lord Rosebery'yi derhal görerek uzun uzadıya görüştüm. Onu çok telaşlı ve hiddetli buldum. Bakanlığınızın beni Rosebery'ye açıklamakla görevlendirdiği konuyu ona zorlukla dinletebildim. İngiliz donanmasını Mısır hidivine eşlik etmesi düşüncesinden vazgeçirmeye ikna için mümkün olan bütün gayretimi gösterdim ise de Rosebery bir türlü delil kabul etmek istemedi. Özellikle iki Ermeni öğretmenin affını sağlama konusundaki girişiminin Osmanlı Hükümeti tarafından derhal yerine getirilmemesine ziyadesiyle gücenmiş olduğundan adliyece bazı işlemler yapılması gerekli olduğunu ve bu işin birkaç gün alacağını ispat etmek için söylediğim sözler onda hiçbir tesir oluşturmadı.

Lord Rosebery, bütün tarafsız çevrelerin şahadetinin bu iki mahkumun suçsuzluğunu gösterdiğini, bunların derhal tahliye edilmeleri yolunda yapılan hareketlere şimdiye kadar dayanmasına rağmen artık tahammülünün kalmayıp, arkadaşlarından birçoğunun sitemleriyle basın ve kamuoyunun tepkilerine muhatap olduğunu tekrarladı. Lord Rosebery son olarak, Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda bir şey yapmak istemeyip sadece kendi çıkarlarını düşündüğünü, bu yüzden kendisinin de İngiltere'nin çıkarlarından başka bir şeyi düşünemeyeceğini ve iki geminin Hidiv'e refakat etmek üzere hazır bulunduğunu söyledikten sonra bu işlemin Hidiv'e gösterilen bir saygı olup, buna da hiç kimsenin itiraz hakkı bulunmadığını ifade etti.

Lord Rosebery yaptığım değerlendirme ve ileri sürdüğüm delillere, şikâyetle karşılık verdi. Harcadığım bütün gayretlere rağmen Hidiv'e gemi eşlik ettirilmesi meselesini Ermeni Meselesi'nden ayırmaktan ısrarla kaçındığından konuşmamız bir süre daha devam etti. Sonunda Rosebery iki Ermeni öğretmenin affının kendisine derhal haber verilmesi halinde iyi niyet göste-

risi olarak Hidiv'e eşlik edecek donanmayı durdurmak üzere emir vereceğini, aksi halde Hidiv'in bineceği vapura eşlik etmeleri hususunda önceden almış oldukları emri yerine getireceğini söyledi. Rosebery, İstanbul İngiliz Elçiliği'ne bu anlamda telgraf çektiğini, Hidiv'in gelecek Perşembe günü İskenderiye'den hareket etmesi sebebiyle bir karar verilmesi için kaybedecek zamanının olmadığını ifade etti.

BOA, HR. SYS, 1002/17

60

Süreyya Paşa'nın 4 Temmuz 1893 tarihli telgrafının tercümesi

Ankara'da bulunan mahkumlardan Tomayan ile Kayayan'ın ihtilâlcî ve fesatçı olup her an türlü türlü pislik ve alçaklık işleme cüretinde buldukları usulen yapılan yargılamalarında ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Lord Rosebery'nin bunların Padişah'ın affına mazhar olmaları hakkındaki isteği üzerine, elçilik tarafından devleti adına İstanbul İngiltere maslahatgüzârı tarafından Hariciye Nezâreti'ne başvuruda bulunulmuştur. Bunun üzerine durum Hariciye Nezâreti'nden Sadâret'e yazılı olarak bildirilmiş ve konu Sadâret makamından tezkirelerle Padişah'a arz edilmiştir. Bu konunun elçiliğiniz tarafından 29 Haziran 1893 ve 4 Temmuz 1893 tarihli telgraflarla arz edilmesi hususu ile İngiltere Hükümeti'nin bu istek ve teklifleri, devletler hukukuna tamamen aykırıdır. Sadece İngiltere Hükümeti tarafından defalarca yinelenen bu istekler ve bunun için bazı İngilizler tarafından Padişah'a yapılan istirhamlardan dolayı İngiltere Hükümeti'ni ve İngiliz kamuoyunu kırmamak için bu gibilere örnek olmaması -tamamen hür ve bağımsız Osmanlı Devleti'nin hukukuna sonradan müdahale edilmemesi şartıyla- istisna sayılarak Tomayan ve Kayayan isimli iki caninin bir daha geri dönmek üzere Osmanlı ülkesi dışına sürülmelerine Padişah tarafından izin verilmiştir.

Mevcut durumun ve Mısır Hidivi paşanın İstanbul'a gelişi sırasında İngiltere Hükümeti'nin kendisine gemi eşlik ettirmesinin hiçbir hak ve yetkiye dayanmayacağı ve bu davranışın devletin hukukuna ikinci bir saldırı

demek olacağıının Lord Rosebery'ye bildirilmesi gerekir. Lord Rosebery'den kesinlikle bundan vazgeçildiğine dair yarın sabaha kadar kesin teminat alınması gerekmektedir. İngiltere Hükümetince bu teminatın verilmesinden çekinilerek yine gemi gönderilmesine girişildiği takdirde Osmanlı Devleti tarafından da buna uygun işlem yapılmasının doğal olacağıının Lord Rosebery'ye tebliği Padişah iradesi gereğidir. Bu telgrafın cevabı acil olarak beklenmektedir.

BOA, HR. SYS, 2819/31

61

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2830

Londra'da *Ermeniler İşi* adıyla yayınlanacağı daha önceden haber alınan derginin içeriğini tezip maksadıyla buradan da buna benzer bir yayınlara karşılık verilmesi gerektiği hakkındaki Padişah iradesinin İngiltere Hükümeti'ne iletilmesi Hariciye Nezâreti aracılığıyla Londra Büyükelçiliği'ne bildirilmişti. Söz konusu dergiyle ilgili bazı açıklamalar ile Ermeniler üzerine çeşitli tarihlerde yapılmış olan konuşma metinleri ve son olarak da İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından Mösyö Bryce'a verilen ziyafetin ayrıntılarının yer aldığı derginin yayınlanan nüshasının bir bölümünün kopyası Londra Büyükelçiliği tarafından postayla gönderilmiştir. Hariciye Nezâreti'nin yazısı ve 25 Haziran 1893 tarihli Sadâret tezkiresiyle takdim olunan Büyükelçilik telgrafi tercümesinde belirtilen dergi nüshasından bir bölümünü Kitapçı Artin Nalbantyan getirterek özet halinde tercüme edip bir dilekçeyle makama vermiştir. Söz konusu tercümenin incelenmesinden anlaşıldığına göre bu dergi sekiz bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin halen uygulanmayıp Kayseri ve Yozgat'ta meydana gelen karışıklıkların hükümetin düzen-

sizliğinden kaynaklandığından bahsedilerek Ermeniler için Cebel-i Lübnan benzeri bir özerklik verilmesinin gerekeceği,

İkinci bölümde, Ermenilerin kadim milletlerden oluşu ve Hıristiyanlığa büyük hizmetlerinin geçmesi sebebiyle İngilizlerin kendilerine yardıma mecbur oldukları,

Üçüncü bölümde, Osmanlı Hükümeti aleyhinde bir önsöz ve Nubar Paşa tarafından Ermeni Meselesi hakkında yazılmış olan bir makalede anlatılanlardan hareketle öne sürülen bir takım saçmalıklar,

Dördüncü bölümde, Mösyö Gladstone, Mösyö Bryce ve Sir Ferguson'un konuşmaları, Ermenistan'da hüküm süren düzensizliğe İngiltere'nin yardımcı olmayacağı ve Ermenilerden silah toplanıp Kürtlere yeniden silah dağıtıldığı yolunda Mösyö Gladstone ve Mösyö Bryce'a atfedilen bazı sözler,

Beşinci bölümde, Dük Argyll ve Manchester başpiskoposunun konuşmaları ve güya Ermenilere yapılmakta olan zulüm ve cefalardan dolayı İngiltere Hükümeti'nin müdahale etmesi gerektiği,

Altıncı bölümde, bir icra kuvveti komitesinden; Avrupa, Amerika ve diğer yerlerdeki bazı kuruluşlardan ve Anadolu ile diğer yerlerden alınan bilgilerin Lord Rosebery'ye bildirildiği,

Yedinci bölümde, Ermenistan'a gönderilmiş olan İngiliz konsolosunun sessizliğinin Mösyö Gladstone'a şikâyet edildiği,

Sekizinci bölümde, Avrupa ve Amerika'da bulunan Ermenilere gönderilmiş olan bir bildiri ile Ermenilerin birlik olmalarına dair bazı tavsiyeler ve bu uğurda para göndermek isteyenlerin Fox ve Kumpanyası Bankası ile venedarına göndermeleri lâzım geleceği ifade edilmektedir.

Söz konusu dilekçede Nalbantyan, adı geçen komite heyetinin içinde bulunan ve önceden Londra'ya firar etmiş olan Agopyan, Tcheraz ve Galantaryanis adlı şahısların kimliklerinden bahsedilerek kendisine emir verilmesi durumunda söz konusu derginin her kısmı için ayrı ayrı İngilizce reddiye hazırlayabileceğini ifade etmiştir. Tercümelerle birlikte aslı da sunulan bu dergi Padişah'a arz edilecektir.

30 Haziran 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

Ermenilerin İngiltere'den yüz bulmamalarının sağlanması, Kitapçı Nalbantyan'ın bir şekilde ödüllendirilip sözü edilen üç Ermeni hakkında bir-iki yazı yazması cevaben tebliğ edilmiştir.

4 Temmuz 1893

Süreyya

BOA, Y. A. HUS, 276/89

62

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 145

*Konu: Ermeni mahkumlara dair Lordlar
Kamarası'nda Lord Rosebery
tarafından yapılan açıklama*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 5 Temmuz 1893 tarih ve 257 numaralı telgraf*

Ermeni mahkumlara dair Canterbury piskoposu tarafından Lordlar Kamarası'nda sorulan bir soruyu Lord Rosebery özetle aşağıdaki gibi cevaplandırmıştır:

"İngiltere Hıristiyanları'nın Osmanlı ülkesindeki mezhepdaşları hakkındaki eğilim ve isteklerini ispatlayan ve bilgi taleplerini içeren birçok dilekçe aldım. Bir de mahkumların tahliye olmalarını sağlamaya çalışması için İngiltere Hükümeti nezdinde açık ve özel surette birçok girişimde bulunuldu. İngiltere Hükümeti yargılama öncesi bu yolda hareket etme yetkisine sahip değil idiyse de sanıkların tarafsız yargılanmadıklarına ve yargının vahim bir şekilde oluştuğuna kanaat getirince bir dereceye kadar antlaşmalara dayanarak bazı uyarılarda bulunmaya yetkili idi. İngiltere Hükümeti bu yet-

kiyi özellikle Tomayan ve Kayayan için kullandı. Zira şimdiye kadar sadece bunlar hakkında kesin bilgi alınabilmiştir. Şurasını dahi memnuniyetle ifade ederim ki, her ne kadar Temyiz Mahkemesi ilâmları onaylamış ise de sözü edilen iki tutuklu derhal Padişah tarafından affedilerek ülkeden uzaklaştırılacaklardır. Bu ise mevcut şartlara göre pek büyük bir ayrıcalıktır. Diğer tutuklulara gelince; hükümet henüz bu konuda bilgi sahibi olmadığından ne yapılması gerektiğini anlamak için beklemeye mecburdur".

BOA, HR. SYS, 2825/61

63

Hususî Tezkire

Mâbeynci Arif Beyefendi'nin dün akşam bildirdiği Padişah emrinin gereğini yerine getirmek üzere bu sabah Hariciye nâzırı paşa hazretleriyle benim evimde bir araya geldik. Daha sonra İngiltere maslahatgüzârı da yaptığımız davet üzerine bize katıldı.

Bu toplantıda İngiltere maslahatgüzârına, dün akşam özel tezkirenizle bildirmiş olduğunuz Padişah emri çerçevesinde gerekli olan hususlar bildirilip anlatılmıştır. Bu sabah saat biri yirmi geçe Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa tarafından cevap olarak gelen ve tercümesi ekte arz olunan telgraftan "İngiltere Hükümeti'nin üzerinde ısrarla durduğu konunun Tomayan ve Kayayan isimli öğretmenlerin Padişah tarafından affedilmeleri olduğu ve diğer mahkumlarla ilgili herhangi bir talepte bulunulmadığı"nın anlaşıldığı hususudur. Bunun üzerine İngiltere maslahatgüzârına "bir daha Osmanlı ülkesine dönmek şartıyla adı geçen Tomayan ve Kayayan'ın bugün Padişah tarafından affedilecekleri" vaadinde bulunulmuş ve herhangi bir müdahaleye meydan vermemek için de diğer mahkumlar hakkında bir şey söylenmemiştir.

Maslahatgüzâr da "Tomayan ve Kayayan'ın Padişah tarafından affedilmiş olmalarının İngiltere kamuoyunda, özellikle de kamuoyuna ve kendi arkadaşlarına karşı çok zor durumda kalmış olan Lord Rosebery üzerinde olumlu bir etki yaratacağı" görüşünde olduğunu söyleyerek Padişah'ın merhamet ve sevgisinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir.

Bundan sonra söz, Hidiv'in maiyyetine verilmesi istenilen vapur konusuna gelmiş ve maslahatgüzâra "Osmanlı Devlet protokolünde benzeri görülmemiş böyle bir şeyden İngiltere Hükümeti'nin vazgeçmesinin bu işin gereği olduğu" söylenerek kendisinden bu konuda söz vermesi istenmiştir. Maslahatgüzâr da bundan vazgeçileceği taahhüdünde bulunmuş ve Lord Rosebery'ye durumu bu şekilde müjdeleyip bildireceğini söyledikten sonra veda edip gitmiştir.

Hariciye nâzırı ile birlikte oturup konuştuğumuz bu görüşmenin sonunda; Tomayan ve Kayayan'ın bir daha Osmanlı ülkesine dönmemek üzere bugün serbest bırakılmaları hususunun Adliye Nezâreti ile Ankara Valiliği'ne bildirilerek bu konuda Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliği'nin de bilgilendirilmesi ve ayrıca diğer mahkumlardan siyasî suçlu olanların cezalarının, şefkat ve merhameti herkesçe bilinen yüce Padişahımız tarafından kendisinin de uygun göreceği bir şekilde hafifletilmesi ve öldürme suçunu işlemiş olanlar hakkında verilmiş olan hükümlerin de Padişahımız tarafından onaylanması durumunda infazlarının şimdilik ertelenmesinin uygun olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır. Arz olunur.

[5 Temmuz 1893]

BOA, DÜİT, 74-1/13

64

6 Temmuz 1893 tarihli Sadâret yazısının sureti

Efendim,

Londra'da bulunan Ermeni fesatçılar bir takım kötü niyetli girişimlerde bulunmaktadır. Osmanlı ülkesindeki Ermeni nüfusu 1 milyon kadardır. Yerleşik oldukları yerlerdeki Müslüman vatandaşlara oranla 1/10 derecesindedirler. Osmanlı ülkesinde bunların çoğunluk oluşturdukları hiçbir yer yoktur. İki devlet arasında eskiden beri süren ve yürürlükte olan dostça ilişkiler çerçevesinde, Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin Müslüman vatandaşlar üzerinde üstünlük iddia etmelerine sebep olacak bir duruma yol açılmaması hususu İngiltere Hükümeti'ne ikna edici bir şekilde anlatılıp Ermenilerin İngiltere'den yüz bulmamalarının sağlanması için Bâbâlice ciddi bir politika izlenmesinin Padişah emri gereği olduğu Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitabeti'n-

den özel bir yazı ile bildirilmiştir. Gereken adımlar atılarak elde edilecek sonucun bildirilmesi yönünde tezkire yazılmıştır.

BOA, HR. SYS, 2752/56

65

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2920

Ankara mahkumları için İngiltere Hükümeti'nin istediği çözüm yolunun Tomayan ve Kayayan adlı öğretmenlerin affa uğramalarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bunların Padişah'ın merhametine nail olacaklarının İngiltere maslahatgüzârına bildirilmesi üzerine maslahatgüzâr da İngiltere Hükümeti'nin Mısır Hidivi'ne gemi refakatinden vazgeçeceği sözünü vermiştir. Bu kişilerin bir daha Osmanlı ülkesine girmemek üzere salıverilmesi ve diğer siyasî suçluların cezalarının indirilmesi Padişah'ın merhametine bağlıdır. Bizzat adam öldürmeye cesaret edenler hakkındaki hüküm Padişah tarafından onaylanacak olduğunda, uygulamanın şimdilik erteleneceği Hariciye nâzırı ile görüşülmüş olup bu husus 4 Temmuz 1893 tarihli özel bir mektup ile arz edilmiştir. Hidiv'e gemi refakat ettirilmeyeceğine dair maslahatgüzârdan gelen özel mektubun tercümesi de bugün bir yazı ile takdim edilmiştir. Ayrıca maslahatgüzârdan gelip nâzır tarafından gönderilen ve ekte takdim edilen yazının tercümesinde diğer siyasî suçlular hakkındaki evrakın incelendiği, suçlulardan bazılarının affedileceği ya da cezalarının indirileceği ve bu uygulamanın İngiltere'de olumlu etki yaratacağı ifade edilmekle birlikte adam öldürme suçundan mahkum olanlar için bir şey denilemeyeceği bildirilmiştir. Tomayan ve Kayayan adlı şahıslardan başka diğer siyasî suçluların cezalarının Padişah tarafından indirileceğinin bilindiği ve mevcut durumda bizzat adam öldürmeye cesaret edenler hakkındaki hükmün uygulanmasına bir şey denilemeyeceği anlaşılmaktadır. Padişah'ın emir ve buyruğuna uygun olarak Tomayan ve Kayayan'ın gizlice İstanbul'a gönderilerek ilk hareket edecek vapur ile gizlice Osmanlı ülkesinden uzaklaştırıl-

maları Ankara Vilayeti ile Zabtiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bu kişilerin uzaklaştırılacaklarının maslahatgüzâr ile yapılacak görüşmede ifade edilmesi Hariciye nâzırı ile görüşülerek uygun bulunmuştur. Buna göre Ankara mahkumlarına dair 3 Temmuz 1893 tarihli resmî yazı üzerine her ne şekilde emir verilirse gereği yerine getirilecektir.

6 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na
Arz

Bir süre önce takdim edilen yazımın ardından saat dört sıralarında Ankara mahkumları hakkında İngiltere maslahatgüzârından gelen bazı ifadelere ilişkin 5 Temmuz 1893 tarihli hususî tezkirenin tercümesi ekte sunulmuştur.

6 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

İngiltere Maslahatgüzârı'ndan Hariciye Nezâreti'ne
gelen 5 Temmuz 1893 tarihli hususî yazımın tercümesi

Gemi refakati meselesi hakkındaki güzel haberi nezâretinize bildirmekte o kadar acele ettim ki diğer tutuklular hakkında size "dostça" bir söz söylemeyi unuttum. Adam öldürme suçu işleyen tutuklular için bir şey söylemek istemem. Onları bir yana bırakıyorum. Fakat diğer siyasî tutuklulara gelince; bunların hiçbirinin idam edilme tehlikesinin bulunmadığını biliyorum. Şayet belgeler incelenecek olursa bazıları affedilebilir veya mahkum oldukları ceza indirilebilir. Bu durum olumlu sonuç verecek ve İngiltere'de

mevcut heyecanı ortadan kaldıracaktır. Dost sıfatıyla şunu söyleyeyim ki, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında eski dostluğun geri geldiğini görmeyi çok arzu ediyorum. Bunu başarmak için de hiçbir fırsatı kaçırmak istemiyorum. Özellikle şiddet gösterilmemesini rica ederim. Mahkumlar arasında durumu araştırmaya değer olan Mardiros Çobanyan adında bir gencin bulunduğu bana haber verilmektedir. Bu vesileyle Padişah'a tekrar hürmetlerimi sunarım.

BOA, Y. A. HUS, 277/50

66

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 955

Sadâret Yüksek Makamı'na
Arz

Times gazetesinin Ankara Mahkemesi'nin mahkumiyet kararlarına ilişkin uygunsuz bazı görüşler içeren Viyana'dan gelen bir telgraf yayınladığına ve bazı ifadelere dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 3 Temmuz 1893 tarih ve 255 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Arz olunur.

6 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 3 Temmuz 1893 tarih ve 255 numaralı telgrafın tercümesi

Times gazetesi bugünkü nüshasında Viyana'dan gelen bir telgrafi yayınlamıştır. Bu telgraf diğer gazeteler tarafından daha evvel yayınlanmış olan telgrafların içeriği kadar sakıncalı değilse de Ankara Mahkemesi'nin mahkumiyet kararları hakkında uygunsuz bazı görüşler içermektedir.

67

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne

Manchester şehrinde oturan Ermenilerin hal ve hareketlerinin araştırılmasını emreden 27 Nisan 1893 tarihli telgrafınıza cevaben takdim ettiğim 4 Mayıs 1893 tarihli yazımda bu konuda bazı araştırmalar yapma girişiminde bulunduğumu bildirmiştim. İngiltere Hükümeti bu tür araştırmalarda elçiliklere hiçbir yardım ve kolaylık göstermediğinden böyle bir konu ortaya çıktığı zaman özel vasıtalarımı kullanmak zorunda kalıyorum. Ancak bu defa gizli bir şekilde ve ikramiye ödeme yoluyla Polis Nezâreti maiyyetinde görevli güçlü bir müfettiş aracı konularak onun seçtiği ajan memur marifetiyle araştırma yapıldığından elde edilen bilgi Polis Nezâreti'nin hükümete ait işlerde kullandığı araçlar aracılığıyla sağlandığı için aynen o güce ve doğruluk derecesine sahip bulunmaktadır. Seçilen ajan memur bizzat Manchester'a giderek on beş gün kalmış ve Ermenilere dair işittiği durumlar hakkında Amerika gazetelerine mektup yazmak için güvenilir kaynaklardan bilgi almak niyetinde olan bir Amerikalı gazeteci sıfatıyla Manchester'daki Ermeni kilisesinin rahibi, tüccardan bazı kişiler, Ermenilerin yayın aracı olarak kullandıkları *Manchester Guardian* adlı gazetenin sahibi ve yazarı ile dostluk kurarak bu şekilde bir hayli bilgi almıştır. Onun bana bildirdiğine göre Manchester'daki Ermenilerin hemen tamamı sükuneti bozmaya çalışan Ermeni bozguncularıyla aynı fikirdedirler. Ancak kendileri tüccar oldukları ve Osmanlı ülkesinde oturan tüccarlar ile alışverişte bulunup haberleştiklerinden gerek kendilerini, gerekse muhabirlerini korumak için Ermeni bozguncularıyla olan fikrî ilgileri hareketlerine yansımamaktadır. Bir başka ifade ile bunlar Manchester'da bir komite teşkil etmemiş oldukları gibi bozgunculuk içeren makaleler yayınlayıp konuşmalarda bulunmaya da girişmemişlerdir. Fakat nakden yardımları devam ettiği ve Osmanlı ülkesinde kimse ile ticarî ilişkileri olmayan birkaç Ermeni ile bazı İngilizlerden oluşan

ve bu sebeple aşırı davranmaktan korkmayan komiteyi kendilerine siper edindikleri anlaşılmaktadır. Manchester'da oturan iki Ermeni bozguncunun biri adı geçen kilise rahibi Baronian, diğeri Ohannes Andreasian isimli kişilerdir. Bunların ikisinin de Osmanlı Hükümeti'ne şiddetli düşmanlıkları bulunmaktadır. Hatta Rahip Baronian, Manchester'daki Ermeni tüccarlarını tehlikeye düşürecek olmasından dolayı bu şehirde komite oluşturulması gibi bozguncu tahriklerin mümkün olamadığını, oysa parlamento üyelerini teşvik ve tahrik edip Osmanlı Hükümeti aleyhinde makaleler yayınlamak ve bir takım toplantılar düzenlemek gibi yollara girişmekten gerek kendisi ve gerekse dostlarının geri durmadıklarını saklamamaktadır. *Manchester* gazetesinde takma adla Osmanlı Hükümeti aleyhinde makaleler yayınlayanın kendisi olduğunu itiraf eden Andreasian'ın bozguncu teşebbüsler ve düşmanca hareketlerde çok ileri giden bir fesatçı olduğu, görevli ajanın kendileriyle yaptığı sohbetlere dayanan ihbarlarda yer almaktadır. Sözü edilen ajanın bu konuda düzenleyip vermiş olduğu rapor ile Andreasian'ın *Manchester* gazeteleriyle, yayınladığı kendi itirafı olan makalelerden birkaçını ve kendisiyle adı geçen rahibin el yazılarını ekte takdim ediyorum. Bunların el yazılarını Osmanlı Devleti gerektiği zaman postaneleri aracılığıyla karşılaştırabilir. Arz ettiklerimden de anlaşılacağı üzere bu defa elde edilen bilgiler, bu konuyla ilgili daha önce arz ettiğim değerlendirmeleri doğrulayan şeylerdir. Bunların da Manchester'daki Ermenilerin, -isimleri arz edilen ikisi hariç- Osmanlı Hükümeti'ne sâdik olmamakla birlikte sadakatsizliklerini Londra komitesinin bozguncu hareketlerine fiilî olarak katılmayıp gizledikleri ve bozgunculara gizlice nakdî yardımda bulunmakla yetindikleri konuları olduğunu ifade etme cüretinde bulunuyorum.

7 Temmuz 1893

BOA, HR. SYS, 2819/33

68

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye

Mektubî Kalemi
Hususî

Sadâret'e

Arz

Bugün ya kendisinin yanıma gelmesi veya Baştercüman Mösyö Sandison'un gönderilmesi dün akşam İngiltere maslahatgüzârına bildirilmiştir. Daveti olduğundan maslahatgüzârın gelemeyip bu yüzden kendisini gönderdiğini Mösyö Sandison gelerek beyan etti. Ona Osmanlı Devleti'nin özgürlük ve bağımsızlığıyla halkın rahatı ve ülke güvenliğinin korunması için Osmanlı ülkesi açısından gerekli görülen her türlü tedbiri uygulama konusunda güç ve yetkisinin açık olup Kayayan ve Tomayan'ın mahkumiyetleri hakkındaki kararın merhameten sürgüne dönüştürülmesinin ise sadece Lord Rosebery'nin durumuna yardımcı olmak amacına dayanan ihtiyarî bir hareketten kaynaklandığının da her türlü resmiyetten uzak, sırf özel ve şahsî olarak bildirildiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra adı geçen iki şahsın yarın İstanbul'a gelecekleri ve buradan başka bir yere gönderilecekleri ise sonradan Osmanlı Hükümeti'nin kötü niyetine yorumlandırılarak kışkırtıcılar tarafından haklarında bazı istenmeyen durumlar, çıkmasına sebep olacağı anlaşılıp bu da çeşitli sakıncalar doğurabilecektir. Bu bakımdan trenden Zabtiye'ye getirilerek ilk vasıta ile Brindizi yoluyla Avrupa'ya gönderilecekleri, kendilerine yol masraflarının karşılanması için 1500'er kuruş verileceği ve çıkacakları iskeleye kadar gemi ücretlerinin ödeneceği ayrıca söylenmiştir. Sandison yapılan açıklamalardan ikna olarak durumu bu şekilde maslahatgüzâra anlatacağını söylemiştir. Arz olunur.

7 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 277/72

69

Bâb-Âli

Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2977

Bu defa da Londra'da Protestan kiliseleri murahhasalarının düzenlediği bir toplantı yapılmıştır. Merzifon Amerikan Okulu müdürü ile İstanbul'daki Bible House misyonerlerinden biri bu toplantıda hazır bulunmuşlardır. Toplantıda Ankara'da bazı Ermenilerin mahkum edilmeleri ile ilgili konuşmalar yapıldıktan sonra söz konusu mahkumların tahliyelerinin sağlanması için bir komite kurulması, parlamento üyelerinden Albert'in başkan seçilmesi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'ye müracaat edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Londra'daki Ermenilerden hiçbirinin toplantıda bulunmadığı Kitapçı Artin Nalbantyan tarafından yazılı olarak bildirilmiştir. Geçenlerde özel olarak tebliğ edilen Padişah emri uyarınca Artin Nalbantyan ödüllendirilmiştir. Arz olunur.

9 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 277/92

70

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitabet Dairesi

Londra Büyükelçiliği'nden şifre

Dünkü telgrafa cevaptır:

Dışişleri Bakanı Lord Rosebery ile yaptığım görüşmenin sonucunu dün akşamki telgrafımda ayrıntılarıyla bildirmiştim. Gece Dışişleri müsteşarını görerek Lord Rosebery'yi istenilen şekle ikna etmesi için talepte bulundu isem de bakanı azminden vazgeçirmenin kimsenin elinden gelmeyeceği açıklamasıyla aczini ifade etti. Bu sabah ise İngiltere büyükelçisiyle gö-

rüşerek yardımını rica ettim. Büyükelçi de Lord Rosebery'yi görmesinin kendisi için zor olduğunu, ayrıca görse bile onun bu konudaki azim ve kararına karşı fikir beyan ederek konuyu açma gücüne sahip olmadığını söyledi. Bundan dolayı dün akşam bildirilen neticeden başka bir fayda elde edilemediği bilgilerinize arz olunur.

4 Temmuz 1893

Rüstem

**

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitabet Dairesi**

Londra Büyükelçiliği'nden şifre telgraf

9 Temmuz 1893'te gelen telgrafınıza cevaptır:

Mösyö Gladstone ile en son yaptığım görüşmede Ermenileri desteklemeye yönelik hareketlerden arkadaşlarını da kaçınmaya yönlendirmesi için ısrarla ricada bulundum. O, Ermenileri desteklemekten bizzat kaçındığını, ancak bunu arkadaşlarına anlatmanın elinden gelmeyeceğini ve dışışleri ile uğraşmaya asla vakti olmadığını tekrar tekrar söyledi. Bu konuda üçüncü kez kendisine başvurulursa yine bu cevapları vereceği açıktır. Mösyö Gladstone'ın eskiden beri Osmanlı Devleti'ne sevgi beslemediği düşünülürse kendisinin bu meselede tarafsız kalmasının büyük faydası olup bu konuda tekrar başvurmanın bir sonuç getirmeyeceğini düşünüyorum. Dışışleri Bakanı Lord Rosebery dışışlerinin idaresinde hür ve eylemlerinde serbest olmak ve işlerine vekillerden hiçbirini karıştırmamak şartıyla kabineye dahil olmuştur. Kendisi tez canlı birisi olduğu gibi kamuoyunun sevgisini kazandığından mevkii de çok önemlidir. Eğer çekilecek olursa kabine büsbütün kuvvetini kaybetmiş olacağından Mösyö Gladstone'ın bir de bu sebeple Rosebery'nin hatırı için dışışlerine müdahale etmemekte olduğu inancındayım. Padişah'ın her emrini yerine getirmeye hazır olmakla beraber bunları Padişah'a bildirerek yine yüce emirlerini beklediğim bilginize arz olunur.

10 Temmuz 1893

71

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1022

Sadâret'e

Arz

Ermeni mahkumlarına dair Canterbury [piskoposu] tarafından Lordlar Kamarası'nda sorulan bir soruya cevap olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin cevabını içeren Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi takdim ve yazdığım yazı yüce makama sunulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin tamamen serbest ve müstakil olduğu, İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahaleye hak ve yetkisinin bulunmadığı, ayrıca bu konuda hiçbir anlaşma dahi olmayıp Osmanlı mahkemelerinin müdahalesiz tam bir serbestlikle görevlerini yaptıkları, Tomayan ve Kayayan'ın en büyük kışkırtıcılardan buldukları halde sadece İngiltere Hükümeti, halkı tarafından yapılan baskılar üzerine zor durumda kaldığından Padişah'ın affına uğradıkları, bu sebeple Lord Rosebery'nin bu konuşmadan dolayı protesto edilmesinin gerekli görüldüğü belirtilerek İngiltere Hükümeti'ne gerekli tebligatın yapılması için Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya telgrafla gerekli talimatın verilmesi konusunda çıkan emri bildiren 9 Temmuz 1893 tarihli Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir.

Padişah'ın emrine uygun olarak Rüstem Paşa'ya yapılan tavsiyelere cevaben Lord Rosebery'nin bu konudaki tebligat üzerine yaptığı açıklamaları ve kendisine verilen ayrıntı ve delilleri etraflıca inceleyerek buna cevap vermesinin uygun olup olmadığını anlamak için durumun yazılı olarak bildirilmesini rica edip ilgili talimat talebini içeren 11 Temmuz 1893 tarihiyle alınan 265 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. İngiltere halkının

bilinen doğruluk ve adaleti ile iki devlet arasında eskiden beri süregelen dostluk ilişkileri gereği ülke güvenliğini bozmaya kalkan ve alçakça adam öldürmüş olan bir takım kışkırtıcılara ilgi gösterilmesi kabul edilemez. İngiltere Hükümeti tarafından Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin Müslüman halka üstünlük kazanmalarına sebep olacak bir durumun arzu edilmeyeceğinin Osmanlı Devleti'nin kesin kararı olduğunun da ilâvesiyle Lord Rosebery ile görüşülerek tebligatın muhtıra şeklinde kendisine verilmesi hususunun Rüstem Paşa'ya cevaben tavsiyesi uygun görünüyorsa de gereğinin yapılması iradelerinize bağlıdır. Arz olunur.

13 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âli
Nezâret Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 11 Temmuz 1893 tarih ve 265 numaralı telgrafın tercümesi*

104 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Dün akşam Dışişleri bakanını görüp tarafınızdan emir buyurulan teşebbüsü yerine getirdim. Öncelikle Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmanın Dersââdetçe olumsuz bir etki yaptığını belirterek uygulama ve hukuk açısından telgrafınızda açıklanan bütün değerlendirmeleri de ortaya koydum. Dışişleri bakanı cevap olarak: "Konuşmamı hakaret olarak algılamanızdan dolayı şaşkıyım. Zira durum müsait olduğu ölçüde ılımlı konuştuğuma inanıyordum. Bununla beraber mensup olduğum partinin fikirlerine de bir ölçüde katılmaya mecbur oldum." dedikten sonra hafızasının gücünden pek de emin olmadığından verdiğim ayrıntıları hatırlayamayacağını, fakat bu yüzden delillerimizi etraflıca inceleyerek buna bir cevap vermenin kendisine uygun olup olmayacağını anlamak için durumu yazılı olarak kendisine bildirmemi rica etti. Yazılı bir nota verilmesi, teşebbüsümüze farklı bir şekil

vereceğinden bu konuda talimatınızı almadan önce harekete geçmeyi uygun bulmadım. Bu çerçevede, telgrafınızın içeriğini Dışişleri bakanına yazılı olarak iletebilir miyim? İletebilirsem, tebligatımı sözlü mü yoksa imzalı nota tarzında mı yapmam gerekir? Bunların bildirilmesini rica ederim.

BOA, Y. A. HUS, 277/137

72

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1028

Sadâret'e

Arz

Ermeni mahkumlarına dair Canterbury piskoposu tarafından Lordlar Kamarası'nda sorulan bir soruya cevaben Lord Rosebery'nin yaptığı konuşmaya dair Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesini 7 Temmuz 1893 tarihli yazımla takdim etmiştim. Bu konuşmanın tercümesinin gönderildiği konusunda elçiliğimizden bu defa gelen 5 Temmuz 1893 tarihli yazının tercümesi de ekte arz edilmiştir. Yapılan karşılaştırmada bu konuşmanın bazı önemli noktalarının söz konusu telgrafta yazılmamış olduğu anlaşıldığından bundan sonra böyle önemli konuşmaların eksiksiz veya aynen telgrafla bildirilmesi Londra Büyükelçiliği'ne tavsiye edilmiştir. Arz olunur.

14 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gelen 5 Temmuz 1893 tarihli yazının tercümesi*

Lordlar Kamarası'nın 4 Temmuz günkü toplantısında Ankara Ermeni mahkumlarına dair Canterbury piskoposu tarafından sorulan bir soruya cevaben Dışişleri bakanının yaptığı konuşmanın tercümesi bilgi olmak üzere ekte sunulmuştur. Bu konuşmanın özeti bugünkü telgrafımla arz edilmişti.

Canterbury piskoposu: "Ermenistan'da hapsedilen Hıristiyanlara dair Dışişleri bakanına önemli bir soru sormak arzusundayım. Bu tutuklular hakkında bilgi isteyen bir hayli kişiden art arda birçok mektup alıyorum. Tutukluların çoğunluğu namus ve itibar sahipleri, bir kısmı ruhban sınıfı mensupları ve diğerleri de okul öğretmenleridir. İçlerinden biri Avrupa'da eğitim görmüştür. Haklarında herkes iyi görüş belirtmektedir. Bunlar yargılanarak ya idam ya da uzun süre hapis cezasına mahkum olmuşlardır. İçlerinde itibar sahibi iki piskopos ve metropolit de bulunmaktadır. Galiba bunlar mahkemesiz bir hayli zamandan beri hapsedirler. Bunlar hakkında her tarafta meydana gelen tesir ve ıstırapı hafifletebilecek bazı bilgiler verip veremeyeceğini Dışişleri bakanına sormak arzusundayım." dedi. Bunun üzerine Lord Rosebery: "Muhterem muhatabımın sorusuna memnuniyetle cevap vereyim. Muhatabım son günlerde Ankara'da verilen hükümlerden dolayı yazışmalarının arttığını söylüyor. Benim yazışmalarımın da artık ne derece arttığını karşılaştırabilir. İngiltere Hıristiyanları'nın Ermenistan'daki mezhepdaşları hakkındaki ilgi ve desteklerini ispatlayıp bilgi isteğini içeren birçok mektup aldım. Yargılamanın yapılmasını beklemeden zanlıların kayıtsız şartsız tahliyelerinin sağlanmaya çalışılması için İngiltere Hükümeti nezdinde açık ve özel surette bir takım teşebbüslerde bulunulmuştur. İnancıma göre İngiltere Devleti böyle bir hareket yolu oluşturamaz idi. Rastgele bir şahıs aleyhindeki delillerin neden ibaret olduğu bilinmedikçe bunun kesinlikle suçsuz olduğu kabul edilemez. Pek güçlükle düşünebileceğim bazı durumlar müstesna olmak üzere komşu bir devlette adaletin işleyişine müdahaleye yetki hakkı yoktur. Fakat suçlanan şahıslara karşı gerekli adaletin tamamıyla uygulanmadığına ve mahkeme emrinin hakiki ve namuslu bir surette değil, belki esassız bir tarzda cereyan ettiğine kanaat oluştuğu taktirde bir bakıma

anlaşma hükümlerine dayanılarak bazı ihtarlar yapılmasına hak olabilir. Ancak bu durumda ihtarla bulunulması münasip olmakla birlikte bu, adeta devletimizin görevi gereğidir. Bundan dolayı mahkemenin tarafsız olacağı ümidiyle ve bu güvene dayanarak davanın sonucunu beklemiş isek de şurasını belirtmeliyim ki Ankara'ya komşu yerlerde bulunan memurlarımızdan tarafsız bir biçimde aldığımız bilgilerden mahkemenin yolsuz cereyan ettiği ve tutuklular tarafından savunma yolunda gösterilen vasıta ve delillere gereği gibi önem verilmeyip hatta bunların kabul bile olunmadığı açıkça sabit olmuştur. Bunun üzerine tutukluların ve özellikle de Tomayan ve Kayayan'ın serbest bırakılmaları için hükümetimiz onayladığı ihtarları ciddi uygulamada muhtar idi. Tomayan ile Kayayan'ın işi diğer mahkumların işine benzememektedir. İlk önce, sadece bunlar hakkında açık ve kesin bilgiye ulaştık. Diğer tutuklular için de bu yolda bilgi almak isterdik. Bir de bunlar terbiyeli kimseler olup herkesin emniyet ve güvenini kazanmış, Hıristiyan mezhebinin yayılıp anlatılması yolundaki çalışma ve gayretleriyle buraca ve Avrupaca da biliniyorlardır. Şurasını memnuniyetle ifade ederim ki, şimdi aldığım bir bilgiye göre her ne kadar Temyiz Mahkemesi Tomayan ve Kayayan aleyhindeki ilâmları onaylamış ise de bunlar derhal Padişah'ın affına mazhar olarak ülkeden sürüleceklerdir. Bu ise mevcut duruma göre bizce elde edilmiş büyük bir izin demektir. Diğer onbeş-onaltı tutukluya gelince muhterem muhatabıma şurasını temin edebilirim ki, İngiltere Hükümeti bunlar hakkında dahi gerekli adaletin uygulandığını görmek için elinden geleni yapacaktır. Eğer zannettiğimiz gibi mahkemelerinin esassız ve asılsız bir şekilde cereyan ettiği sabit olur ise lehlerinde dahi benzer ihtarlar yapacağız. Piskoposun işine gelince; buna dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Temyiz Mahkemesi başpiskoposlardan biri aleyhine verilen hükmü onaylamış ise de diğeri hakkında ne yapıldığına dair bir malumat alamadık. Bu tutukluların lehine gayr-ı resmî şekilde ihtarlar yapılmış ise de bu ihtarlar diğerkileri gibi istenilen sonucu vermemiştir. İhtimal ki, bunları uygulamada bizce aynı vasıtalar mevcut değildi. Her ne ise, ifadelerimin yeterli kabul edileceği ümidindeyim." anlamında sözler sarf etmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 278/3

73

Özet

Şu sıralar Osmanlı Devleti aleyhine Anadolu'da bulunan İngiliz konsoloslarının bilinmeyen bir yerde toplanarak Ermenileri yardım vaadiyle kandırıp isyan ve ihtilâle kışkırtacakları haber alınmıştır. Bu konudaki özel soruşturmanın bildirilmesi ve gerekli tedbirlerin alınıp uygulanması hakkında Anadolu vilayetleri ve kumandanlıklarına yapılan genel tebligata alınan cevaplarda Osmanlı ülkesindeki yabancı memurların ve özellikle İngiliz konsoloslarının halkı kışkırtmaktan geri durmadıklarının bilindiği, ancak konsolosların şu günlerde arz edildiği gibi toplandıklarına dair kesin bir bilgi bulunmayıp bu konuda ciddi ve etkin tedbirler alınmasından vazgeçilmediği bildirilmiştir. Halep Vilayeti'nden gelen bir telgrafta konsolosların istedikleri her yerde dolaşabilmelerinin doğal olarak sakıncalar doğurması dolayısıyla bu durumun olabildiğince sınırlandırılıp engellenmesi için memuriyet daireleri dışında seyahat edebilmelerinin büyükelçilikleri aracılığıyla haberleşilerek Bâbiâli'den izin ve emir verilmesine bağlı olması hakkında Padişah iradesiyle alınan kararın uygulanmasına dikkat edilmesi gerektiği de ayrıca belirtilmiştir.

[14 Temmuz 1893]

BOA, Y. PRK. AZJ, 26/48

74

Bâb-ı Âli

Nezâret Umûr-ı Hariciye

Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 30 Haziran 1893 tarih ve 252 numaralı yazının tercümesi*

Parlamentonun dün akşamki toplantısında Ankara'da mahkum olan Ermeniler ile halen tutuklu bulunan diğer Ermenilere dair Dışişleri müsteşarına iki soru yöneltilmiştir. Sir Edward Grey buna verdiği cevapta önceki ifadelerine yeni bir şey eklememiştir. Bu yüzden durumun telgrafla arz edil-

mesini gerekli gördü isem de bu soru ve cevapları içeren belgeyi ekte bilginiz olmak üzere takdim ediyorum.

Ek belgenin tercümesi

Mösyö Stevenson Dışişleri müsteşarına: "Ankara tutukluları İstanbul'a gönderilecekler midir? Bu konuda yeni bilgi verilebilir mi? Bunların Padişah'ın affına mazhar olabilmeleri ve tahliyelerinin sağlanması için ne gibi tebligat yapılmıştır?" diye bir soru sormuştur.

Edward Grey cevap olarak: "Tutukluların İstanbul'a nakilleri konusunda hükümetin bilgisi yoktur. Geçen Salı günü yaptığım konuşmamdaki ifadelerle sadece şunu ilâve edebilirim ki, İstanbul maslahatgüzârına nasıl hareket edeceğine dair talimat gönderilmiştir. Tutukluların menfaatlerini korumak için bundan fazla ayrıntıya girişmek duruma uygun değildir." anlamında konuşmuştur.

Mösyö Stevenson'un Halep, Akka, Trablusgarp ve Osmanlı ülkesinin diğer kalelerinde tutuklu Ermeniler hakkında bilgi elde edilip edilmediğini sorması üzerine Sir Edward Grey: "Alınan bilgilere göre 28 Mart'ta Halep'te 46 mahkum bulunduğu halde bunlardan 27'si 1890 senesinde Zeytun'da meydana gelen olaylardan dolayı bundan bir sene önce mahkum olmuştur. 13'ü de muhakemelerinin görülmesini beklemektedir. Bir de Hıristiyanlığı kabul eden bir Müslüman kadınıyla evlenen bir Ermeni Trablusgarp'a sürgüne gönderilmiştir. Son olarak da iki Ermeni öğretmen Rodos'a sürülmüştür." cevabını vermiştir.

Mösyö Stevenson, mahkumların sayı ve isimleriyle haklarında yapılan işlemlere dair bilgi toplanmaya çalışılıp çalışılmadığını sormuştur. Muhafazakâr Parti mensuplarından Mösyö Gibson Bowles Sibirya'daki mahkumların da sayı ve isimleri ile buldukları duruma dair bilgi toplatıp toplatmayacağını Dışişleri müsteşarına sormuştur. (Muhafif parti tarafında görüşmeler)

Bunun üzerine Edward Grey: "Hükümet, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde oturan İngiliz memurlarından işlerin genel durumuna dair sürekli raporlar almaktadır. Ancak mahpusların her biri hakkında araştırma yapacağını vaat edemez." demiştir.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1035

Sadâret'e
Arz

Karışıklık çıkarmak suçuyla Halep'te tutuklanan Ermeniler ile Ankara mahkumları hakkında parlamentoda sorulan sorulara Dışişleri müsteşarı tarafından ne şekilde cevap verildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 14 Temmuz 1893 tarih ve 274 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Arz olunur.

15 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
14 Temmuz 1893 tarih ve 274 numaralı telgrafın tercümesi

Karışıklık ve bozgun çıkarmak suçundan Halep'te tutuklanan Ermenilere dair parlamentoda sorulan bir soruya cevaben Dışişleri müsteşarı: "Halep konsolosu bu konuda bilgi toplamakla görevlendirilecektir." dedi. Ankara mahkumları hakkında ikinci bir soru sorulduğunda Dışişleri müsteşarı: "Diğer tutuklular meselesi İstanbul İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârının dikkatini çektiğinden mahbuslardan birçoğunun affa mazhar olmaları ümit edilmektedir." şeklinde cevap vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 278/14

75

Bâb-ı Âlî
Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

20

Londra'daki Ermeni kışkırtıcılarının bir takım kötü teşebbüslere girişmeleri yüzünden Ermenilerin İngiltere Hükümeti'nden yüz bulamamalarının sağlanması için Bâbîâlice ciddi bir politika oluşturulmasının Padişah iradesi gereği olduğunu bildirilen hususî yazınız üzerine Hariciye Nezâreti'nin görüşü sorulmuştur.

Cevaben gelen ve ekte arz edilen yazıda bu kışkırtıcıların telkin ve aldatmaları ile bundan sonra da İngiltere milletvekilleri ve basını tarafından makale ve yayınlarda bulunulduğu takdirde önceden bilgili bulunarak bu gibi yanlışların reddedilip çürütülmesi ve buna cesaret edenlerin yüz bulamamaları için Lord Rosebery ile diğer icap edenlere etkili ve ikna edici tebliğlerde bulunulması Londra Büyükelçiliği'ne yazılmıştır. Kışkırtıcıların durum ve hareketlerinden dolayı Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî aracılığıyla zaman zaman reddiyeler düzenlenmesi ve ilgili Osmanlı büyükelçilikleri aracılığıyla tekzibe girişilmesi ve burada da İngiltere Büyükelçiliği'ne gerçeğin açıkça söylenmesinin mevcut duruma uygun görüldüğü belirtilmektedir. Emirlerinizin yerine getirileceği arz olunur.

16 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
1002

Sadâret'e
Arz

Londra'da bulunan Ermeni kışkırtıcılar bir takım kötü teşebbüslerde bulunmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde Ermeni nüfusun, yaşadıkları yerlerde Müslüman vatandaşlara oranı 1/10 derecesindedir. Çoğunluk oluşturdukları hiçbir yer yoktur. İki devlet arasında eskiden beri süregelen dostluk ilişkileri gereğince İngiltere Hükümeti'ne Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin Müslü-

man vatandaşlara üstünlük kazanmalarına sebep olacak bir halin istenmediğinin ikna edici bir şekilde anlatılarak Ermenilerin o taraftan yüz bulmalarının sağlanması için Bâbîâlice ciddi bir politika oluşturulmasını isteyen Padişah emrini bildiren 7 Temmuz 1893 tarih ve 478 numaralı elimize ulaşan Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir.

Bütün tebaa Padişah sayesinde sürekli ve karşılıksız bir şekilde huzur, adalet ve rahatlığa mazhar olmaktadır. Osmanlı ülkesinde bulunan Ermenilerin Müslüman vatandaşlara oranla az bir miktar oldukları istatistik ve diğer resmî bilgilerle sabittir. Bu yüzden Ermeni kışkırtıcıların telkin ve aldatmaları üzerine eğer bundan sonra da gerek İngiltere milletvekilleri, gerekse basını tarafından makale ve yayımlar yapılmaya girişildiği takdirde önceden bilgili bulunarak bu gibi hataların reddedilip çürütülmesi ve buna cesaret edenlerin yüz bulamamaları için Lord Rosebery ile diğer gerekenlere etkili ve ikna edici tebliğlerde bulunulması için Padişah iradesi gereğince Londra Büyükelçiliği'ne gerekli emir verildiği gibi kışkırtıcıların durum ve hareketleri hakkında Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî aracılığıyla zaman zaman reddiyeler düzenlenmesi, ilgili Osmanlı büyükelçilikleri vasıtasıyla durumun tektizbine girilmesi ve burada da İngiltere Büyükelçiliği'ne yine Padişah emri gereğince gerçeğin açıkça söylenmesi mevcut duruma uygun görünmektedir. Arz olunur.

14 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 278/15

76

*İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârından
Hariciye Nezâreti'ne gelen 17 Temmuz 1893 tarihli şahsa özel yazı*

Bu yazı her ne kadar sadece şahsa özel olarak yazılmış ise de açıkça söyleme cesaretinde bulunduğum tavsiyeleri daha yüce makamlarda dile getirip ifade edebileceğinizi ümit ediyorum. Ankara mahkumlarının tamamı aleyhine verilen ilâmların Temyiz Mahkemesince onaylandığı nezâretiniz tarafından bana bildirilmiştir. Bundan dolayı bu mahkumlardan bazıları

idam da dahil olmak üzere 15, 10 veya 7 sene süreyle hapis cezasına mahkum olmaktadır. Bunların her birisinin hareket ve durumlarının ayrıntılarına kesinlikle girişmek istemem. Fakat Padişah tarafından bunlardan bazıları affedilmediği takdirde cezaları değiştirilip hafifletilirse bunun çok olumlu etkisi olacağından eminim. Cinayet suçundan dolayı mahkum olanlardan bahsetmiyorum. Sadece politik suçluların lehine söylüyorum. Padişah lütfen merhamet gösterirse bu durumun insanca ve akıllıca bir hareket olacağına inanıyorum. Zira verilen hükümlerin çoğunluğunun istisnâ surette ağır olduğunu ifade etmek cüretinde bulunuyorum. Bu vesileyle saygılarımı sunarım.

BOA, HR. SYS, 2825/64

77

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
44

Ankara mahpusları, haklarında verilen ve Temyiz Mahkemesince onaylanan ilâmlar gereği bazıları idam ve bazıları da 15, 10 veya 7'şer yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Cinayetten dolayı mahkum olmayan, sadece siyasî suçlu olarak hapsedilen bir bölümü ise Padişah tarafından affedilmeler de, cezaları değiştirilip hafifletilmeleri durumunda bunun çok olumlu etkileri olacağı vb. ifadeleri içeren İngiltere maslahatgüzârından özel olarak gelen yazının tercümesinin ekiyle Hariciye Nezâreti'nden gelen yazı ekleriyle beraber arz edilmiştir. Cinayetle mahkum olanlar hakkında bir şey denilmemesine ve bu işin bir gün önce halledilmesinin mevcut duruma uygun olmasına bakılarak bu konuda çıkacak kararınıza göre gereği yerine getirilecektir.

17 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Daire-i Hariciye
Hususiye
1059

Sadâret'e
Arz

Ankara mahpusları, haklarında verilen ve Temyiz Mahkemesince onaylanan ilâmlar gereği bazıları idam ve bazıları da 15, 10 veya 7'şer yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Cinayetten dolayı mahkum olmayan, sadece siyasî suçlu olarak hapsedilen bir kısmı ise Padişah tarafından affedilmeler de, cezaları değiştirilip hafifletilmeleri durumunda bunun çok olumlu etkileri olacağı vb. ifadeleri içeren İngiltere maslahatgüzârından özel olarak gelen yazının tercümesi ekte sunulmuştur. Arz olunur.

17 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârından Hariciye
Nezâreti'ne gelen 17 Temmuz 1893 tarihli hususî yazının tercümesi

Bu yazı her ne kadar sadece şahsî olarak yazılmış ise de burada uzun uzadıya anlatma cüretinde bulunduğum önerileri sizin daha üst makamlarda destekleyebileceğinizi ümit ediyorum. Ankara mahpuslarının tamamı aleyhine verilen ilâmların Temyiz Mahkemesince onaylandığı nezâretinizce tarafıma bildirilmiştir. Bunun üzerine bu mahpuslardan bazıları idam ve bazıları da 15, 10 veya 7'şer yıl hapis cezasına çarptırılmış olmaktadır. Bu şahısların her birinin durum ve hareketlerinin ayrıntılarına asla girişmek istemiyorum. Fakat Padişah tarafından mahpuslardan bazıları affedilmeler de cezaları değiştirilip hafifletilirse bunun çok olumlu etkileri olacağından eminim. Cinayetten dolayı mahkum olanlardan bahsetmiyorum. Sadece siyasî

mahpuslar lehine söylüyorum. Padişah lütfen merhamet gösterirler ise bu durumun insanca ve akılcıca bir hareket olacağına inanıyorum. Zira verilen hükümlerin çoğunluğunun istisna kabilinden ağır olduğunu ifade etme cür-tinde bulunuyorum. Bu vesile ile saygılarımı sunarım.

BOA, Y. A. HUS, 278/34

78

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümayûn
97

Ankara mahkumlarını desteklemek için Londra'da yapılan bir toplantıda geçen konuşmalara ilişkin elde edilen bilgileri ve İngiltere dinî cemiyetlerinin Ermeni kışkırtıcılarını kışkırtmayı sürdürmeleri durumunda bazı kargaşa ve sorunların ortaya çıkacağına gözden uzak tutulmaması ifadesini içeren Londra Büyükelçiliği'nin yazısıyla tercümesinin ekleri gözden geçirilmek üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte arz edilmiştir.

24 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Sayı: 1105

Sadâret Yüksek Makamı'na
Arz

Londra'da genel toplantıların düzenlendiği Exeter Hall isimli salonda 10 Temmuz 1893 tarihinde Ankara mahkumlarını desteklemek için bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantının programı, yapılan görüşmelere dair *Daily News* gazetesinin kupürü, toplantının yapılaş biçimi ve söylenen sözler hakkında ayrıntılı açıklamaları içeren raporun sureti toplantıda bulunan görevli tarafından düzenlenerek gönderilmiştir. Tomayan ve Kayayan'ın Padişah ta-

rafından affedilmeleri üzerine Ankara Mahkemesi tarafından verilen karardan duyulan tepkinin yatışmış olmasına rağmen İngiltere dinî cemiyetleri, Ermeni kışkırtıcılar lehindeki kışkırtmalarına devam ederlerse bu kışkırtıcıların bazı kargaşa ve sorunlar ortaya çıkaracağına gözden uzak tutulmaması gerektiği vb. bazı açıklamalara dair Londra Büyükelçiliği'nden bu kez alınan 14 Temmuz 1893 tarih ve 272 numaralı yazı ile eklerinin tercümeleri ilişikte sunulmuştur. Arz olunur.

23 Temmuz 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 14 Temmuz 1893 tarih ve 272 numaralı yazının tercümesi*

Genellikle umumî toplantıların veya her türlü konu hakkında görüşmelerin yapıldığı Exeter Hall isimli salonda 10 Temmuz 1893 tarihinde Ankara mahkumlarını desteklemek için bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıyı yapanların çoğu ekteki listede isimleri yazılı bulunan dinî cemiyete mensup 15 rahipten oluşmaktadır. Ekte sunulan *Daily News* gazetesinin kupüründe söz konusu toplantıda geçen görüşmelere dair bilgilerin yanı sıra bu toplantıda bulunması için gönderdiğim görevlinin düzenlediği ilişikteki raporun suretinde de toplantının oluş biçimiyle söylenen sözler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Görevlinin bildirdiğine göre toplantıya katılım az olmuş, rahipler dışında toplantıya katılanların istekli olmadıkları görülmüş, kısaca toplantı kamuoyunu ilgilendiren bir gösteri olmaktan çok dinî bir gösteri mahiyetini taşımıştır. En çok tepki gösterip çirkin konuşmalarda bulunanlar misyonerler olduğu için bu toplantıda okunan ve ek belgede özeti yer alan Dr. Herricks'in mektubuna dikkatinizi çekmeyi görev sayıyorum.

Ankara Mahkemesince verilen karardan dolayı duyulan tepki Tomayan ve Kayayan'ın Padişah tarafından affedilmesi üzerine biraz yatışmıştır. Buna rağmen Ermeni kışkırtıcıları desteklemek için İngiltere'de dinî cemiyetlerin son derece çaba ve gayret sarf ettikleri ve kışkırtmalarını sürdürürlerse bu kışkırtıcıların bazı kargaşa ve problemler çıkarabilecekleri gözden uzak tutulmamalıdır. Söz konusu cemiyetlerin kışkırtmalarını sürdürme niyetinde olduklarını düşündüren çok fazla ipucu bulunmaktadır. Bu ipuçlarından biri önümüzdeki Pazartesi günü Londra'ya gelmesi beklenen Tomayan'ın kabulü için düzenlenecek olan gösteridir.

Arz olunur.

Acil Duyuru

Anadolu'da mahkum edilen Hıristiyanların savunulması ve serbest bırakılmaları için 10 Temmuz 1893 tarihinde Exeter Hall'da büyük bir toplantı düzenlenecektir. Bu toplantı Milletvekili Albert Spicer'ın başkanlığı ve aşağıda isimleri yazılı olan Sir John Kennaway, parlamento üyelerinden Mösyö Bart, Oswald Dykes, Meyer, Wardlaw Thomson, Monro Gibson, Morgan, Woods, Olver, Matthews, Evans Darby ve diğerlerinin gözetiminde yapılacaktır.

Anadolu'daki misyonerler bölge halkının maddî-manevî durumlarını düzeltmeye çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Özellikle Merzi-fon'da Anatolia College adıyla açtıkları okulun müdürü Herricks ile öğretmenleri Amerikalı ve Ermenidir. Bu öğretmenler arasında bulunan Tomayan ile Kayayan bilgili ve değerli kişiler olup hayatlarını eğitim ve öğretimle geçirmişlerdir. Ancak bir süreden beri Osmanlı Hükümeti Hıristiyan tebaası arasında görülen ilerlemeyi çekememektedirler. Özellikle bu okulun varlığı ve devamı hükümette kuşku uyandırmıştır. Aslında Türkler, Ermenilerin bazı fesat çıkartıcı kışkırtmalarda buldukları düşüncesine kapılmışlardır. Ancak yapılan baskılar dinî bir mahiyet taşımaktadır. Siyasetle asla ilgisi bulunmayan birçok nokta yanlış yorumlanmış ve mesela: "Siz ki uykudasınız, uyanınız." sözünü açıklamak için yapılan konuşma isyana teşvik olarak algılanmıştır. Geçen yılın sonlarına doğru binlerce suçsuz insan hapse

atılıp aileleri çeşitli baskılara uğramıştır. Sonunda bu insanlardan 400'ünün yargılanmasına karar verilmiştir. Herricks'in verdiği bilgilere bakılırsa "durum bu şekilde iken Ocak ayı ortalarında daha önce eşkıyalık yapmış olan Hüsrev Paşa isminde biri jandarmanın başına atanarak Merzifon'a gelmiş, Ermeni evlerini aramış ve yeniden birçok Ermeni'yi tutuklattıktan sonra okulu da ortadan kaldıracağını" söylemiştir. 28 Ocak günü Tomayan ve iki gün sonra Kayayan yakalanarak tutuklanmış ve 1 Şubat günü okul da yakılmıştır. Bu tutuklular uzun süre zincire vurulup çoğu işkence görmüştür. Daha sonra Tomayan ve Kayayan ile 60 kadar tutuklu yargılanmış, yalan tanıklık yapıp sahte evrak düzenlenerek bazıları idam, diğerleri de değişik sürelerde hapis cezasına çarptırılmışlardır. Osmanlı hapisanelerinde ne gibi işkenceler yapıldığını bilenler hapis cezasının idam cezasından daha ağır olduğunu bilirler. Şimdi bu kararlar doğrudan doğruya Padişah'a karşı sorumlu ve bundan dolayı da onun emir ve iradelerini tamamen yerine getirmeye hazır üyelerden oluşan Temyiz Mahkemesi tarafından onaylanacaktır. Bu sebeple İngiltere Hükümetince etkili yaptırımlar uygulanmazsa Osmanlı Hükümeti'nin bin bir güçlkle elde etmiş olduğu bu kararları eksiksiz yerine getireceği açıktır. Lord Rosebery'den aldığımız güvenceye göre Dışişleri Bakanlığı bu konuda gerekli girişimlerde bulunmaktan geri durmamaktadır. Kıbrıs Sözleşmesi'nde: "Padişah, Anadolu'daki Hıristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idare şeklinde ıslâhat yapılması sözünü verir." şeklinde yazılıdır. İşte bu söz ile insanlar arasındaki doğal ilişkiler ve bütün Hıristiyanlar arasında var olan dinî bağlar, yaptığımız teşebbüslerin doğruluğunu ispat için yeterlidir.

Ermeni Savunma Komitesi

Başkan	Veznedar
Albert Spicer	Morgan

Üyeler

Arnold	Bourne	John Clifford	Crossley
Husband Davies	Upton Davies	Grantham Dodd	Jabez King

La Trobe Matthews Mottram Olver
Robert Scott Travis Woods George Gillett

Fahrî Sekreterler

Evans Darby

Henry Heath

Mahkum edilen Anadolu Hıristiyanları'nı desteklemek için yapılan teşebbüsler büyük masraflar gerektirdiğinden bu hususta bize etkili bir şekilde yardımda bulunmanızı rica ediyoruz. Dışişleri Bakanlığı'na görevli bir heyet göndermek ve suçları bulunmadığı halde idam veya uzun süre hapis cezasına çarptırılanların serbest bırakılmalarını sağlamak için gerekli önlemleri almak üzere Exeter Hall'de bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Yapılacak harcamalardan sonra kalan para Anadolu'daki Protestan Misyonerleri'nin yararına sarf edilip kullanılacaktır. Verilecek yardımlar komitenin veznedarına veya fahrî sekreterlerine gönderilmelidir.

Ermeni Savunma Komitesi tarafından 10 Temmuz 1893 tarihinde Exeter Hall'de yapılacak toplantıda alınacak kararlar

1-İngiltere'deki Protestan kiliselerine vekâlet eden bu cemiyet, bazı Hıristiyan Ermeniler'in siyasî faaliyetlere katıldıkları gerekçesiyle hapsedilip tutuklandıklarını haber almıştır. Hiçbir suçu bulunmayan bu insanların uğradıkları zulüm ve haksız muamelelerden dolayı cemiyet üzüntüsünü dile getirmektedir.

2-Cemiyet mahkum edilen Anadolu Hıristiyanları lehinde etkili teşebbüslerde bulunarak Tomayan ve Kayayan'ın serbest bırakılmalarına muvafak olmuştur. Bundan dolayı Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'ye teşekkür etmektedir. Bu mahkumların haksız yere sürülmeleri cemiyet tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Ayrıca suçları bulunmamasına rağmen şimdiye kadar serbest bırakılmayan diğer mahkumlar lehinde de arabuluculuk yapılmasını özellikle istemektedir.

3-Cemiyet Berlin ve Ayastefanos Antlaşmaları ile Kıbrıs Sözleşmesi'nden kaynaklanan vaatleri antlaşmaya imza koyan devletlere hatırlatmakta ve "her sınıf Osmanlı tebaasına dinî özgürlüklerinin verilmesi, Anadolu'daki

Hıristiyan ve diğler ahalinin himayesi için bu bölgenin idarî şeklinde gerekli ıslâhatın yapılması" konularında Osmanlı Hükümeti tarafından verilen sözlerin tamamen yerine getirilmesini sağlamak için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını Dışişleri Bakanlığı'ndan rica etmektedir.

4-Bu kararların birer sureti Başbakan, Dışişleri bakanı ve imzacı devlet büyükelçilerine tebliğ edilecektir.

Daily News gazetesinde yer alan makalenin tercümesi

Ermeni mahkumlarını savunmak için Exeter Hall'de bir toplantı yapılması kararlaştırıldığında İngiltere halkı Anadolu Hıristiyanları'nın uğradıkları zulüm ve haksız muameleleri protesto etmeye daha yeni başlamıştı. Merzifon olayları, Ankara Mahkemesi, Tomayan ve Kayayan ile daha birçok kişinin idam ve hapis cezasına çarptırılmaları hakkında *Daily News* gazetesinde yeterli derecede açıklamalarda bulunulmuştu. İstanbul İngiltere Maslahatgüzârı Sir Nicholson yargılamanın oluş biçimi ile ilgili güvenilir bilgiler toplamış ve bu bilgiler doğrultusunda gerekli uyarılarda bulunarak Tomayan ve Kayayan'ın serbest bırakılmalarını sağlamıştır. Dün bu kişilerin Brindizi'ye doğru yola çıkmak üzere oldukları İstanbul'dan haber alınmıştır. Yapılan teşebbüslerin kısmen gerçekleştiğini gösteren bu sevinçli haberin tesiriyle dünkü toplantı beklenildiği kadar kalabalık olmamıştır. Ancak toplantıya katılanlar teşebbüslerde bulunmayı sürdürme kararlılığında olduklarını tam anlamıyla göstermişlerdir.

Toplantı başkanı Albert Spicer misyonerlerin Anadolu'daki icraatlarına dair bazı bilgiler vererek şöyle demiştir: "Bugün Anadolu'da 50.000 Protestan bulunmaktadır. Bu bölgedeki mezhepdaşlarımız lehindeki girişimlerimizin gayesi siyasî işlere karışmak değil, sadece idam veya hapis cezasına mahkum edilen Ermenilerin serbest bırakılmalarını sağlamaktır. Bu mahkumlardan ikisi serbest bırakılmıştır. Ancak diğer 13 mahkumu da kurtarmaya çalışmalıyız. Bazı mahkumların gördükleri işkencelere dair geçenlerde bir mektup aldım. Örneğin, bir delikanlıyı suçu kabule zorlamak için ayaklarını ezip başının derisini soyarak içine birkaç canlı böcek koyduktan sonra dikmişlerdir. Bu dehşet verici işkence genci delirtmek ve bu suretle

suçu kabul ettirmek için yapılmıştır. Ankara Mahkemesi'nde bu delikanlı hakimlere kırılan ayaklarını göstererek: "Benim söyleyeceğim ve savunmam budur." demiştir. Kıbrıs Sözleşmesi'nde: "Padişah Anadolu'daki Hıristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idarî şeklinde ıslâhat yapılacağına dair İngiltere'ye söz vermektedir." diye yazılıdır. İşte bu sözün yanı sıra özellikle zulüm ve haksızlığa uğrayanları koruyup daima hak ve adaletten yana olma gereklilik ve kuralı, yaptığımız girişimlerin doğruluğunu ispat için yeterlidir. Bakanlar Kurulu üyelerinin çoğunun Ermeni Me-selesi'ni desteklemeleri ve her yerde adaletin yerine getirilmesi için çaba sarf etmeleri özellikle sevindiricidir".

Bunun üzerine aşağıdaki konulara oybirliği ile karar verilmiştir:

1-İngiltere'deki Protestan kiliselerine vekâlet eden bu cemiyet, bazı Hıristiyan Ermenilerin siyasî faaliyetlere katıldıkları gerekçesiyle hapsedilip tutuklandıklarını haber almıştır. Hiçbir suçu bulunmayan bu insanların uğradıkları zulüm ve haksız muamelelerden dolayı cemiyet üzüntüsünü dile getirmektedir.

2-Cemiyet mahkum edilen Anadolu Hıristiyanları lehinde etkili girişimlerde bulunarak Tomayan ve Kayayan'ın serbest bırakılmalarına muvafak olmuştur. Bundan dolayı Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'ye teşekkür etmektedir. Bu mahkumların haksız yere sürülmeleri cemiyet tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Ayrıca cemiyet, suçları bulunmamasına rağmen şimdiye kadar serbest bırakılmayan diğer mahkumlar lehinde de arabuluculuk yapılmasını lorddan talep etmektedir.

3-Cemiyet Berlin ve Ayastefanos Antlaşmalarıyla Kıbrıs Sözleşmesi'nden kaynaklanan vaatleri imzacı devletlere hatırlatarak "her sınıf Osmanlı tebaasına dinî özgürlüklerinin verilmesi ve Anadolu'daki Hıristiyan ve diğer ahalinin himayesi için bölgenin idarî şeklinde gerekli ıslâhatın yapılması" konularında Osmanlı Hükümeti tarafından verilen sözlerin tamamen yerine getirilmesini sağlamak için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını Dışişleri Bakanlığı'ndan rica etmektedir.

4-Bu kararların birer sureti Başbakan, Dışişleri bakanı ve imzacı devlet büyükelçilerine tebliğ edilecektir.

Rahib Canon Leigh ile Madam Tomayan da toplantıya katılanlar arasındaydı. Canterbury başpiskoposu ile Rochester piskoposu toplantıya katılmayacaklarından dolayı üzüntülerini yazılı olarak bildirmişlerdir.

Ek raporun tercümesi

Ermeni Hıristiyanları Savunma Komitesi tarafından Londra'da düzenlenen büyük gösteriden bir netice alınamamıştır. Toplantı 10 Temmuz akşamı Exeter Hall'de yapılmış ise de toplantının büyük salonda yapılmasından ister istemez vazgeçilmiştir. Akşam saat 7'de gelen davetli sayısı 7 kişiden ibaretti. Komite sekreteri zemin katta bulunan çok küçük bir salona inmelerini davetlilerden istemiştir. İşte büyük bir mitingmiş gibi gösterilen bu önemsiz toplantı ufak bir salonda yapılmıştır. Saat 7.30'da toplantıda hazır bulunanların sayısı elliye ulaşmış, bu sayı ancak sonraları artmıştır. Toplantıya katılan yaklaşık 250 kişi arasında tüccar kadınlar, yalnızca seyretmek için gelen bir takım gazeteciler, salonun değişik yerlerinde bulunan bazı Ermeniler, Ermeni Vatanperver Komitesi üyeleri, yapılan bütün konuşmaların etkileyici bölümlerini alkışlarla destekleyip onaylayan Mösyö Petrus Aganoor, kiliselerde yaptıkları vaazlardan topladıkları para ile geçinen bazı rahipler, Strand Parliament Cemiyeti mütevellileri ve alınan kararlara katılmayarak susmayı tercih eden iki Türk vardı. İşte toplantıya katılanlar bunlardan ibaretti. Ayrıca çoğu tanınmamış 12 rahip görüldü. Başkanlık kürsüsünde oturan parlamento üyelerinden Albert Spicer'ın yanında Mösyö Tcheraz ile komite sekreteri bulunmaktaydı. Muhabirlerin hemen hepsi dinî gazetelerin muhabirleriydi. İngiliz ve Ermenilerden meydana gelen cemiyet tarafından yayınlanan dergi salonda görevlilerce bedava dağıtılmıştır. Salon kapılarında ise Ermeni mahkumlar için yardım toplanmıştır. Yardım kutularında gümüşten çok bakır paralar bulunması çok miktarda yardım toplanmadığının işaretidir. Başkan kürsüye çağrıldığında ilk olarak, yapılan davete bazı sebeplerden dolayı katılmayanların mazeretlerini içeren mektuplarını okumuş ve daha sonra da uzun bir konuşma yapmıştır. Canterbury başpis-

koposu, Londra piskoposu ve iyi konuşma yapabileceğine güvenilen Westminster Sarayı Kilisesi Rahibi Farrar gibi değerli rahipler ile muhalefet partilerine mensup bazı konuşmacılar bu davete icabet etmemişlerdir. Spicer tarafından yapılan konuşma birkaç cümle ile şöyle özetlenebilir: "Toplantımız kalabalık değildir. Bunun havanın aşırı sıcak olması ve Tomayan ile Kayayan'ın serbest bırakılmalarından kaynaklandığında şüphe yoktur. Ancak Padişah tarafından idam cezası affedilen, fakat hapis cezaları devam eden diğer Ermenilerin serbest bırakılmalarını sağlamak için çaba göstermeyi sürdürmeliyiz. Lord Salisbury'ye de teşekkür etmeliyiz. Ayrıca İngiliz kamuoyu, Osmanlı Hükümeti üzerindeki nüfuzunu kullanması ve Berlin Antlaşması'yla Kıbrıs Sözleşmesi hükümlerine uygun olarak Padişah tarafından vaat edilen ıslâhatın zorla yapılmasını sağlamak için Lord Rosebery'ye yardımcı olmalıdır. Bu toplantı siyasî bir mahiyet taşımayıp dinî bir gösteriden ibarettir. İngiliz Hıristiyanları Ermeni Hıristiyanlar için din, öğrenim ve dinî propaganda özgürlüğü istemektedir. Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin durumunun kötü olduğu Spicer'ın bu kez Dr. Herricks'den aldığı mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektup: "Tomayan ve Kayayan Padişah tarafından affedilmişlerse de sürgüne gönderilmişlerdir. Bundan dolayı memnun muyum? Elbette memnun değilim." sözleriyle başlamaktadır".

Dinleyicileri etkilemek amacıyla yazılmış olan bu mektupta Anatolia adındaki okulun yakılması, Ermeni mahkumlarının gördükleri işkenceler ve Ermenilerin aşırı bazı Müslümanlar ile despotça ve açıkça haksız uygulamada bulunan Osmanlı memurları tarafından uğradıkları zulüm ve baskılardan bahsedilmektedir. Mösyö Spicer bu mektubu okuduktan sonra Ermenilerin durumu hakkında üstü kapalı ve anlaşılmaz bazı düşünceleri uzun uzadıya anlatmış ve katılımcılar tarafından alkışlanmıştır.

Alınacak ilk kararı teklif etmek üzere Dr. Dykes konuşmaya başlayarak: "Bu toplantıda arzu edildiği kadar büyük bir kalabalık bulunmuyorsa da özgürlük ve din fikirlerinin empoze edildiği meşhur bir yer olan Exeter Hall'de toplanmanız bu gösterinin İngiltere'de yankı bulmasını sağlamak için yeterlidir. Anadolu'da yaşayan Ermenilerin durumunun katlanamayacak dereceye gelmesi medenî dünya için utanılıp ayıplanacak bir durumdur. Bunun

kesin delili şudur: Muhbirlerimin birinden aldığım mektupta yazdığına göre Ankara Mahkemesi'nde yalancı tanıklık yapmaktan kaçınan çaresiz bir Ermeni mahkum işkence görmüştür. Bu mahkumun bacakları ezilmiş ve en kötüsü kafatası açılarak içine zehirli böcekler konulmuştur. Bu durum karşısında İngiltere'nin görevi, etkili bir müdahalede bulunmaktır. Berlin Antlaşması'nın ortak hareket etmeyi gerektiren 61'inci maddesi hükümlerine uygun olarak değil, fakat Kıbrıs Sözleşmesi gereği Anadolu'da yaşayan Ermeniler lehinde gerekli ıslâhatın yapılması konusunda Padişah'tan açıkça aldığımız sözlerden dolayı müdahale etmeye mecburuz. Söz konusu rezillikler Padişah'tan gizlenerek durum bir takım siyasî entrikacıları cezalandırmaktan ibaret gibi gösterilmiştir. Aksine dinî baskılar yapılmaktadır. Müslümanların Hıristiyanlığa saygı duydukları iddiasında bulunmaları kuşku götürmez ise de bu iddia kısmen doğrudur. Gerçekte Müslümanlar, Hıristiyanlığı oluşturan mezhepler arasındaki anlaşmazlıklara karışmazlar ama Hıristiyanların İslâm'ı tehdit ettikleri hissine kapılınca düşmanlıkları vahşi bir şekil alır." demiştir. Bu konuşma büyük bir hararet ve istekle alkışlanarak birinci karar olarak kabul edilmiştir.

Parlamento üyelerinden biri ikinci kararın alınmasını teklif etmiştir. Bu üye durumu asla bilmediğinden Ermeniler, Amerikalılar ve Kürtler hakkında karışık bir şekilde açıklamada bulunarak meseleyi çarpıtmış ve bundan üç sene önce meydana gelen gasp hareketlerini güya dün olmuş gibi anlatıp daha sonra da konuşmasına ara vermeksizin siyasî problemler hakkında konuşmaya geçerek şöyle demiştir: "İngiltere Osmanlı Devleti'ni savaş ilanıyla tehdit etmedikçe Padişah herhangi bir ıslâhatın yapılmasına izin vermeyecektir. Ancak parlamento durumu bu dereceye getirmeyeceğinden sorun bir kısır döngü içinde sürmeye devam edecektir. Ermenilerle ilgili ıslâhat yapılmasını sağlamak için tek çare vardır: O da Türklerden kesinlikle kurtulmaktır". Toplantıda bulunanlar bu konuşmayı soğuk karşılamış, başkan da konuşmacıyı tebrik etmekten kaçınmıştır. Bununla beraber toplantı karar almak amacıyla yapıldığından ikinci karar da kabul edilmiştir.

Bu sırada tuhaf bir olay olmuştur. Üçüncü kararı teklif edecek kişi ortada olmadığından bunu teklif edecek hiçbir kimse bulunamamış ve sonunda

Matthews adlı bir rahip bu kararı teklif etmeyi üstlenmiştir. Bu rahip konuşmaya başlayarak şöyle demiştir: "Anadolu'da bir süre kaldığımdan bu bölgeyi iyi bilirim. Türkler İngiltere'nin bir casusu olduğumu düşünerek beni aldatmak için bana çok hürmet ve saygı gösterdiler. Anadolu ve Kürdistan'daki hapisaneler acı ve üzüntü merkezleri olduğundan mahkumlar hapisten çok idam cezasını tercih etmektedirler. Ermenilerin uzun asırlardan beri uğradıkları baskılara rağmen dinlerini korumaları bence şaşılacak bir şeydir. Ermenileri destekledikleri için İngiltere Hükümeti ile Lord Rosebery'ye teşekkür etmeliyiz". Bu karar da oybirliği ile kabul edilmiştir.

Diğer kararlar da hemen kabul edilmiştir. Toplantıya katılanlar yorulduklarından yavaş yavaş dağılmışlar ve kalan birkaç kişi ise başkana teşekkür edilmesine karar vermiştir.

Sonuç itibarıyla; uğradıkları zulüm ve haksızlıklar konusunda Ermenilere yardımcı olması, bu toplantıyı kutsaması, Ermenilere ilgi ve sevgisi olanlara zihin açıklığı verip onlara zulüm ve haksızlık edenlere de cömert ve adil duygular aşılması Cenâb-ı Hak'tan niyaz edilerek toplantıya son verilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 278/61

79

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
128

Ankara mahkumları hakkında verilen ilâm ve Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata üzerine çıkan Padişah iradesi gereğince yapılacak uygulamalara İngiltere ve diğerleri tarafından itiraz ve şikâyet edilmesinin muhtemel olup olmadığına dair değerlendirmemin şimdi Padişah'a arz edilmesinin irade-i seniyye gereği olduğu Mâbeynci Arif Efendi'den alınan yazıda bildirilmiştir. Bu mahkumlar hakkında Ankara Mahkemesi'nden

çıkan ilâm her açıdan incelenmiş, bunun şikâyet ve itiraz edilecek bir yönü görülmemiştir. Özellikle bu mahkumlar arasında sadece cinayet suçunu işleyenlerin idamlarına, siyasî suçlardan dolayı idama mahkum olan son 10 kişinin 8'er yıl küreğe konulmalarına ve o ölçüde diğer suçluların da cezalarının hafifletilmesine izin verilmiş olması Padişah'ın merhametinin yeni bir göstergesidir. İngiltere maslahatgüzârının fiilî olarak cinayet suçu işleyenlerin cezalandırılmalarına hiçbir diyeceğinin olmadığı Hariciye nâzırı paşaya yazdığı özel yazılarda gösterilmiş ise de geçen gün İngiltere maslahatgüzârının mahkeme ilâmının bir kopyasını istemiş olması ve İngiltere Avam Kamarası'nda Dışişleri bakanı ile müsteşarının yaptıkları konuşmalarda Tomayan ile Kayayan'ın Padişah'ın affına mazhar olmalarına rağmen diğer mahkumlar hakkında İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nin vereceği bilgiye göre gereğinin yapılacağı konusuna yer vermeleri dikkat çekicidir. Bu yolda İngiltere Hükümeti'nden Bâbîâli'ye tebligat yapıldığında inandırıcı ve ikna edici hukukî savunmadan geri durulmayacağı açıktır. Ancak Londra, Avrupa'nın diğer başkentleri ve belki de İstanbul'da bulunan Ermeni komiteleri ile bunların özellikle Londra'daki koruyucularından isimleri bilinen parlamento üyesi ve diğerlerinin Avrupa gazetelerinde bu münasebetle insafsızca yine bazı münasebetsiz makaleler yayınlamaları muhtemeldir. Bu sebeple komiteler ile basının İngiltere kabinesi üzerine kullanacakları nüfuzun derecesinin şimdiden kestirilemeyeceği ve bu konuda Padişah'ın gerekli gördüğü adilâne çözümü açıklayan telgrafla Osmanlı büyükelçiliklerine talimat gönderilmesine kesin olarak karar verilmiştir. Padişah emri gereği mahkeme ilâmının Türkçesiyle Fransızca'ya tercümesinin de yayına hazır durumda bulunduğu Padişah'a arz edilmesi rica olunur.

28 Temmuz 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 278/80

80

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 1181

Sadâret'e

Arz

Ermeni mahkûmlar hakkında alınan son kararın İngiltere Parlamentosu'nda fazlasıyla kötü bir etki meydana getirdiği Mösyö Stevenson imzasıyla İstanbul'a gönderilen bir telgrafta görülmüştür. Bunun üzerine söz konusu mahkûmlar için Padişah tarafından çıkarılan affın kapsamını açıklayan ilgili Sadâret yazısı uyarınca meselenin ayrıntıları ve affın mahiyetinin gereken şahıslara anlatılıp herkes tarafından anlaşılması sağlanarak kamuoyunun aydınlatılması, ayrıca aleyhimizde bulunanların düşmanca düşünce ve niyetlerini yayıp kabul ettirecek alan bulamamaları için çalışılması hususu Londra Büyükelçiliği'ne telgrafla tavsiye şeklinde bildirilmiştir.

İngiliz ve Ermenilerden oluşan bir cemiyetin başkanı olan Mösyö Stevenson'un görüş ve düşünceleri, cemiyetin görüş ve düşünceleri manasına gelmektedir. Bu sebeple adı geçen şahıs ile diğer bazı üyeler parlamentoda sert bir üslup ile Ankara duruşmalarındaki sözde yolsuzluklara dair daha önce ileri sürülen suçlamaları tekrarlamışlardır. Bunlar Ermenileri himaye için Anadolu'daki İngiliz konsoloslarının artırılmasını istemişlerdir. Buna rağmen parlamento üyesi olan ve bize dostluk besleyen bazı kişilere bu konuda önceden bilgi verilmiş olduğundan söz konusu isteğe karşı üç üye tarafından ne şekilde savunmada bulunulduğu, Dışişleri müsteşarının ise önemsiz bir konuşma yaparak İngiliz Hükümeti'nin Ermeniler için elinden geleni yaptığı ve Anadolu'daki konsolosların artırılmasına gerek görülmediğini ifade ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca İngiltere Bakanlar Kurulu'na Ermeni mahkûmları, konsolosların artırılması ve Ermeni Meselesi'yle ilgili olarak yöneltilen bazı yeni sorulara Dışişleri müsteşarı tarafından ne şekilde cevap verilmiş olduğuna dair Londra Büyükelçiliği'nin 2 ve 4 Ağustos 1893 tarih ile 308 ve 311 numaralı iki adet telgrafının tercümeleri ekte sunulmuştur.

Arz olunur.
5 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 2 Ağustos 1893 tarih ve 308 numaralı telgrafın tercümesi*

Dünkü telgrafınız alınmıştır.

Mösyö Stevenson İngiliz ve Ermenilerden oluşan bir cemiyetin reisi olduğundan onun görüş ve düşünceleri bu cemiyetin genel yaklaşımı gibi kabul edilmelidir. Dün akşam parlamentoda Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi incelendiği sırada Ermeni Meselesi bazı tartışmalara yol açmıştır. Zaten bu ihtimale karşı birkaç gündün beri dostlarımıza ve parlamento üyelerinden olup bize ilgi ve muhabbetleri bulunan bazı kişilere bu meseleye dair bilgi vermeye çalışmaktaydım.

Mösyö Stevenson ile diğer bazı üyeler her ne kadar aleyhimize sert bir üslupla güya Ankara duruşmalarında meydana gelen yolsuzluklara dair daha önce öne sürülen suçlamaları tekrarlamak ve Ermenileri himaye etmek için Anadolu'daki İngiltere konsoloslarının sayılarının artırılmasını istemişlerse de girişimlerim sonucu diğer üç üye bizi makul ve etkili bir şekilde savunmuşlardır. Bu üç üyeden biri Salisbury kabinesi zamanında Dışişleri müsteşarı idi. Bu üyeler Ermeni mahkumlarının suçsuz olduklarını iddia eden üyelerin sırf Ermeni kaynaklarından gelen bilgilere dayandıklarını, İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı ülkesinde verilen ceza ilâmlarını incelemekle görevli olmadığını ve bu işlere müdahaleye yeterli sebep için ancak bir antlaşma maddesini "ihlâl" veya "değiştirmek" olabileceğini öne sürmüşlerdir.

Dışışleri Müsteşarı Sir Edward Grey bu tartışmalara ancak önemsiz bir nutuk ile katılarak İngiltere Hükümeti'nin Ermeniler için elinden geleni yapmış olduğunu ve yapılan girişimlerde arzu edildiği kadar başarı elde edilememesinin şartlardan ileri geldiğini açıklamış ve Anadolu'daki konsolosların miktarı yeterli olduğundan artırılmalarına lüzum görmediğini ilâve etmiştir. Mösyö Stevenson tarafından sebebiyet verilen tartışmalardan hiçbir şey çıkmadığı gibi görüşmelerin sonucu da bizim için faydalı olmuştur. Zira Osmanlı Hükümeti lehine ortaya konulan deliller gayet kuvvetli olduğundan hayli etki yapmıştır.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 4 Ağustos 1893 tarih ve 311 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün İngiltere Parlamentosu'nda bakanlar kuruluna yeniden bir takım sorular yöneltilmiştir. Mösyö Stevenson tarafından sorulan bir soruya cevap olarak Dışışleri müsteşarı: "Ankara'da idam cezasına mahkum olan Ermeni tutukluları hakkında dün verdiğim bilgilerden başka bilgi veremeyeceğim için üzgünüm. Tutukluların suçsuz olduklarına dair kesin delillerin elde edilemediği konulara karışmak İngiltere Hükümeti açısından mümkün değildir." şeklinde konuşmuştur.

Diğer bir soruya cevap olarak da: "Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bulunan İngiltere konsolos vekilliklerinin miktarını artırmak hususuna gelince; öncelikle İngiltere'nin büyük çıkarları bulunan bölgelerde konsolosluk işlemlerindeki eksiklikleri dikkate almak lâzımdır. Ancak şimdiden şunu da söyleyebilirim ki, Dışışleri bakanı Ankara'da bir konsolosluk kurarak oraya yeniden bir konsolos vekili tayin ettirme niyetindedir." demiştir.

Dışışleri müsteşarı diğer bir soruya ise: "İngiltere Hükümeti'nin düşüncesine göre başka bir takım belgelerin daha neşrettirilmesi Anadolu'daki vilayetlerde yaşayan Ermeni ve Hıristiyanlara hiçbir şekilde faydalı olamaz. Bu tür girişimlerde öncelikle göz önüne alınması gereken şey bu halkın refah ve mutluluğudur." şeklinde cevap vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 278/140

81

Zabtiye Nezâreti

İngiltere gazeteleri Ermeni kışkırtıcılığı hakkında tamamen uydurma ve düşmanca suçlamalarla dolu makaleler yayınlamaktadırlar. Londra ve Marsilya komiteleri İngiliz kamuoyunu kazanmak için her fırsattan yararlanmaktadırlar. Ekte sunulan iki İngiliz gazetesinin kupürü de bu türden olduğundan arz edilen yayın ve suçlamaların uygun bir şekilde yalanlanması Padişah iradesine bağlıdır.

Arz olunur.

5 Ağustos 1893

Zabtiye Nâzırı
Nâzım

Gazete kupürlerinin ekleriyle yapılan suçlamaların yalanlanması hususu Sadâret'e yazılmıştır.

6 Ağustos 1893

Süreyya

BOA, Y. MTV, 80/155

82

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1190

Sadâret'e
Arz

Ermeni mahkumlarının sözde uğradıkları işkencelere dair *Daily News* gazetesinin Reuter Ajansı'ndan alarak en son yayınlamış olduğu telgrafın bir özel muhabir yahut İstanbul ya da Londra'da oturan bir Ermeni tarafından gönderilmiş olduğu yapılan inceleme sonucu anlaşılmıştır. Osmanlı Hükümeti hakkında gerçeğe aykırı ve iftiralardan ibaret bir takım haberler yayınlamaya aracı olunmasından dolayı duyulan üzüntü belirtilerek bundan dolayı bir tezkip yazısı yayınlatılması talebinde bulunulduğuna dair Reuter Ajansı'na yollanan mektubun kopyasının gönderildiğini ve bu konudaki ifadeleri içeren Londra Büyükelçiliği'nden alınan 25 Temmuz 1893 tarih ve 297 numaralı yazı ile eklerinin tercümeleri ekte sunulmuştur. Burada tarih ve numarası gösterilen yazının kopyası Matbuat-ı Ecnebiye Kalemince gerekli işlem yapılmak üzere Dahiliye Nezâreti'ne tebliğ edilmiştir.

Arz olunur.

7 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âfî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hâriciye Nezâreti'ne
gelen 25 Temmuz 1893 tarih ve 297 numaralı yazının tercümesi

Güya Ermeni mahkumlarının uğradıkları işkencelere dair *Daily News* gazetesinin Reuter Ajansı'ndan alıp yayınladığı telgrafa dair 24 Temmuz 1893 tarih ve 293 numaralı yazıma ek olmak üzere şunları arz ediyorum: Bu konuda yaptırduğım inceleme ve araştırmaya göre bu telgraf her ne kadar gö-

rünüşe göre Viyana'dan gelmiş ise de durumdan anlaşıldığı üzere Reuter Ajansı'nın Viyana'daki muhabiri tarafından değil de bir özel muhabir ve muhtemelen İstanbul veya Londra'da oturan bir Ermeni tarafından gönderilmiş gibi görünmektedir. Gerçekte Reuter Ajansı dağıttığı haberlerin kaynağını genellikle müşterilerine bildirmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Kadrolu muhabirlerinden gelen haberler özel kaynaklardan aldığı haberlerin yazılı bulunduğu kâğıtlardan farklı bir kağıda yazılmaktadır. Bundan başka özel kaynaklardan aldığı haberleri içeren telgraflara "özel istihbarat" işareti konulmaktadır.

Bu telgraf da özel bir telgraf olup muhtemelen bu sebepten dolayı *Daily News* gazetesi dışındaki Londra gazeteleri tarafından yazılıp yayınlanmamıştır. Bu telgraf şirketinin Osmanlı Hükümeti hakkında gerçeğe aykırı ve iftiralarla ibaret bir takım haberleri yayınlamaya aracı olmasından dolayı duyulan üzüntüyü bildirmek için kopyası ekte olan mektubu bu şirket idaresine göndererek bir tekzip yayınlanmasını istediğimi, ayrıca bu gibi bu iftiraları yalanlamak için diğer tedbirlere de başvurduğumu arz ederim.

Ek mektubun tercümesi

Merzifon ve Kayseri'de çıkan ihtilâl hareketlerine karışan Ermeni mahkumların vahşice bir takım işkencelere uğradıklarına dair şirketiniz tarafından verilen haberi *Daily News* gazetesinin 24 Temmuz 1893 tarihli dünkü sayısında büyük bir üzüntü ile okudum. Şirketin bu bilgiyi nereden aldığını bilemiyorum. Ancak şunu da bildirmeye mecburum ki, Londra'daki Ermeni Komitesi'nin bundan 15 gün önce aşağı-yukarı bu manada yayınlattığı bir takım haberleri bağlı bulunduğum hükümetin görüşüne sunmuştum. Aldığım cevapta bu haberin tamamen uydurma olduğu bildirilmiş ve bunu kesin olarak tekzip etmeme izin verilmişti. Padişah tarafından affedildikten sonra Londra'ya gelen iki Ermeni'nin tavırları da Osmanlı Hükümeti'nin iddiasının doğruluğunu tamamen desteklemektedir. Bu iki Ermeni'yi gören bazı kişilerin ifadelerine göre kendileri tamamen sağlık ve afiyette olup hallerinden kötü hapis hane şartlarında işkenceye uğradıkları anlaşılmamaktadır. Bu sebeple şirketinizin Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir takım uydurma ve iftira

dolu haberleri yayınlamaya aracı olmasından dolayı üzüntülerimi bildiriyor, bağılı olduğum devletten aldığım emir uyarınca bu iftiraların tekzibini rica ediyorum. Bu vesileyle sevgilerimi sunarım.

BOA, Y. A. HUS, 278/148

83

Bâb-ı Âlî
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Mektubî Kalemî
Aded: 1287

Sadâret'e

Arz

İngiltere gazeteleri Ermeni fesadı hakkında düşmanca yalan ve iftiralarla dolu makaleler yayınladıkları, Londra ve Marsilya komiteleri de İngiliz kamuoyunu kazanmak için her fırsattan yararlandıkları ve gönderilen iki adet İngiliz gazetesi bu gibi düşmanca iftiraları içerdiğinden bu yayın ve iftiraların uygun bir şekilde tekzibinin Padişah iradesi gereği olduğu 7 Ağustos 1893 tarihli Sadâret yazısında ifade edilmiştir. Bu iftiraların buna benzer olan yayınlar gibi daha önce nasıl ki zamanında tekzibine çalışılmışsa bundan sonra da bu tür yayınlar yapıldığı takdirde vakit geçirilmeksizin tekzibine devam ve özen gösterileceği Matbuat-ı Ecnebiyye Kalemî'nden ifade edilmiştir.

Arz olunur.

8 Ağustos 1893

Dahiliye Nazırı
Rifat

BOA, Y. A. HUS, 278/159

84

Mâbeyn'den 9 Ağustos 1893 tarihinde gelen telgraf

Ermeniler yine İngiltere Devleti'nin dostluk ve himayesine mazhar olmakta, İngiliz yerel basını da Ermeniler lehine yayın yapmaya devam etmektedir. Bundan dolayı Ermeniler pek fazla şımararak kışkırtıcılığa cüret etmektedirler. Bu durum Müslüman halk arasında galeyana derecesinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Osmanlı ülkesinde nüfusları 1 milyona bile ulaşmayan (600-700.000 kadar) ve Müslüman nüfusa oranla çok küçük bir topluluk hükmünde olmalarına rağmen Osmanlı ülkesi içerisinde ihtilâl çıkarmaya çalışarak Osmanlı Devleti'ni adeta yok etmek gayesi taşıyan Ermeniler, İngiltere Hükümeti ve basını tarafından bu yolda himaye edilerek desteklenmektedirler. Bu tavır Osmanlı Hükümeti'nin eski dostlarından olan İngiltere Devleti'nin samimiyetiyle asla bağdaşmamaktadır. Padişah tarafından şaşkınlıkla izlenen bu durumun devam edip etmeyeceği ya da buna bir son verilip verilmeyeceğinin İngiltere Hükümeti'nden uygun ve kesin bir şekilde öğrenilerek alınacak cevabın Padişah'a arz edilmesi ve tarafınızdan da bu önemli konuda gerekli girişimlerde bulunulmaktan vazgeçilmeyerek Osmanlı Devleti'nin hukuku ve yüksek menfaatlerinin korunmasına devamlı gayret gösterilmesi irade gereğidir. Tebliğ olunur.

BOA, HR. SYS, 2819/34_9

85

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Londra Büyükelçiliği'nden gelen şifre

Hariciye Nezâreti'nin dünkü telgrafına cevaptır: İngiltere Dışişleri bakanı dinlenmek için Hamburg kaplıcalarında bulunmaktadır. Bugün Dışişleri Müsteşarı Sir Philip Currie ile görüşerek durumu etraflıca anlattım. Müsteşar, ifadelerimi derhal Dışişleri bakanına bildireceğini ve onun vereceği cevabı bana göndereceği sözünü verdi. Ayrıca İngiltere Devleti'nin asla Erme-

nileri himaye etmediğini ve etmek niyetinde de olmadığını bana özel olarak açıkladı.

12 Ağustos 1893

Rüstem

**

**Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti
Hususiyye**

Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'dan

Dün gönderdiğim telgrafa ektir. Mösyö Gladstone'dan aldığım mektubun tercümesi aynen şu şekildedir:

"Yüce Padişahın, başkâtibi aracılığıyla bana iletmiş olduğu tebliğleri büyük bir saygı ile kabul ettiğimi açıklamaktan onur duyarım. Şurası kesinlikle doğrudur ki, saygıdeğer Kraliçe hazretlerinin bana verdiği görevi kabul eder etmez -arkadaşlarımla hükümet işlerinde bana yardımcı olmaya daha yeni başlamaları sebebiyle de- ilk fırsatta bizden evvelki hükümetin taahhütlerini ve özellikle de altı devletin vermiş olduğu notalardan ikincisiyle ilgili hususları onaylayacağımızı gerekli yerlere bildirdim.

Bizim bu davranışımız güvenlik, barış, esenlik ve hukukun yerleştirilmesi uğrunda olmuştur. Son ittifak münasebetiyle meydana gelen siyasî hareketlerin aldığı son şekilde altı devletin, girişimlerinin başlangıcında yüce Padişahın hikmetli, ılımlı ve şefkatli özelliklerinden dolayı elde ettikleri kazanımlardan yine o sayede eskiden olduğu gibi yararlanacaklarını ümit ediyoruz.

Gladstone

BOA, Y. PRK. EŞA, 16/31

İngiltere'de bugün Osmanlı Hükümeti'ni ilgilendiren problemlerin başında Ermeni Meselesi gelmektedir. İngiltere Devleti'nin ve özellikle de Lord Rosebery'nin bu konuda bize karşı bir tavrı olmamakla birlikte, Ermeni kışkırtıcılarını himaye eden ruhban dernekleri ile parlamento üyelerinden bazılarının teşvik ve baskıları altında olduğundan ara sıra onları idare etmek için parlamentoda yaptığı açıklamalarda Osmanlı Hükümeti'ne muhalif bir dil kullanma yolunu seçtiği bilinmektedir. İngiltere Hükümeti yine bunların baskıları ile önceden Tomayan ve Kayayan isimli iki Ermeni Protestan öğretmenin aflarını istemeye kalkıştığı gibi Ermeni emelleri ve kışkırtıcılarını himaye edenler de son zamanlarda Osmanlı ülkesinden çıkartılarak Londra'ya giden bu iki kışkırtıcının ülkelerine dönmelerini sağlamak girişimlerinde bulduklarından İngiltere Devleti'nin bu konuda Bâbıâli'ye bir takım tebliğlerde bulunması beklenmektedir. Ancak bunların Osmanlı Hükümeti'nin ne derece kötülüğünü istedikleri Londra'ya geldikten sonra ötede beride söyledikleri münasebetsiz sözlerden anlaşılmalıdır. Böyle kötü niyetlilerin Avrupa'dan çok memleketlerinde bulunmalarının sakıncalı olacağı bellidir. Bu yüzden İngiltere Hükümeti tarafından ne kadar ısrar edilirse edilsin bu iki kışkırtıcının ülkelerine dönmelerine izin verilmemesi normaldir. Mösyö Gladstone'un Ermeni Meselesi ile uğraşmaya vakti yoktur. Lord Rosebery'nin de zoraki ve yukarıda arz edilen sebeplerden dolayı mecburen uğraşmakta olması sebebiyle İngiltere Hükümeti'nin bu konuda yaptığı tebliğlere durumu bilenler pek de ciddi nazarıyla bakmamaktadırlar. İngiltere'de hükümeti korkutan kamuoyudur. Kamuoyu ise Ermeni Meselesi'nde bir araya gelmiş değildir. İşitilip görülen şeyler ise bir takım bağnazlarla bazı şöhret düşkünlerinin gürültülerinden ibarettir. Hükümet bu gürültülere gereğine göre bazen az bazen çok önem vermekte, bazen de başka bir amaç elde etmek için Ermeni Meselesi'ni alet olarak kullanmaktadır. Bundan dolayı hükümetin bu konudaki girişimlerini ona göre anlamak ve kamuoyu gibi bir kuvvete bağlı görmemek gerekeceğinden mantıklı tedbirlerle yetinmek en doğru yoldur. Zaten İngilizler yaratılış ve doğaları gereği kendilerine yumuşak davranılır ise daha çok cesaretlenirler, fakat karşı koyulursa çoğun-

lukla susar ve yumuşarlar. Bununla beraber Ermeni kışkırtıcılarının son günlerde ülkelerinde işlemek cüretinde buldukları suç ve cinayetlerin delilleriyle birlikte İngiltere kamuoyuna bildirilmesinin Osmanlı yargısının adaleti korumadaki itibarını muhafaza açısından faydası görüleceğinden bunu ispatlayan evrakın tercüme edilerek İngiliz gazeteleriyle ilanı çok uygun olacaktır. Ancak bunun için itibarlı gazeteleri kullanmak gerekmektedir. Osmanlı Büyükelçiliği'nin bazı tekzipler için kullandığı *Morning Advertiser* gazetesi yeterli değildir. Zira bu gazete en alt sınıf halka mahsus olup basın dünyasında ve itibarlı çevrelerde bir yeri yok gibidir.

Mısır meselesine gelince; bu konuda arza değer yeni bir şey olmadığı, Lord Rosebery'nin bundan birkaç ay önce bu meseleyi müzakereye eğilimli görüldüğü ve sonra bu tekliflerine vaktiyle cevap verilmedi diye müzakereye başlamaktan çekindiğini gösteren bazı davranışlarda bulunduğu yüce makama arz edilmişti. Ardından Lord Rosebery Bâbîâli tarafından gönderilen sözleşme lâyihasının bazı maddelerini değişikliğe muhtaç görerek bu konudaki değerlendirmesini yazmakla birlikte arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunacağını ve Sisam işlerinin görüşmelere engel olduğunu belirterek zaman geçirmiştir. Daha sonra ise hava değişikliği için Hamburg'a giderek ortadan kaybolmuştur. Ancak gideceği gün büyükelçimize: "Siz de izin alıp Hamburg'a geliniz, orada Mısır meselesi için uzun uzadıya sohbet edelim" demiştir. İngiltere'de Mısır meselesine son verilmesini isteyenler var ise de mevcut durumun devamını arzu edenler daha fazladır. Lord Rosebery ise bu ikinci gruptan olup fazladan olarak şu anda mevcut olan durumun devamını bir sözleşme ile sağlamak istemektedir. Ancak kendisi çok az cömertlik göstermekte, Osmanlı Devleti'nden ise daha fazla fedakârlık beklemektedir. Mısır meselesi çok nazik, zor ve özellikle de sadece Padişah'ın siyasî tedbirleri ile sonuçlandırılacak meselelerdendir. Padişah sayesinde bunun bir gün olumlu bir şekilde sonuçlanacağı belli ise de şu aralık sona ereceğine dair İngiltere tarafında hiçbir belirti hissedilmemektedir. Rüstem Paşa'nın eski bağlılık ve sadakati bilinmekle birlikte bu meselenin görüşülmesi Padişah'ın düşüncelerine daha vâkıf ve güvenini kazanmış Osmanlı devlet adamlarından birisine havale edilirse başarı ihtimalinin daha yüksek olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır. Büyükelçi Rüstem Paşa'nın normal yaşlılığın-

dan başka İngilizlere yaranmak yolunda biraz fazlaca ileri gittiğini söyleyenler var ise de işin böyle olup olmadığını Padişahımız daha iyi bilmektedir. Durumun gereği düşünülecek olursa altmış seneden beri Osmanlı Devleti'nin ekmek ve nimetiyle beslenmiş olan bir kıdemli memurdan sadakat ve doğruluktan başka bir şey beklenemez. Kendisi Mösyö Gladstone'u sevmediği gibi Mösyö Gladstone da onu sevmemektedir. Bu yaz Mösyö Gladstone'un eşi üç-dört defa bahçe ziyafeti verip büyükelçilerin tamamını ayrı ayrı davet ettiği halde Rüstem Paşa'yı davet etmemiştir. Rüstem Paşa'nın Lord Rosebery ile arası iyidir. İngiltere'de basın özgürlüğü son derece ileri olduğundan *Daily News* ve *Pall Mall* gibi gazeteler arada sırada çok küstah şeyler yazmaktadırlar. Ancak itibarlı gazetelerin Osmanlı Devleti hakkında yazdıkları şeyler değerlendirilecek olursa iyi olanlar kötülerden daha fazladır. Çoğunlukla Padişah'ın şahsî özelliklerini dile getirmektedirler. Özellikle de Mısır Hidivi'ne karşı izlediği politika hepsinin tekrar tekrar Padişah'ı övmelerine sebep olmuştur. Gururla gördüğüm durumlardan biri de Padişah'ın başarısı sayesinde Mösyö Gladstone'un Osmanlı Hükümeti'ne olan düşmanlığına son vermesi ve her fırsatta Padişah'ın övülecek vasıflarının olduğunu söylemesidir. Ayrıca Lord Rosebery'nin de Padişah'ın teveccühüne mazhar olmayı arzu ettiğini ara sıra tavır ve sözleriyle ortaya koyması da böyledir. Allah Padişahımızın ömrünü ve heybetini Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine artırsın. Amin.

15 Ağustos 1893

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 18/45

87

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1258

Sadâret'e
Arz

Ankara'da mahkum bulunan Ermeniler hakkında İngiltere Parlamentosu'nda sorulan bazı sorulara Dışişleri müsteşarının nasıl cevap verdiği

dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 16 Ağustos 1893 tarih ve 335 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

17 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 16 Ağustos 1893 tarih ve 335 numaralı telgraf*

Dışişleri müsteşarı dün parlamentoda sorulan bazı sorulara cevap olarak şunları söylemiştir: "Ankara'da hapiste olan 24 Ermeni'den 7'si serbest bırakılmış ise de diğerleri ile ilgili davanın sonucundan haberdar değilim. Kışkırtıcı pankartlar asmakla suçlanan Merzifon, Kayseri ve Yozgat Ermenilerinin çoğu Padişah'ın affına mazhar olmuşlardır. Yargılanacak Ermenilere Osmanlı memurları tarafından söz konusu pankartların tertipleycileri veya ön ayak olanları gözüyle bakılıyordu. İdam cezasına mahkum olan 15 tutukludan 5'i idam edilmiş, diğerleri hakkında verilen hükümler 2 seneden 8 seneye kadar hapis cezalarına çevrilmiştir. Kanunî delillere gelince; Bâb-âlî davaları ile ilgili tutanakların birer kopyasını İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne vermeyi vaat etmiştir".

BOA, Y. A. HUS, 279/45

88

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümayûn
371

Ermeni mahkumlar hakkında İngiltere Parlamentosu'nda son olarak sorulan bir soruya Dışişleri müsteşarı tarafından nasıl cevap verildiğine dair

Londra Büyükelçiliği'nin telgrafının tercümesi görüşünüze sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte arz edilmiştir.

21 Ağustos 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1270

Sadâret'e
Arz

Hapisteki Ermeniler hakkında İngiltere Parlamentosu'nda son olarak sorulan bir soruya Dışişleri müsteşarı tarafından nasıl cevap verildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 18 Ağustos 1893 tarih ve 337 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

19 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
18 Ağustos 1893 tarih ve 337 numaralı telgrafın tercümesi

Dün parlamentoda: "Son günlerde, adı geçen Ermeniler dışında 24 kişinin daha yargılanmayı bekleyerek altı aydan beri hapiste oldukları doğru mudur? Bunlar hakkındaki davanın yakında görülmesi beklenmekte midir? Devlet aleyhine suç işlemekten dolayı mahkum olan tutukluların, tahta çıkış günü münasebetiyle Padişah tarafından affedilmeleri âdet midir? Dışişleri müsteşarı bugün mahkum olan Ermenilerin de Padişah'ın bu lütfundan yararlanmalarını sağlamak için ısrarlı tebliğlerde bulunma yoluna başvuracak

mıdır?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Soruya Dışişleri müsteşarı: "Ankara'da yargılanmayı bekleyen tutuklular bulunmakta ise de bunların sayısı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Zaten birkaç tutuklunun Padişah'ın merhamet ve şefkatine mazhariyetleri istirham edilmiştir. Sadece iki kişi hakkında buna izin verilmiş, diğer bazı mahkumların da ceza süreleri bir hayli indirilmiştir. Bu konuda yeni tebligatta bulunulması, İstanbul büyükelçiliğimize iletilmesine ve gösterileceğine söz verilen kanunî delillerin içeriğine bağlıdır." diye cevap vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 279/45

89

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
380

Ermeni kıskırtıcılarından olup geçende Bitlis vilayetinde yakalanan Mihran Damatyan'ın sorgusunda Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Mösyö Gladstone ve James Bryce'in himayeleri altında bulunduğunu açıkladığına dair adı geçen valiliğin telgrafı Padişah'a sunulmak üzere arz edilmiştir.

22 Ağustos 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Umûr-ı Dahiliye
Mektubî Kalemi

Mihran Damatyan'ın sorgusunda Londra'daki Ermeni Komitesi'nin Gladstone ve James Bryce'in himayeleri altında bulunduğunu açıkladığı arz olunur.

20 Ağustos 1893

Tahsin

BOA, Y. A. HUS, 279/54

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1358

Sadâret'e

Londra'da çıkan gazetelerin tamamının Reuter Ajansı'nın Viyana'dan alarak yayınladıkları kötü niyetli bir telgraf metnine ve *Standard* gazetesinin Filibe muhabirinden alarak Ermeniler hakkında yayınladığı bir telgrafa dair Londra Büyükelçiliği'nden alınan iki telgrafın tercümelerini 26 Ağustos 1893 tarihli yazımla takdim etmiştim. Ayrıca bu tarihte çıkan bütün Londra gazeteleri ile *Standard* gazetesinin ilgili nüshalarının Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması için gerekli büyükelçiliklere tebligatta bulunulup gerekli muamelenin yapılmasının da Dahiliye Nezâreti'ne bildirildiğini ifade etmiştim. Bu konuda yapılan ısrar ve zorlamalar üzerine Reuter Şirketi geçmişteki yayınlarını düzeltmek için hemen bütün gazetelere İstanbul'dan gönderilen bir telgrafi koydurmuştur. Bu telgrafın içeriğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 28 Ağustos 1893 tarih ve 353 numaralı telgrafın tercümesi ilişikte gönderilmiştir.

Arz olunur.

29 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umur-ı Dahiliye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
28 Ağustos 1893 tarih ve 353 numaralı telgrafın tercümesi*

24 Ağustos tarih ve 348 numaralı telgrafımda Reuter Telgraf Şirketi'nin kötü niyetli bir telgraf yayınladığını bildirmiştim. Tarafımdan yapılan ısrar üzerine Reuter Şirketi eski yayınlarını düzelterek hemen bütün gazete-

lere İstanbul'dan gelen bir telgraf koydurmuştur. Bu telgraf aşağıda nakledilmiştir:

"Resmî kaynaklardan bildirildiğine göre Ankara'daki Ermeni mahkumların bundan yaklaşık 3 hafta önce hükümet tarafından Ankara Hapishanesi'nden çıkarıldıklarına ve halk tarafından hapishaneye bir saldırıda bulunduğu dair bazı gazetelerde görülen haberlerin aslı ve esası bulunmamaktadır. Ayrıca tahta çıkış tarihine tesadüf eden ayın 31. günü birkaç kişinin daha Padişah tarafından affedilecekleri bilinmektedir. Van civarında Kürtler tarafından öldürüldükleri iddia edilen 4 Ermeni'nin ölümlerine dair bölgede yapılan araştırma sonucunda katillerin de Kürt elbisesi giymiş bazı Ermeniler olduğu anlaşıl原因 olarak bunların isimleri de belirlenmiştir. Katillerin yargılanması için gerekli tedbirler alınmaktadır.

BOA, Y. A. HUS, 279/124

91

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Adet: 1378

Yargılanmak üzere Ankara'ya getirilen Ermenilerin bir fesat hareketine katıldıklarına dair ifadeleri alınırken kendilerine işkence yapıldığı konusu İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı ile Amerika Büyükelçiliği'nden ifade edilmiştir. Bunun üzerine Ankara Vilayeti'ne gönderilen emirlere cevap olarak işin aslı ve ifade edilen olayların asılsız olduğunu bildiren bir yazı ile bu konudaki evrak ve raporun gönderildiği, bunun İngiltere Büyükelçiliği Maslahatgüzârlığı'na uygun bir şekilde tebliğ edilmesi ve birer suretlerinin bilgi için Londra Büyükelçiliği'ne gönderilmesine dair gelen 17 Ağustos 1893 tarih ve 662 numaralı Sadâret yazısı uyarınca adı geçen büyükelçilik ile maslahatgüzârlığa tebliğde bulunulmuştur. Buna cevap olarak söz konusu belgelerin tercümelerinin yayınlanmasının olumlu bir etki bırakacağı belirtilerek talimat talebinde bulunulduğuna dair İngiltere Büyükelçiliği'n-

den alınan 30 Ağustos 1893 tarih ve 365 numaralı telgrafın tercümesi ilişikte sunulmuş ve bunların yayınlanması gerektiği cevap olarak bildirilmiştir.

Arz olunur.

31 Ağustos 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
30 Ağustos 1893 tarih ve 365 numaralı telgrafın tercümesi*

Abidin Paşa tarafından Sadâret'e sunulan 23 Ağustos tarih ve 151 numaralı yazıyla gönderilen mektubun tercümeleri ile Ankara hâpishanelerini her gün kontrol etmiş olan üç doktorun bu yazıya ek raporunu yayınlama izninin olup olmadığının tarafıma telgrafla bildirilmesini rica ederim. Söz konusu belgelerin olumlu bir etki bırakacağına inanıyorum.

BOA, Y. A. HUS, 279/132

92

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 24

Konu: *Gazetelerin Lord Rosebery tarafından İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne verilen iki cevabı yayınladıkları*

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 6 Eylül 1893 tarih ve 382 numaralı telgraf

Bugünkü gazeteler Lord Rosebery tarafından İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne verilen iki cevabı yayınlamışlardır. Cevaplardan birinde Ermenilerin

çıklarlarını korumak için Ankara Mahkemesi ile ilgili evrakın yayınlanmasının uygun olmayacağı, diğerinde ise Selanik ve Van'dan *Daily News* gazetesine gönderilmiş olan 374 numaralı telgrafımda bildirdiğim haberler hakkında İngiltere konsoloslarının dikkatinin çekileceği yazılıdır. Bu cevapları içeren gazete kupürleri posta ile gönderilecektir.

BOA, HR. SYS, 2826/22

93

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret'e

Arz

Daily News gazetesinin 2 Eylül tarihli nüshasında yayınlanan bir makalede bazı Ermeniler ile Ermeni ruhbanlarının katılımıyla Viyana'da toplanan konferansta basın aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhinde sakıncalı yayınlar yapılması düşüncesinin kabul edildiği, asıl amacın ise siyasî mahkumların durumlarının incelenmesi için karma bir komisyon oluşturulmasını sağlamaktan ibaret olduğuna yer verilmiştir. Bu makalenin tercüme edilmiş kopyası ile birlikte takdim edildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden alınan 2 Eylül 1893 tarih ve 376 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Bu şekilde bir konferansın toplanıp toplanmadığı ve bu konudaki diğer ayrıntıların bildirilmesi Viyana Büyükelçiliği'nden istenmiştir.

Arz olunur.

3 Eylül 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 2 Eylül 1893 tarih ve 376 numaralı telgrafın tercümesi*

Daily News gazetesinin bugünkü nüshasında yayınlanan bir makalede, Viyana'da bazı Ermeniler ile Ermeni ruhbanlarının katıldığı konferansta basın aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhinde sakıncalı yayınlar yapılması düşüncesinin kabul edildiği, asıl amacın ise siyasî mahkumların durumlarının incelenmesi için karma bir komisyon oluşturulmasını sağlamaktan ibaret olduğu yazılmaktadır. Bu makale, tercüme edilmiş sureti ile beraber takdim edilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 279/155

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1422

Sadâret'e
Arz

Viyana'da bazı Ermeniler ile Ermeni ruhbanlarının katılımıyla toplanan bir konferansın basın yoluyla Osmanlı Devleti aleyhinde sakıncalı yayın yapması düşüncesini benimsediği ve bunun asıl amacının ne olduğunun *Daily News* gazetesinde yer alan bir makalede yazdığına dair Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesini 3 Eylül 1893 tarihli yazımla takdim etmiştim. Bu yolda bir konferans toplanıp toplanmadığı ve bu konudaki malumatın bildirilmesinin Viyana Büyükelçiliği'nden istendiği arz edilmişti. Merkezi Viyana'da olan bir Ermeni Komitesi'nin bulunmadığı, gazetenin bu haberi Viyana muhabirinden almamış olduğu, katogikosun Viyana'dan geçişi münasebetiyle gelen Ermeniler arasında yapıldığı kesin olan görüşme-

lerde Anadolu'da yapıldığı iddia edilen zulüm ve haksızlıkları ilân edip Hristiyan dünyası basınının yardımını talep için Londra'da *Anglo Arménian Gazette* isimli bir gazete kurulması düşüncesinin dile getirilmiş olması muhtemel ise de bu toplantıdan dışarı bir şey sızmadığına dair bazı ifadeler içeren Viyana Büyükelçiliği'nden bu kez alınan 6 Eylül 1893 tarih ve 410 numaralı cevabî telgrafın tercümesi ekte arz edilmiştir.

6 Eylül 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Viyana Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 6 Eylül 1893 tarih ve 410 numaralı telgrafın tercümesi*

Nezâretinizin 185 numaralı telgrafı alınmıştır.

Merkezi Viyana'da olan bir Ermeni Komitesi bulunmamaktadır. *Daily News* gazetesi söz konusu haberi Viyana muhabirinden almamıştır. Katogikosun Viyana'dan geçişi münasebetiyle Ermeniler arasında gizli bazı görüşmeler yapılmış olması kesindir. Bu görüşmelerde Anadolu'da yapıldığı iddia edilen zulüm ve haksızlıkları ilân etmek ve bütün Hristiyan dünyası basınının yardımını istemek için Londra'da *Anglo Arménian Gazette* isimli bir gazete kurulması fikrinin, *Daily News* gazetesi tarafından belirtildiği şekilde dile getirilmiş olması muhtemel ise de bu toplantıdan dışarıya hiçbir şey sızmamıştır. Siyasî mahkumların durumunu incelemek için karma bir komisyon oluşturulması fikrine gelince; bu düşünce ve eğilim sadece hayal olarak kabul edilmektedir.

BOA, Y. A. HUS, 279/179

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
12 Eylül 1893 tarih ve 395 numaralı yazının tercümesi*

Daha önce bildirdiğim gibi Ankara davasının sonucu ilan edildiği zaman "Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma" ismiyle Londra'da bir komite oluşmuştu. Bugünkü *Daily News* gazetesinde yazılı olan ekteki makaleye göre bu komite son kez toplanmış ve başkan ile yazı kuruluna teşekkür edilmesine karar verildikten sonra kesin olarak dağılmıştır. Arz olunur.

Ek makalenin tercümesi

Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi

Bu komite dün Rahip Husband Davies'in başkanlığında New Broadstreet, no: 47'de son kez toplanmıştır. İncelenerek kontrol edilen bir hesap cetveli meclise sunularak kabul edilmiştir.

Komite veznedarı sıfatıyla yaptığı hizmetinden dolayı Mösyö Morgan ile Mösyö Scott'a ve hesapları incelemiş olan Rahip P. H. Davies ve kurtulan Ermeni öğretmeninin gelişi konusunda komite tarafından gösterilen arzunun olumlu gerçekleşmesinden dolayı Rahip Davies ile Dr. Darby'ye ve gösterdiği konukseverliğe, sekreteri tarafından yerine getirilen hizmetlerden dolayı da Soci  t   de la Paix'ye teşekkürler edilmiş, bunun üzerine komite kesin olarak dağılmıştır.

BOA, Y. A. HUS, 280/93

95

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 14 Eylül 1893 tarih ve 396 numaralı yazının tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin himayesi altında yayına başlayan *The Anglo-Arménian Gazette* adlı küçük bir gazetenin ilk sayısı ekte gönderilmiştir. Ayda bir kez yayınlanacak olan bu gazete, uzun süreden beri çıkmayan *Haiasdan* gazetesiyle birkaç aydan beri yayınlanmayan *Arménia* gazetesi gibi Ermeni Komitesi'nin fikirlerine tercüman olan eski gazetelerin yerini alacak gibi görünmektedir. Bu gazetenin zamanla yayınlanacak nüshalarını sırasıyla tarafınıza göndermekte kusur etmeyeceğimi bildiririm.

BOA, Y. A. HUS, 281/3

96

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
673

Ankara Mahkemesi ilâmı hakkında bazı eleştiriler içeren el yazısı ile yazılı bir çeşit dilekçenin İngiltere Parlamentosu'nun Aşırı Liberal Partisi'ne mensup üyeleri ile Londra gazeteleri arasında dolaştırılmakta olduğu haber alındığından bunun elde edilen kopyasının gönderildiği ve saireye dair Londra Büyükelçiliği'nin yazısıyla ekinin tercümeleri Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte arz edilmiştir. Bu yazının bir bölümünde yapılan eleştiri ve iftiralar için bir tekzip mektubu yayınlanmasının gerekli ve ayrıca idama mahkum olan beş Ermeni'nin işledikleri suçları gösteren adlî evrakın da büyükelçiliğe gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ermeni mahkum-

lara ait evrakın Fransızcaya çevrilmesi bitmek üzere ise de daha sonra tamamı gönderilmek üzere şimdilik tercümesi ve baskısı biten kısımlarının büyükelçiliğe gönderilip yayınlanmasına gerek görülen reddiyenin de konuya hakimiyetinden dolayı Temyiz Mahkemesi üyelerinden Ali Şahbaz Efendi tarafından hazırlanması uygun olacaktır. Bu konuda ne şekilde emir verilirse gereği yerine getirilecektir.

12 Eylül 1893

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

İngiltere Hükümeti'nin Ermeni Meselesi konusundaki tavırları devletin hukukuna tecavüz derecesine ulaştığından Londra büyükelçisine bu yolda konuşmalar yapmasının tebliği ve sözü edilen tekzibin Müslümanlardan muktedir birkaç kişiye kaleme aldırılarak takdim edilmesi ve ayrıntıları cevap olarak yazılmıştır.

15 Eylül 1893

BOA, Y. A. HUS, 280/11

97

Londra, 16 Eylül 1893

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Sayın bakan,

Geçenlerde gönderdiğim bir yazıda siz ekselanslarına Lazar adlı bir şahsın Ermeniler hakkında şahsıma verdiği bilgileri anlatmıştım. Bu şahıs epey zamandır bana haber getiriyordu. Avrupa'da ikamet eden Ermenilere gelen silahlar ve bunların Türkiye'ye sokulması faaliyetlerine karşı tedbir alıp izlememi ve entrikalarına karşı dikkatli olmamı önerdi. Lazar'ın iddialarına göre Ermeniler, Trieste'de eski model olduğu için Avusturya ordusu

tarafından kullanımından vazgeçilen 3000 tüfeği çok ucuz fiyatla satın alabilmek için görüşmeler yapacaklar imiş. Avusturya Hükümeti daha önce bu silahları terk ettiğinden Ermenilerin bunları satın alabilmesi için bir aracı bulunmalıdır. Bunları satın alacak ve sevk edecek olan şahıs da belirlenmiştir. Sahtekârlık yapılarak kahve ithali adı altında bu silahlar Türkiye'ye sokulacaktır. Lazar'ın iddiasına göre kamufle edilmiş kolilerin Osmanlı iskelesine girmesinde hiçbir güçlük çıkmayacaktır. Çünkü Ermeniler, iddialarına bakılırsa bazı Türk idarecileri ve bunlara göz yuman gümrük memurlarıyla anlaşmış olduklarından kaçak olarak getirdiklerini istedikleri gibi ülkeye sokacaklardır. Lazar ayrıca çok miktarda tabancanın sürekli Türkiye'ye sokulduğunu, sadece bir gemi kaptanının geçenlerde 1200 tabancayı Selanik'e kaçak olarak soktuğunu ve gelecek 5 yıl içerisinde Türkiye'ye hayli miktarda barut ve mühimmat ithal olunacağını ileri sürmüştür. Mösyö Lazar'a göre Kafkasya'da Ermeni asıllı ve Rus ordusuna mensup bir yarbay ve diğer bazı subaylar Ermenistan sınır boylarında bir isyan çıkarmak için hazır beklemektedirler.

Ekselansları bu bilgi ve ihbarların genelde bir değerinin olmadığı ve hiçbir ispat yolu bulunmadığını bilirler. Duruma göre tafsilat elde etmek için gösterdiğim gayretlerin sonucunda daha fazla bir kesinlik ve açıklık sağlayamadım. Bununla beraber, Mösyö Lazar şimdilik veremediği ayrıntılı bilgileri eğer ona bir takım imkânlar sağlarsak elde edebileceğini, bu amaçla biri Paris diğeri de Belçika'da olmak üzere birer ajan yerleştirmemizi ve bunlara ayda 500 ve 600'er frank maaş vermemizi teklif etmiştir. Sonra bizzat kendisinin, komplocuları gözaltında tutmak için Venedik ve Trieste'ye seyahat yapma girişiminde bulunacağını söyledi. Bu sebeple Türkiye'den bu işte görevlendirilmek üzere iyi yetişmiş birkaç ajana ihtiyacım vardır. Eğer bu tedbir ve masrafların elle tutulur, net ve ciddi veriler sağlayacağına kanaat getirirsek Mösyö Lazar'ı bu işte istihdam etmeyi Osmanlı Hükümeti'ne teklif etmekte tereddüt etmem. Her ne kadar bu konuda henüz hiçbir garanti ve kesinliğe sahip değil isem de. Bu şahsın gayret ve faaliyetlerini defalarca görmeme rağmen, yine de bana biraz şüpheli gelmektedir. Öyle sanıyorum ki, denemedikçe bu masraflara girmenin bize bir yararı olmayacaktır. Bu du-

rumda ekselansları da, Lazar'ın daha kesin ve net bilgiler vermesi ve bu yoldan hükümetin silahlara el koymasını sağlamanın mümkün olmayacağı kanaatindedir. Ancak ihtiyat olarak Türk gümrük yetkililerine kanunsuz ve kaçak olarak posta yoluyla silah ve mühimmat sokulmamasına dikkat etmelerine dair resmî genelgeler göndermenin yararlı olacağına inanıyorum. İdareci ve polisler de aynı talimatlardan gönderilerek ülkeye dışardan giren posta kolilerini dikkatle takip ve teftiş etmeleri sağlanmalıdır.

Sayın bakan, en içten saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2761/26

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 223

Konu: Ermenilerin tahrik ve kışkırtıcılıkları hakkında Lazar adlı kişi tarafından verilen bilgiler

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 18 Eylül 1893 tarihli gizli yazının tercümesi

Yıllardan beri tüccar ve komisyoncu olarak Londra'da yaşamakta olup Musevî milletine mensup bulunduğumu sandığım Lazar isminde bir kişi -ki, söylediğine göre Rusçuk'ta doğmuş ve anne-babası Fransızmış- Ermenilerin kışkırtma ve kandırmacaları hakkında bana bazı gizli bilgiler verme teklifinde bulunmak için birkaç defa yanıma gelmiştir. Bu şahıs, kendisinin Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyenlerden biri olduğunu, Ermenilerden ve onların ihtilâl amaçlı kışkırtıcı fikir ve niyetlerinden son derece nefret ettiğini söyleyerek Ermenilerin eylem ve hareketlerini bildiğini ve kendisinin ticarî ilişkileri sayesinde bana bu konudaki en kesin ve dikkat çekici bilgileri aktarabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca gerekirse kendisinin durumu, toplumdaki yeri, dürüstlüğü ve güvenilirliği hakkında biri Musevî diğeri Rum iki tüccardan bilgi edinebileceğimi de sözlerine eklemiştir. Bunun üzerine derhal

üçüncü bir kişi aracılığıyla söz konusu iki tüccardan Lazar hakkında bilgi istedim. Bu kişiler de Lazar'ı yıllardan beri tanıdıklarını ve kendisinin son derece dürüst ve güvenilir bir adam olduğunu söyleyince Lazar'ı kabul ettim. Ona, bana vereceği bilgilerin bir takım duyumlardan ibaret olmaması ve kesin delillerle doğrulanmış olması şartıyla kendisi ile ilişki kurmayı ve yapacağı hizmetleri ödüllendirmeyi düşündüğümü söyledim. Lazar da bu şartı kabul edip vereceği bilgilerin doğruluğunu her zaman güçlü delillerle ispatlamayı üstlendi. İşte adı geçen bu konuda vermiş olduğu bilgiler özetle şöyledir:

"Londra'daki Ermeniler Anadolu'da bir askerî güç oluşturmak için son derece gayretle çalışmaktadırlar. İngiliz Ermeni Komitesi üyeleri arasında bulunan bir memurları, yeni usuldeki karabinanın kabul edilmesinden önce Avusturya askerinin kullandığı ve Avusturya Hükümeti'nin düşük fiyatla satmak istediği tüfeklerin bir kısmını satın almak üzere en son buradan Trieste'ye doğru yola çıkmıştır. Daha önce oniki-onbeş florine mâl olmuş olan bu tüfekler bugün tanesi iki florine satılmakta ve şu anda Ermeniler bu tüfekleri satın almak için görüşmelerde bulunmaktadır. Yine yukarıda sözü edilen komite üyelerinden Bedros Frankyan adlı otuz yaşında bir başka kişi de Liege'de düşük fiyatla satılmakta olan rovelverlerin büyük bir kısmını satın almak için Anvers yoluyla oraya gitmiştir. Bugün komitenin çok parası vardır. Bu komite gerek Avrupa ve gerekse Osmanlı ülkesinde yaşayan zengin Ermeni tüccarlarını korkutarak kendilerinden büyük miktarda para toplamayı başarmıştır. Ermeni teşkilâtının başlıca merkezi Paris'tedir. Luzinyan ismini takınan Narbey ile oğlu Leon Bey bu kışkırtıcıların elebaşlarındandır. Bunlardan başka Londra'da ticaretle uğraşan Gülbenkyan ile bunun akrabasından ve ticaret evinin müdürlerinden Artin isimli bir kişi ve İzmir ile ticarî ilişkilerde bulunan iki Balan kardeşler de komitenin içerisinde dirler. Tertip ve hazırlıkları sürdürülmekte olan ihtilâl hareketinin kumandası bugün bölgede bulunan bir Rus yarbayına verilecektir. Ermeniler Akdeniz ve Karadeniz limanlarımızdaki gümrükçü vb. memurlarımız ile ilişki içerisinde bulduklarından bunların yardımları sayesinde ve para gücüyle Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarına her şey, hatta silah ve mühimmat bile sokabilmektedirler".

İşte kaynağını bildirdiğim, ancak doğruluk derecesine güvence veremediğim bu bilgileri, bir resmî yazı ile değil sadece hususî bir arıza şeklinde yüce takdirlerinize arz etmiş bulunuyorum.

BOA, HR. SYS, 2826/21

98

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
1427

Sadâret'e

Arz

İngiliz Ermeni Komitesi üyesi olup katogikosu karşılamak için Viyana'ya gittiği ve Osmanlı ülkesine sokmak amacıyla bir denk sakıncalı evrakı da birlikte götürdüğünün haber alındığı Londra Büyükelçiliği'nden bildirilen Agopyan adlı şahsın çok dikkatli bir şekilde gözetimde bulundurularak amacını gerçekleştirmesine fırsat tanınmaması konusunda telgrafla yapılan bildiriye cevaben bu konudaki girişimin Avusturya Dışişleri Bakanlığı tarafından büyük bir anlayışla karşılandığını belirten Viyana Büyükelçiliği maslahatgüzârından alınan telgrafın tercümesini 4 Eylül 1893 tarihli yazımla takdim etmiştim.

Katogikosun geçişi sebebiyle Viyana'ya gelmiş olan Ermeniler arasında bulunan Agopyan, daha doğrusu Akopyan adlı şahsın Rus uyruklu, hâlen Münih Güzel Sanatlar Mektebi öğrencisi ve aşırı fikirlere sahip bir kişi olduğu, Hotel Continental'de verilen ziyafet günü kendisine önem verilmediği bahanesiyle kavga çıkardığı, rezalet oluşmasını önlemek için komite tarafından polise müracaat zorunda kalındığı, polis tarafından hakkında yapılan tahkikattan eşyaları arasında sakıncalı evrak bulunmadığı, Viyana'ya gelirken bu türden evrak getirmediğinin tespit edildiği ve bu sebeple serbest bırakılarak Münih'e gitmek üzere ayrıldığı konularında maslahatgüzârdan bu kez alınan 5 Eylül 1893 tarih ve 411 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Yazılanlara göre kendisinin, Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Ermeni Komitesi üyelerinden olduğu bildirilen Agopyan adlı kişi olmadığı

anlaşıldığından bu hususta yeniden tahkikat yapılarak edinilecek bilgilerin gönderilmesi Londra Büyükelçiliği'ne ve Agopyan veya Akopyan'ın bir okul öğrencisi olduğu halde öğrenimini bırakıp katogikosu karşılamak üzere Münih'ten Viyana'ya kadar gelerek orada bir takım hareketlere kalkışması kendisinin güvenilir olmadığını gösterdiğinden Münih'teki hareket ve davranışlarının kontrol altında tutulmasının sağlanması Berlin Büyükelçiliği'ne bildirilmiştir. Alınacak cevaplar hemen arz edilecektir.

7 Eylül 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Viyana Büyükelçiliği maslahatgüzârından Hariciye Nezâreti'ne gelen 5 Eylül 1893 tarih ve 411 numaralı telgrafların tercümesi

408 numaralı telgrafıma ektir:

Polis raporuna göre katogikosun geçişi dolayısıyla Viyana'ya gelen Ermeniler arasında Agopyan ve daha doğrusu Akopyan isminde sadece bir kişi bulunmaktadır. İkinci adı Hemayak olan Agopyan Rus vatandaşdır. 1870 yılında Trabzon'da doğmuştur. Münih'te Güzel Sanatlar Mektebi öğrencilerinden olan Agopyan aşırı fikirlere sahip genç bir adamdır. Katogikosun gelişinde kabul komitesi başkanının isteğine aykırı olarak demiryolu mevkiinde katogikosa sözlü hitapta bulunarak dikkati çekmiştir. Hotel Continental'de ziyafet verileceği gün de Agopyan kendisine önem verilmediği bahanesiyle kavga çıkarmıştır. Komite bir rezalet olmasını önlemek için polise müracaata mecbur olmuştur. Agopyan zaten polisin dikkatini çekmiş olduğundan hakkında tahkikat yapılmıştır. Tahkikat sonucunda eşyaları arasında sakıncalı evrak bulunmadığı ve Viyana'ya gelirken de bu türden evrak

getirmediği tespit edilmiştir. Delil yetersizliği sebebiyle salıverilerek Münih'e gitmek üzere buradan ayrılmıştır.

BOA, Y. A. HUS, 279/188

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Numara: 17636/417
Londra, 27 Eylül 1893

Konu: Agopyan'ın Viyana seyahatine dair cevap

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

31 Ağustos tarihli telgrafımda sözünü ettiğim, yanında matbu bir takım denklemlerle Viyana'ya gidip orada katogikosla görüşen Agopyan adlı şahsın, Münih Güzel Sanatlar Mektebi öğrencisi olan aynı isimdeki genç şahıs olup olmadığını bildiren 11 Eylül tarih ve 5919 numaralı yazınızı aldım.

Telgrafımda sözü edilen şahıs Agopyan adlı bir Ermeni tahrıkçisi olup ismi Hagopyan şeklinde yazılmaktadır. 20 yıldan beri Londra'da oturmaktadır. Entrikaları, ilk Ermeni komitesini kurması ve *Haiasdan* adlı gazeteyi çıkararak İngiliz basınında makaleler yayınlamasıyla meşhur olup elçiliğimizin birçok yazısında hakkında bilgi verilen Ermeni'dir. Katogikos ile görüşmek için Viyana'ya gitmişti. Şimdi Londra'ya geri döndüğünü öğrendim.

Özet olarak, Londra'daki bu tahrıkçi şahıs ile Münih'teki öğrenci, aynı ismi taşıyan iki farklı kişidir.

Saygılarımla arz ederim.

BOA, HR. SYS, 2761/19

99

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 3 Ekim 1893 tarihli özel yazının tercümesi

Trieste ve Liege'de satın alınan silahlar hakkındaki incelemenin devam ettiği ve bu konuda alacağım bütün bilgileri arz etmemin emredildiğine ilişkin 29 Eylül 1893 tarihli telgrafınız alınmıştır. Mösyö Lazar'ı elçiliğe ye-

niden çağırarak uzun uzadıya sorguladım. Onun ifadesine göre Trieste'de bir miktar tüfek satın alınmış ise de oradan henüz çıkartılmamıştır. Bu tüfeklerin Trieste'den doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine gönderilmesinde bazı zorluklarla karşılaşılacağından bunların İngiltere yoluyla Osmanlı ülkesine nakline çalışmak üzere buraya getirilmesi düşünülmüştür. Lazar Trieste'den İngiltere'ye gönderilecek silahların burada izini takiple Osmanlı ülkesine gönderilmesinden haber alınabileceğinden Trieste'den İngiltere'ye yapılacak bütün silah sevkiyatına dair kendisine zaman zaman bilgi vermek üzere mahallinde bir gizli memur tayini için Trieste'ye geçme teklifinde bulunmakta ve bu seyahat için 40-50 İngiliz lirası istemektedir. Bu memura verilecek maaş miktarı ileride belirlenebilecektir.

Diğer taraftan Trieste'den alınıp bana iletilen bilgilere göre mahallî memurların onayı alınmadıkça oradan silah gönderilmesi mümkün değildir. Bu sebeple Trieste başkonsolosumuz her gün sevkiyata dikkat ederek bize bilgi vermeye muktedirdir. Bu suretle Trieste'de bilgi toplamak için dikkat ve kontrol hususunda fazlasıyla yararlanabileceğimiz bir vasıtaya sahibiz. Liege'de yapılan alımlara gelince; Mösyö Lazar bu alımların önemsiz olup eski usulde az miktarda rovelverlerden ibaret bulunduğunu söylemektedir. Bu silahlar Osmanlı ülkesine İngiltere yoluyla değil, fakat doğrudan doğruya Anvers'den gönderilecektir. Mösyö Lazar yapılacak bütün silah ve mühimmat sevklelerinden kendisini haberdar etmek üzere yaklaşık bir sene süreyle ve aylık 400 frank maaşla Liege'de bir gizli memur tayin edilmesini önermektedir. Lazar'ın önceden yaptığımız bir sohbetinde Paris'e tayininden söz ettiği gizli memur silah ve mühimmat sevkini araştırmaya değil, sadece Paris'te oturan Ermenilerin hareket ve davranışlarını incelemeye memur olacak imiş. Şimdi Osmanlı Hükümeti bu kontrol ve incelemeyi yapmak için başka vasıtalara sahip olabileceğinden zannıma göre Mösyö Lazar'ın bu önerisi şimdilik dikkate alınmayabilir. Neticede Mösyö Lazar haber alabileceği bütün silah ve mühimmat sevklelerini bize bildirmeyi üzerine almaktadır. Ben de bu işte kolayca bir sonuca ulaşılmasını sağlayacak şekilde bilgi verildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'nin cömertçe mükâfat verebileceğini söyledim. Gerek Trieste seyahati ve gerek Liege'de bir gizli memur tayini için öden-

mesi gereken meblağa gelince; bu konuda nasıl davranmanın uygun olacağını belirlemek Osmanlı Hükümeti'ne aittir. Mösyö Lazar'ın bazı faydalı bilgiler sağlaması, vermesi veya bizden para kapmaya çalışan hilekâr bir şahıs olması muhtemeldir. Osmanlı Hükümeti bu zararı göze almak ister mi? Bu konuda alınacak kararın tarafıma bildirilmesini ve gerekirse Osmanlı Bankası vasıtasıyla lüzumlu olan kredinin açılmasını rica ederim.

**

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 247

Konu: Liege'den Londra'ya bazı silahlar gönderildiğine dair 29 Eylül 1893 tarihli telgrafta cevap

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 3 Ekim 1893 tarihli gizli yazının tercümesi

İsmi meçhul bir şahsa teslim edilmesi için Liege'den Londra'ya bazı silahlar gönderildiğine dair 29 Eylül 1893 tarihli telgrafınızı alır almaz para ödülü karşılığı bu silahları gönderenler ile nereye gönderildiğini ortaya çıkarmanın mümkün olup olmayacağını anlamak üzere İngiliz Polis Dairesi gizli memurları şeflerinden biriyle tamamen özel ve gizli bir şekilde görüştim. O birçok gizli memurunu görevlendirerek bu konuda elinden geleni yapacağına söz veriyse de sahip olduğu araçlar ile bu derece anlaşılmaz ve eksik bilgilere dayanılarak yapılacak araştırma ve incelemenin iyi bir sonuca ulaşmasının zor olacağını gizlemedi. Başlangıç olarak bu silahları gönderenin adını ve oturduğu yeri öğrenmek gerektiğini, çünkü bu bilgiye ulaşıldığı takdirde silahların nereye gönderilip ne yapılacağını anlamanın mümkün olabileceğini söyledi. Bir de İngiltere'de silah ticaretinin tamamen serbest olup hiçbir sınırlama, denetim ve kontrole tabi tutulmadığı için tüccarların bu durumdan yararlanarak Güney Amerika cumhuriyetlerindeki ihtilâlcilere ve bazen İngiltere Devleti ile muharebede bulunan kabileler de dahil olduğu halde bedelini ödemeye gücü yeten bütün Afrika kabilelerine harp silah ve mühimmatı sağlayıp göndermekte oldukları değerlendirmesini ileri sürdü. Bu yüzden İngiltere'de çok fazla silah ticareti yapılmaktadır. Londra limanı-

na çok sayıda geminin gelip gitmesinden dolayı bu ticareti kontrol altında tutmak zordur. Şimdilik yapılan tahkikatın sonucunu beklemekten başka bir şey yapamayacağımdan tahkikat sonucunu öğrenir öğrenmez durumu size bildirmekte kusur etmeyeceğim açıktır. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2828/12

100

**Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Mektubî Kalemi**

Gizli

Londra Büyükelçiliğine

Ermeni kıskırtıcılarının bazı yabancı ülkelerde bulunan komitelerinin varlığı, davranışları ve Osmanlı ülkesinde kimlerle haberleşmekte olduklarının araştırılarak bildirilmesi; ayrıca Osmanlı sefareti memurlarıyla konsolos ve konsoloshane memurları arasında güvenilir olmayanların değiştirilmesi hakkında gerekli işlemlerin yapılması Sadâret'ten gönderilen bir yazı ile emredilmişti. Gerekli tahkikat ve muamelenin yapılarak elde edilecek bilginin iletilmesi 14 Mart 1893 tarihli yazım ile ifade edilmişti. Ancak bu yazım üzerine yapılması gereken araştırmalar ve elde edilen malumata dair hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu gibi fesat komiteleri ile kıskırtıcıların durum ve hareketlerinin daima araştırılıp gözden uzak tutulmaması önemli olup yapılan araştırmaların bir an önce gönderilmesi zorunludur. Bu konuda kovuşturma ve araştırmalardan geri durulmayarak ortaya çıkan sonucun peyderpey iletilmesi konusunda gereğinin yapılması.

4 Ekim 1893

Hariciye Nâzırı
Mehmed Said

BOA, HR. SYS, 2819/34_1

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne
gelen 4 Ekim 1893 tarih ve 433 numaralı yazının tercümesi*

Daily News gazetesinin 3 Ekim tarihli nüshasında yer alan makaleyi içeren gazete kupürü ekte sunulmuştur. Anlaşıldığına göre İngiliz ve Ermenilerden oluşan cemiyet tarafından yeniden bazı kışkırtıcı hareketlere girişilecektir. Bu cemiyet Ankara Mahkemesi'nin tarafsız yapılmadığı konusunda lanetlenen iftiralarını ve tutanakların değerlendirilmesinden bu düşüncenin doğruluğunun anlaşıldığını pervasızca tekrarladıktan sonra Merzifon'da güya yeniden bir takım zulüm ve haksızlıklar yapıldığı halde İngiltere Büyükelçiliği'nin ağır hareket etmekten vazgeçmediği haber aldığından, Ermeniler lehine İngiltere'nin aracılığını sağlamak için Mösyö Gladstone'a müracaat fikrini uzun uzadıya anlatmıştır. Mösyö Gladstone şimdi Hawarden'daki yazlığında bulunmakta olup kimseyi kabul etmemektedir. Parlametonun açılış tarihi olan 1 Kasım günü Londra'ya dönecektir. Arz olunur.

Ek gazete kupürünün tercümesi

28 Eylül 1893 tarihiyle İstanbul'dan gönderilen bir telgrafa göre İngiliz ve Ermenilerden oluşan cemiyet;

1-Öğretmen Tomayan ve Kayayan ile yalan şahitlik yüzünden idam edilen 5 Ermeni ile Arabistan ve Trablusgarp'a sürülen diğer Ermenilerin yargılanmalarıyla ilgili tutanakların Osmanlı basını aracılığıyla yayınlanması,

2-Resmen bildirilen bu tutanakların cemiyet tarafından büyük bir dikkatle değerlendirildikten sonra mahkumlardan hiçbirinin davasının adil ve hakkaniyete uygun bir şekilde görülmediğinin kesinleşmesi,

3-Lordlar Kamarası'nda Lord Rosebery'nin yargılamanın adilce yapılmadığı şeklindeki açıklamalarının, irade gereği İstanbul gazetelerinde yayınlanan belgelerle de desteklenmesi,

4-Eşkıyaya karşı himaye edilmeleri ve ağır vergilerin azaltılmasını isteyen Ankara valisine verilen dilekçelerin hürmetle takdim edilmiş olması, bunlarda ilgisiz hiçbir tabirin kullanılmaması,

5-Öğretmen Tomayan'ın konuşmalarında ihtilâl yanlısı değil, fakat *İncil'e* uygun bir dil kullanmış olması,

6-Alınan bilgilere göre Merzifon'da yeniden bazı düşmanca hareketler yapıp Tomayan'ın iki kardeşinin hapsedilmeleri, yüzünden ve ayrıca İstanbul İngiltere büyükelçisinin Ermenileri himaye için hiçbir şey yapmayı başaramadığından İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler konusunda görevini yerine getirmesi ve bu konuda etkili teşebbüslerde bulunmasını istemek üzere Protestan ve Ermeni ruhbanlarından meydana gelen bir mebuslar heyetini makamına kabul etmesini Mösyö Gladston'dan ricaya karar vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 282/68

102

Mâbeyn-i Hümmâyûn Başkitabeti'ne

Efendim,

Ermenilerin yargılanması sebebiyle aleyhimizde hayli itirazlarda bulunan *Christian Commonwealth* adlı gazetenin müdürü, gazetesinin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması konusunda benimle görüşme isteğinde bulunduğunu yazılı olarak belirtmiştir. Kendisiyle yaptığım görüşmede sadece bu gazetenin yasaklanmasına değil, bütün Ermeni kışkırtıcılarına dair söz söyleme ve bundan istifadeyle gerçek durumu uzun uzadıya anlatma fırsatını buldum. Bu görüşme hakkında söz konusu gazetede yayınlanan ekteki kupürden anlaşılacağı üzere Ankara Mahkemesi'ni gerektiren cinayet ve entrikalar aleyhinde tarafımdan şiddetli bir dil kullanılmış, ayrıca İngiltere dinî basınının ileri sürdüğü katı zulümlerin zerre kadar esasının olmayıp sorunun siyasî bir hıyanetten ibaret olduğu açıklanmıştır. İngiliz kamuoyunu kışkırtı-

cılıklarına alet etmek niyetiyle Tomayan, Kayayan ve diğer misyonerler sorunu dinî bir noktaya çevirmek konusunda her vasıtaya başvurduklarından bu kışkırtıcılığa meydan vermemek üzere elden gelenin esirgenmemesini ve dinî özgürlüğün Osmanlı Devleti'nde hatta bazı Avrupa ülkelerinden daha çok emniyet altında olduğunun açığa çıkarılmasını çıkarlarımız noktasından gerekli gördüm. Bu yüzden muhaliflerimizin kışkırtıcılıklarına gereğinden çok güvenen İngiliz kamuoyu üzerinde bu makalenin olumlu etkisi olacağını sanıyorum. Bilgilerinize arz ederim.

5 Ekim 1893

BOA, Y. PRK. EŞA, 18/71

103

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 9 Ekim 1893 tarih ve 442 numaralı yazının tercümesi*

Commonwealth gazetesinin bir muhabiri ile geçen hafta yaptığım görüşme hakkında bu gazetede çıkan bazı değerlendirmelere ait makale bilgi olmak üzere ekte sunulmuştur. İncelendiğinde anlaşılacağı üzere gazete sahibi benim ifadelerime itiraz etmekte ve bunları tekzip etmeksizin Tomayan ve arkadaşlarının tarafını tutarak bunların iftiralarına inanmaya devam etmektedir.

Ek makalenin tercümesi

Osmanlı büyükelçisi gazetemizin bir muhabiri ile yaptığı görüşmede, Osmanlı Hükümeti'ne isnat olunan mezhep düşmanlıkları, zulüm ve baskıları kabul etmemiştir. Osmanlı ülkesinde İngiltere'den daha fazla din özgürlüğü bulunduğunu, Tomayan ve Kayayan'ın bile bile yalan söylediklerini, bunlarla arkadaşlarının din düşmanlığına uğramadıklarını, aslında yaptıklarının kışkırtıcılıktan ibaret olduğunu ve vaaz etmek bahanesiyle Padişah aleyhine kışkırtıcılık yaptıklarını bildirmiştir. Rüstem Paşa'nın bu açıklama-

larına güvenmek bizim açımızdan çok zordur. Büyükelçinin Osmanlı idaresi aleyhine yapılan suçlamaların doğruluğuna güvenemeyeceği açıktır. Çünkü yapılan iftiralara karşı bağlı olduğu devleti savunmak görevi gereğidir. Bu görevi büyük bir ustalıkla yerine getirdiğinden dolayı kendilerini kutlarız. Ayrıca muhabirimizi nazik bir şekilde kabul ettiği için de teşekkür ederiz. Fakat Türklerin zulüm ve haksızlıklarına dair çeşitli kaynaklardan alınan bilgilerin sırf uydurmadan ibaret olduğuna inanabilir miyiz? Birçok şahitler ve başka delillere bakarak kime güveneceğimizi biliyoruz. Büyükelçi delil istemektedir. Şurasını hatırlatırız ki, Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde son çıkan karışıklıklar esnasında biz orada bulunmadığımız gibi kendisi de orada değildi. Tutuklanıp Padişah'ın affına mazhar olan iki Ermeninin şahitliklerine inanmamak mümkün değildir. Oysa büyükelçi, bağlı olduğu hükümetten yapılan tebliğlere doğru gözle bakmak zorundadır. Hiç kimseye haksızlık yapmak istemediğimizden her iki tarafın ifadelerini yayınlayarak bu konuda bir fikir üretmelerini okurlarımıza bırakıyoruz.

BOA, Y. A. HUS, 282/101

104

Bâb-ı Âli
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Telgraf
Brüksel, 28 Eylül 1893

Gizli

Karatodori Paşa'dan Said Paşa'ya

32 no'lu telgrafınız alınmıştır.

Dakik bir tahkikat sonucu Serkis Terziyan adlı yirmi sekiz yaşında bir şahsın Liege'de bir hayli miktarda tüfek, kılıç, bomba gibi eski silahlar satın aldığı ve bunları Marsilya'da Sion Mirzayantz'a sevk edip oradan Londra'da birine gönderildiği tespit edildi. Son olarak yine aynı şahıs tarafından yeni alımlar yapıldığı fakat üzerinde tabanca taşımadığı anlaşılmıştır. Bu şahsın

üzerinde bir hayli altın bulunduğu, iki defa Berlin ve Hamburg'a gitmek için Liege'de ortadan kaybolduğu ve Paris'e gitmek için Belçika'yı terk ettiği öğrenilmiştir.

**

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
29 Eylül 1893

Gizli

Said Paşa'dan Karatodori Paşa'ya

28 tarihli telgrafınız alınmıştır.

Lütfen söz konusu silahların isimlerini, satıcısını, fabrikasını ve sistemini tarafıma bildiriniz. Bu konudaki araştırmalarınıza da devam ediniz.

BOA, HR. SYS, 2761/38

Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Telgraf
29 Eylül 1893

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Brüksel ortaelçimiz, Serkis Terziyan adlı birinin Liege'de silah satın alıp Londra'da adı bilinmeyen bir şahsa göndereceğini haber aldıklarımı bildirmiştir.

Lütfen silahların gönderileceği bu şahsın adını, silahların Londra'ya ulaşıp ulaşmadığını ve bu şahsın silahları ne yapacağını araştırılıp tespit edilmesini, bu şahıs hakkında araştırmalarınıza devam edip neticenin tarafıma bildirilmesini rica ederim.

BOA, HR. SYS, 2761/41

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 25

***Konu:** Marsilya'ya yarın silah dolu sandıkların çıkarılacağıın haber alınması üzerine durumun Paris Büyükelçiliği'ne bildirildiği, Londra'da bulunan kimliği meçhul şahsın ortaya çıkarılmasının mümkün olamayacağı ve Terziyan'ın satın aldığı silahlara dair 35 numaralı gizli telgrafa cevap*

Brüksel Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 11 Ekim 1893 tarih ve 107 numaralı telgraf

35 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Londra'da bulunan kimliği meçhul bir şahsı ortaya çıkarmak bizim için imkânsız ise de araştırmama devam etmekteyim. Silahlarla dolu bazı sandıkların yarın Marsilya'dan çıkarılacağını haber aldım. Durumu Paris Büyükelçiliği'ne bildirdim. Aldığım bilgilere göre Terziyan'ın Liege'de iki defada satın aldığı silah ve saire, Remington usulünde 180 karabina ile 130 bin kartuş, 500 süvari kılıcı, istihkâmlarda kullanılacak 12 adet uzun tüfek ve özellikle 7/9 ve 12 mm. çapında 100 kadar rovelver ve birçok eski silah-tan oluşmaktadır. Terziyan bu eski silahların namlularını 25 cm kadar kestirmiş ve bunları buradan Afrika sahillerine gönderileceğini ima etmiştir.

BOA, HR. SYS, 2828/15

105

17 Ekim 1893 tarihinde
Matbuat-ı Hariciye Müdüriyeti'nden gelen yazının sureti

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery tarafından İngiliz Ermeni Komitesi'ne yazılan iki mektubun hemen hemen bütün İngiliz gazeteleri tarafından yayımlandığı ve bu konuda yasaklama kararı alındığına ilişkin bazı ifade ve değerlendirmeleri içeren Londra Osmanlı Büyükelçiliği'nin, sureti

Hariciye Nezâreti'nden gönderilen 2 Ekim sene 1893 tarih ve 421 numaralı yazısı tarafımdan incelenmiştir. Bu yazıda bahsi geçen bilgiler Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi'nin malumatı dahilinde gerçekleşmediğinden bu hususta müdürlüğümüzce bir şey denilemeyeceği cevaben nezâretinize arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2752/74

106

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret'e

Arz

Bugün İngiltere Büyükelçiliği'ne gidilerek elçi ile görüşülmüştür. Sohbet sırasında Ermeni Meselesi'nden bahsedilmesine ve bunların sözde Osmanlı memurları tarafından haksızlığa uğratıldıkları düşüncesinin Londra'da oluştuğunun büyükelçi tarafından ileri sürülmesi üzerine Padişahımız sayesinde mülkiye, adliye ve zabıta işlerinde on beş yıldan beri uygulanmakta olan bütün reform, değişiklik ve düzenlemelerle mahkemelerde yapılan birçok teşkilat hakkında tarafımdan detaylı olarak malumat verilmiştir. Buna karşılık büyükelçi yetki ve güç sahibi memurlar görevlendirilmesinin gereği ve faydasını uzun uzadıya anlatmıştır. Padişah'ın daima bu konuya eğilimli bulunduğu ve onun bu husustaki emri doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalardan sağlanan yararlar tamamen ortada ise de bu gibi büyük organizasyon ve ıslâhat için birçok memura ihtiyaç duyulduğunun açık olduğu tarafımızca ifade edilmiştir. Örneğin özellikle adlî işler için 4.000'den fazla memur görevlendirilmesinin gerekli ve istenilen özelliklere sahip böyle bir kadronun birdenbire yetiştirilmesindeki zorluğun her yerde kabul edilen bir gerçek olduğu, istenilen özellikleri taşımadıkları tecrübe ile belirlenmiş olanların yerlerine azar azar yetişmiş kişiler atanarak eksiklerin tamamlanmaya çalışıldığı gerekli delilleriyle açıklanmıştır. Yaptığım açıklamalar doğru ve gerçeğe uygun olup durum bu merkezde olunca artık Ermenilerin şikâyetine

gerek kalmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Londra Komitesi ve parlamento üyelerinden bazıları ile Amerika, Paris ve Atina'da bulunan komiteler tarafından aldatılmadıkları takdirde kendi hallerinden doğal olarak hoşnut olan Osmanlı Ermeni vatandaşlarının teşekkürden başka bir diyeceklerinin kalmayacağı cevaben söylenmiştir. Büyükelçi bunları gerek Lord Rosebery ve gerekse dostlarına bildireceğini, mülkiye ve adliye memurları rüşvet söylentisi ile lekelenmemiş dürüst ve yetkin kişilerden seçilirlerse Ermeni Meselesi'nin kimse tarafından önemsenmeyip Londra'da yapılan dedikodulara son verileceğini, tarafımdan ifade olunduğu gibi, nüfus miktarı 1 milyondan ibaret olan Ermenilere otonomi verme fikrinin bağlı olduğu devletin hatırına asla gelmediğini, bundan sonra da aklına getirmeyeceğini, kendisinin Padişah'a bağlılığı ve Osmanlı Devleti'ne sevgisi sebebiyle İngiltere kamuoyunda Ermenilerden dolayı oluşan yanlış düşünceyi düzeltmeye güç ve çaba harcayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Padişah'ın bütün vatandaşlarına tek tek şefkat ve merhamet göstermekte olduğu ve bunların adalet, huzur ve refaha kavuşmalarının öncelikli amacı bulunduğu kendisine söylenmiştir.

Arz olunur.

17 Ekim 1893

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 282/53

107

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 270

Konu: Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti Başkanı Francis Stevenson'un New Review dergisine yazdığı yazının tezkibi

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 25 Ekim 1893 tarih ve 473 numaralı telgrafın tercümesi*

Londra'daki İngiliz ve Ermeni Cemiyeti Başkanı Francis Stevenson, geçenlerde *New Review* dergisine bir yazı yazarak cemiyetin Osmanlı Hü-

kümeti aleyhindeki eleştiri ve kötü niyetli suçlamalarını kısaca tekrarlamıştır. Bu iftiraları sessizlikle geçiştirmenin uygun olmayacağı düşüncesiyle aleyhimize yapılan yalan ithamları reddedip çürütmek için bir cevap hazırladım. Bazı fedakârlıklarda bulunarak cevabımızın adı geçen derginin bu hafta çıkacak nüshasında yer almasını sağladım.

New Review dergisinin tirajı gerek İngiltere ve gerekse İngilizce konuşulan diğer ülkelerde çok yüksek olduğundan cevabımızı ilan etmek için daha iyi bir vasıta bulmak zordu. Ayrıca, bu tekbizin yayınlandığı nüshalardan birkaçını İngiliz siyasetçileriyle başlıca gazete yayıncılarına özel olarak ulaştıracağım. Dergi yayınlanır yayınlanmaz birkaç nüshasını derhal tarafınıza gönderecek isem de şimdiden söz konusu cevabın Fransızca tercümesini bilgi mahiyetinde takdim etmeyi görev bildim.

New Review dergisinin koyduğu prensip uyarınca, yayınlanacak yazıların imzalı olması gerektiği ve öte yandan kendi imzama atmak da uygun olmayacağından derginin yayıncısıyla birlikte verdiğimiz karar doğrultusunda "Sadık Efendi" takma adını kullandım. Böylelikle söz konusu yazı, Ermeni Meselesi'yle İngiliz politikasını iyi bilen ve meseleyi doğru olarak açıklamaya meyilli bir Osmanlı tarafından kaleme alınmış gibi gösterilecektir. Bu yazının siz sayın bakan tarafından da tasvip edileceği ümidindeyim. Çünkü Osmanlı Hükümeti aleyhindeki saldırıların aslı esaslı olmadığını ispat için dayandığım sebep ve delilleri bu yazıda birer birer anlatıp açıkladım.

Ekteki yazının tercümesi

"Bu ülkede Türkleri kınamak, ayıplamak ve her çeşit kötülükle itham etmekte olanlar hicivnâmeler yazacaklarına biraz Anadolu'da seyahat etseler fena olmaz. Hıristiyan olmakla iftihar eden bazı yazarlar birçok konuda Anadolu Türkleri'nden ders alabilirler".

Müteveffa Yüzbaşı Frederic Burnaby'nin Anadolu'da at sırtında yaptığı seyahat esnasında Ankara'ya ulaştığında açıkladığı bu düşüncenin, son olarak Mösyö Stevenson tarafından "Ermeni Kilisesi'nin Tarihi ve Şikâyetleri" başlığıyla *New Review* dergisinde yer alan yazıya göz atan tarafsız her

okuyucunun aklına gelmesi doğaldır. Mösyö Stevenson, Ermeni Meselesi'ni Londra İngiliz Ermeni Cemiyeti başkanı sıfatıyla tartışma ortamına koymaktadır. Kendisi her Ermeni'yi vatansever, her Türk'ü de gaddar ve zalim bir şahıs olarak kabul ederek başkanı bulunduğu komitenin düşünce ve eğilimlerini desteklemek için bugün konuşulmayan Şark Meselesi'ni meydana çıkarmakta ve İngiltere ile diğer devletler arasına nifak ve ayrılık sokmakta tereddüt etmemektedir. Fakat Stevenson'un suçlamalarında ortaya koyduğu delilleri dikkatle inceleyen bir kimse Anadolu'nun şu andaki durumu hakkındaki açıklamalarının asla gerçeğe uymadığını kolaylıkla anlayabilir. Öne sürdüğü görüşler genellikle gayet şüpheli ve çapraşıktır. Bilgilerinin kaynağını sadece iki defa belirtmiş ve her ikisinde yaptığı suçlamaların dayandığı kaynaklar da ne çok yeni ne de çok sağlam bulunmuştur.

Mösyö Stevenson'un şimdiki fetret devrini göstermek ve ispat etmek için raporlarına dayandığı Mösyö Clifford Lloyd, Ocak 1891'de ölmüştür. Raporları ise Türklerin aleyhinde olduğu kadar lehinde de görünmektedir. Yine Stevenson'un elinde başvuru kaynağı makamında olan Madame Bishop'un kitabı ise Anadolu'nun durumunu bilenlerin tamamı tarafından Herodot zamanından beri bu maddeye dair yazılmış olan en dikkat çekici hayal ürünü eserlerden kabul edilmektedir. Bundan başka Clifford Lloyd'un yazıları incelenirse onun Ermenilerin melek ve Türkler'in ifrit oldukları gibi bir düşüncesi bulunmadığı anlaşılır. Clifford Lloyd'un halefi olup birkaç ay Anadolu'da kaldıktan sonra gerçeği yalandan ayırt edebilmiş olan Mösyö Hampson 23 Mayıs 1891 tarihinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir William White'a yazdığı resmî yazıda: "Şimdiki durum konsolosluk sicillerinde kayıtlı olan eski raporlarda tarif edilen durumla karşılaştırıldığında son senelerde Osmanlı Devleti'nin yönetiminde tamamen ıslâhat yapıldığı anlaşılmaktadır. Erzurum'daki Osmanlı memurları ülkenin ihtiyaçlarını daha iyi takdir etmekte, huzur ve düzeni korumak için ciddi çaba sarf etmektedirler." Yine Eylül 1891'de yazdığı diğer bir raporda: "Erzurum'da huzur ve asayiş yerindedir. Genel güvenlik tekrar sağlanmıştır. Son savaştan beri ülke hiçbir zaman bu derecede iyi bir durumda olmamıştır." demiştir (*Mavi Kitap*, 1890, sayfa 56-57).

Mösyö Stevenson'un Osmanlı Hükümeti aleyhindeki suçlamaları başlıca dört maddeden ibarettir. Kendisi, Kürtler tarafından gerçekleştirilip cezasız kalan saldırı ve isyan hareketlerinden şikâyet etmekte, bunun özellikle Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinde meydana geldiği iddiasında bulunmakta ve Osmanlı memurlarının yaptığı zulüm ve haksızlıklar ile Osmanlı tebaasının içinde bulunduğu zor durum hakkında sert bir üslup kullanmaktadır.

Osmanlı Hükümeti aleyhindeki bu asılsız suçlamalara karşı Mösyö Hampson'un ne şekilde cevap verdiği söz konusu raporunda görülmektedir. Bir de Mösyö Stevenson güya Ermeni tutuklularına vahşice davranıldığı hakkındaki bir söylentiye tekrar ederek: "Tutuklular bir takım işkencelere uğramışlardır. Hatta bir tutukluyu gerçeğe aykırı bir takım olayları kabule zorlamak için derisinin içine canlı böcekler sokmuşlardır. Ülkenin her yanında Hıristiyan dinî cemiyetlerine saldırı ve tecavüzler olmaktadır." diyerek Ermenilerin istekleriyle İngiltere'nin vazifesinin nelerden ibaret olduğunu açıkladıktan sonra son Ankara olaylarını 1876 senesinde Bulgaristan'da ortaya çıkan dehşet verici durumlarla karşılaştırmaktadır.

Bu suçlamaların meydana gelen olaylarla desteklenemeyeceğini göstereceğiz. Kısmen Ermenilerin yaşadığı Anadolu vilayetlerinden birinde her ne vakit kötü bir olay ortaya çıksa Osmanlı Devleti'ni kötümeyi alışkanlık haline getiren kimseler bunu derhal Kürtlere yüklerler. Her ne zaman Anadolu'da ufacık bir mücadele olsa yine buna Kürtler sebebiyet vermiş gibi gösterilir. Halbuki aşağıda göreceğimiz üzere Kürtler o kadar kötü adamlar değildirler. Çarpışma olduğunda Osmanlı Devleti'nin hem eğitimli bir süvari tümeni bulunmasını sağlamak hem de kendilerini bir düzen altına sokmak amacıyla bir müddetten beri bu cesur dağlıların nizamiye askerlerine katılmaları için pek çok çaba sarf edilmektedir. En büyük rütbeleri taşıyanlar nizamiye askerinin kumandanlarından olup bunların yönetiminde Kürtler daha sıkı bir disiplin altına alınmışlar ve bu hususta gerçekten çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu usulün faydaları ve güzellikleri tecrübe ile sabittir.

Mösyö Stevenson'un şikâyetinin gerekçesi olan düzensizlik, şu son zamanlarda Bitlis civarında meydana gelen ve zaten önü alınmış olan önemsiz

bir arbededen ibarettir. Bu münasebetle şurasını da belirtmek faydalı olacaktır ki, genellikle bir takım Ermeni eşkıyası Kürt elbiseleri giymiş bir halde ele geçirilmişlerdir. Bunların bu şekilde kıyafet değiştirmeleri, hem yakayı kurtarmak hem de -yapılan soruşturmalarda da kesinleştiği üzere-kendi işledikleri suçları Kürtlerin üzerine atmak maksadına dayanmaktadır.

Bu durum İngiltere'nin *Mavi Kitap*larında da tamamıyla desteklenmektedir. Fakat iş yalnız bundan ibaret değildir. Kürt kıyafetine girip yabancı ülkelerdeki ihtilâl komitelerinin talimatına uygun olarak hareket eden Ermenilerin birçok suçlar işledikleri kesinleştiği gibi bir Ermeni köyü muhtarının başka mezhebe mensup bir Ermeni'den intikam almak için bir Kürt eşkıya çetesini parayla tutarak rakibinin ailesini öldürmüş olduğu da ortaya çıkmıştır (*Mavi Kitap*, 1. fasikül, 1890, sayfa 1-4, 7-22).

Avrupa'daki Ermeni ihtilâl komitelerinin, kendi dindaşlarının katılımını gizleyerek bu olayı başka şekilde yaydıklarını açıklamaya gerek yoktur. Çeşitli aldatmacalar tertip ederek karışıklıklar çıkarmaya çalışan bir Ermeni komitesi sekreterinin başka komiteye mensup bir Ermeni tüccarı öldürmeye kalkıştığı yine *Mavi Kitap*'ta belirtilmektedir. Bu cinayetin faili Rusya'ya iltica etmiştir (*Mavi Kitap*, Osmanlı Devleti'yle ilgili olan 1. fasikülü, Nisan 1892, sayfa 75-76).

Mösyö Stevenson'un özel olarak ismini andığı üç vilayette aslında geniş çaplı ıslâhat yapıldığı Osmanlı Hükümeti'ne karşı hiçbir iyi niyet duygusu taşımayan kişiler tarafından bile kabul edilmektedir. Albay Chermside Ağustos 1889 tarihli raporunda: "Ülkenin huzur ve asayışı ile yolların güvenliği 8-10 yıl önceki durumuna oranla şaşırılacak bir haldedir. İşlenen suç ve cinayetlerin miktarı hayli azalmıştır. Türklerin Ermenileri öldürüp yok etmeye ve kızlarını kaçırıp Osmanlı haremlerine sokmaya kalkıştıkları yolundaki söylentiler gülüp geçilecek bir masaldan ibarettir. Kürtlerin üzerine yüklenen suç gittikçe azalıyor. Bir Kürt eşkıya çetesinin bazı Ermenilere eziyet etmesi üzerine eşkıyanın takibi için Padişah tarafından bir tabur asker gönderilmiş ve sonunda suçlular tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir." demektedir (*Mavi Kitap*, 1. fasikülde Anadolu halkının durumuna dair olan yazılar, 1890, sayfa 17-21).

1889 yılında bu ıslâhat gerçekleştirilmiş ise, 1893 yılında daha geniş çapta bir ıslâhat yapılacağı kesindir. Nisan 1892'de yayınlanan diğer bir *Mavi Kitap*'ın içeriği Anadolu'da gerçekleşen ilerlemenin önemini bir kat daha güçlendirmektedir. Sir William White ile İngiliz konsolosları halkın can ve malına karşı meydana gelen her çeşit suikastı ortaya çıkarıp buna cüret edenleri cezalandırmak için Osmanlı memurları tarafından alınan etkili önlemlere dikkat çekiyorlar. Her ne zaman koyun çalınmış ise çalınan hayvanlar bulunarak sahiplerine geri verilmiştir (*Mavi Kitap*, sayfa 3, 14, 26, 54, 66).

İngiltere'nin Van Konsolosu Mösyö Devey saldırılar ve kargaşaya dair ortalıkta dolaşan ve Londra'nın büyük bir gazetesi tarafından yayınlanan haberleri yalanlayarak Osmanlı memurlarının Kürtler tarafından tehdit edilip korkutulmakta oldukları düşüncesini bile alaycı bir şekilde karşılamaktadır. Konsolosun söylediğine göre, boru sesi veya bir askerî üniformanın görüntüsü en sabırlı bir Kürt'ü derhal dağlara kaçırmaya yetmektedir (*Mavi Kitap*, sayfa 10, 12).

İngiltere konsolosları ve özellikle Mösyö Devey ile Albay Chermside Ermeni gazeteleriyle bunların tarafını tutup destekleyen İngiliz gazeteleri hakkında çok ağır bir üslup kullandıkları gibi Sir William White da o yolda konuşmuştur (*Mavi Kitap*, Şubat 1890, sayfa 23; Nisan 1892, sayfa 10, 58).

Kürtler'e yüklenen suçlar ispat edilememiş olduğu gibi Osmanlı memurlarının zalimce muamele ettiği iftirası da ispat edilemez.

Daha önce bazı İngilizlerin Osmanlı Devleti aleyhindeki nutuklarında sık sık sözünü ettikleri başı bozuklar İngiltere halkını ikna etmek için yeniden meydana çıkarılmıştır. "Güya birçok suçla itham edilip Everek'te* gizlenmiş bulunan bazı şahısların tutuklanmaları için geçen Şubat zarfında bir miktar polis ile başıbozuklardan oluşan bir müfreze bölgeye gönderilmiştir." denilmektedir. Galiba Mösyö Stevenson'un şu andaki duruma dair malumatı yoktur. Zira son çatışmanın bitişinden bu yana Osmanlı ülkesinin hiçbir bölgesinde bir nefer bile başıbozuk bulunmadığını ve o vakit başıbozuk tümeni-

* Everek günümüzde Kayseri'nin Develi ilçesidir.

nin dağıtılıp lağvedilmiş olduğunu bilmez gibi görünmektedir. Aslında İngiltere Parlamentosu üyesi bu gibi ithamları öne sürmeden önce Oxford öğretim görevlilerinden birinin, öğrencilerine tekrarlamaktan geri durmadığı: "Bilgilerinizin gerçekliğini ve kaynaklarını araştırınız!" kuralını hatırlamalıydı. Mösyö Stevenson'un iyi niyetinden asla şüphe etmiyorsak da böyle bir yanlışlık ve hatadan sonra onun verdiği bilgileri artık ihtiyatla karşılayabiliriz. "Birisinden hepsi anlaşılır!" sözünü söylemek istediyssek de kendisinin diğer suçlamaları pek ağır olduğundan her bir noktasını ayrı ayrı incelemek yerinde olur.

Mösyö Stevenson, hapistekilerin bir takım işkencelere uğradıkları konusundaki söylentileri güya itiraz kabul etmezmiş gibi büyük bir itimatla benimsiyorsa da gerçekte bunlar başıbozuklar hakkındaki söylentiler gibi hayallerden ibarettir. Kendisi, İngiltere'de olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de işkencenin terk edildiğini bilmemektedir. Bundan başka şu anda hapiste bulunanlar da işkence görmediklerini bizzat açıklamışlardır.

Temiz kalpliliği bütün Anadolu halkınca kabul edilen Ankara Valisi Âbidin Paşa'nın hükümete bildirdiğine göre tutuklular kendilerine işkence yapıldığı hakkındaki söylentilerin İngiltere'de etki bırakacak uydurmalarından başka bir şey olmadığını arkadaşlarına, hatta hapisane bekçilerine bile söylemişlerdir. Bu konuda hapisanenin üç doktoru tarafından düzenlenen resmî bir rapor gayet açıktır. Raporları yayınlanıp ilan edilen bu doktorlar tutukluların sağlıklarının yerinde olduğunu onaylamaktadırlar. Tutukluların sayısı hiçbir zaman 400'ü aşmamış, yani Mösyö Stevenson tarafından sözü edilen miktarın 1/5'i oranına bile ulaşmamıştır. Kalp hastalığından vefat eden bir kişi dışında tutuklular arasında ölüm olmadığı gibi basit bir hastalık bile ortaya çıkmamıştır. "Deri altına canlı böcekler sokulması" işkencesine gelince; bu iddiayı ispat edebilecek hiçbir delil yoktur. Hayal güçleri geniş bazı yazarlar Osmanlı hapisanelerinin dünyada en dehşetli tutuklama yeri olduğunu zannetmektedirler. Anadolu hapisanelerinden bazılarını görmüş olan bir kişinin bize verdiği güvenceye göre bu hapisaneler teşkilat ve konfor açısından olmasa da tutuklulara yapılan muamele bakımından tamamen Avrupa hapisanelerine benzemektedir. Hatta bu hapisanelerde uygulanan

yöntem Avrupa hapisanelerinin yöntemlerine oranla daha şefkatli ve yumuşaktır. Söz gelişi, tutuklular kendi yataklarını hapisaneye götürebildikleri gibi dışarıdan yemek tedariki, hapisane içinde yemek pişirme ve birbirleriyle sohbet edip tütün içmeye de izinlidirler. Özetle, bunların durumları İngiltere'deki düşkünler yurtlarında barınan çaresizlerin durumlarından daha iyidir.

Osmanlı hapisanelerinde işkence âletleri asla yoktur. Bundan dolayı Ermenilere baskı yapıldığı yolundaki söylenti ve yalanlar, Bulgarların araştırma sonucu "kuşlar için yapılmış bir korkuluk olduğu anlaşılan meşhur kazıklanmış adam" hikâyeleri türünden bir şeydir. Bir de Mösyö Stevenson Türkleri dinî baskı töhmetiyle itham etmektedir. Halbuki Padişah aydın fikirli bir hükümdar olup kendisinde zerre kadar taassup belirtisi bulunmamaktadır. O'nun sebat, gayret ve metaneti gerçekten akılları hayrete düşürecek derecededir. Zamanının hemen hemen tamamını buyruğu altında yaşayanların refah ve mutluluklarını sağlamaya ayırarak yönetim birimlerinin her yönünü ıslâh için gece-gündüz elinden gelen çabayı sarf etmektedir.

Ekonomiyi ıslâh ve Osmanlı Hükümeti'nin ekonomik itibarını yüceltme hususunda gösterdiği çaba ve gayret cidden şaşılacak derecededir. Saltanatı zamanında Osmanlı topraklarında birçok demiryolu hattı inşa edilmiştir. Bu durum Anadolu ve özellikle de Ankara'daki ekili arazilerin olağanüstü bir şekilde genişlemesini sağlamıştır. Padişah'ın gerek önceki durumları gerekse tahta geçtikten sonraki uygulama ve hareketleri kendisinin dinî meselelerde ve inanç hürriyeti hususunda ne derece mantıklı bir düşünce ve davranış tarzını benimsediğini ortaya koymaktadır.

Musevîler bütün medenî milletleri üzecek bir şekilde Rusya'dan kovuldukları zaman Osmanlı topraklarına sığınarak güvenlik ve rahata kavuşmuşlardır. Padişah, ülkesindeki bilim ve eğitimin gelişip yaygınlaşmasını sağlamak için kendi bütçesinden bile birçok fedakârlıklarda bulunmaktadır. Müslüman kız çocukları için okullar, hangi dinden olursa olsun toplumun her kesimine açık bir dilsiz okulu, masrafları yine kendisince karşılanmak üzere yatılı bir kolej kurmuş ve daha pek çok ilim ve hayır kurumunun idaresini üstlenmiştir. Yabancı ülkelerde popüler bir hale gelmiş olan tıp okulları ve diğer mülkiye mektepleri ayırım yapılmaksızın herkese açıktır.

Böyle aydın ve adil düşüncelerle donatılmış asil bir hükümdarın hikmetli idaresi altında bulunan bir hükümete "dinî baskı" suçlaması yapılması çok büyük bir haksızlıktır.

Mösyö Stevenson Ermenilerin sadece Hıristiyan oldukları için baskıya uğradıklarını iddia etmektedir. Bu iddia çok yanlıştır. Doğrusu şudur ki, birkaç Ermeni "dinî hareket" perdesi altında tehlikeli bir siyasî ihtilâl hazırlamışlardır. İşte Ankara mahkumlarının mahkeme altına alınmalarına sebep böyle bir ihtilâl hareketine kalkışmalarıdır, yoksa Hıristiyan olmaları değildir! "Dinî baskı" iddiası, İngiliz kamuoyunu heyecanlandırıp Ermenilerin lehine harekete geçirmek için uydurulmuştur. Son tahriklerin merkezi ve kaynağı olan Merzifon'da 32 yıldan beri Amerikan misyonerlerinin ikamet etme ve görev yapmaları konusu bile ortaya atılan iddianın çürüklüğünü ispat etmektedir. Aslında bu uzun süre zarfında söz konusu misyonerler tarafından Osmanlı Hükümeti aleyhine hiçbir şikâyette bulunulmamıştır. Yalnız 3-4 yıldan beri, yani öğrencilerinden bazılarının bir siyasî ihtilâl karıştıkları zamandan bu yana Anadolu'da dinî baskılar uygulandığı ilk kez iddia edilmeye başlanmıştır. Gerçekte ise Avrupa'da eğitim gören veya eğitimde bulunan bazı Ermeniler Osmanlı ülkesinin ortasında bir çeşit Ermeni özerk idaresinin kurulması gibi boş bir arzuya kapılmışlardır. Halbuki Osmanlı ülkesinde bulunan Müslümanlar ile Ermenilerin oranları göz önüne alınır ve Ermenilerin dağınık bir halde buldukları düşünülürse bu arzunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkar.

Mösyö Stevenson ile arkadaşları Ankara'daki yargılama hususunda çok fazla ısrar etmektedirler. Böyle olunca bu duruşmalarla ilgili durum ve olayları ikna edici delillere dayanarak ortaya koymak faydalı olacaktır. Davanın görülmesine 20 Mayıs günü başlanmış ve Osmanlı memurları duruşmaları gizli tutmak şöyle dursun, aksine mümkün olan bütün araçlarla yayınlayıp ilan etmişlerdir. Duruşmaların tutanakları *Levant Herald* gazetesinde yayınlanmıştır. Sanıklar kendilerini savunmak için istedikleri kadar konuşmakta serbest bırakıldıkları gibi bu konuda kendilerine her çeşit kolaylık gösterilmiş ve avukatlar tarafından gayet uzun savunmalar okunmuştur. Davanın başlangıcından sonuna kadar içlerinde İngiltere konsolosunun

da bulunduğu yabancı devlet konsolosları duruşmalarda hazır bulunmuşlardır. İngiltere mahkemelerinde şahitlere sanıklarla yüzleştirilerek soru sorulması usulüne alışmış bulunan bazı şahıslar Ankara duruşmalarında bu yönteme uyulmadığını açıklamışlarsa da Fransa ve diğer birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de şahitler ancak hâkim tarafından sorgulanabilir. Avukatlar ise gerek şahitler ve gerekse sanıklara soru sormaya gerek görürlerse bunu mahkeme başkanı aracılığıyla yapabilirler. İngilizler açısından bu yöntem iyi ya da kötü olabilir. Fakat Osmanlı ülkesinde bu şekilde davranmak kanun gereği olduğundan Ankara mahkumlarının sorgulanmaları sırasında mahkeme başkanı bu yönde hareket etmekle görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Geçen yaz mevsiminde Bâbîali Anadolu'da yerine getirilmesi zor bir görevle karşılaşmıştır. Bizzat Ermeniler tarafından İngiltere'de yayınlanan bir broşürden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Hükümeti aleyhinde bir hareket düzenlenmesi maksadıyla bir siyasî cemiyet bulunduğunu Ermeniler dahi itiraf etmektedirler. Bu cemiyete ne isim verildiğinin önemi yoktur. Ermeni kışkırtıcıları ona "Islâhat Cemiyeti", Osmanlı memurları ise daha doğru olarak "Fesat Cemiyeti" adını vermektedirler. Ankara'daki tutukluların büyük bir bölümü bu cemiyete girdiklerini iftiharla kabul etmişlerdir. Mahkeme, suçlulukları kesinleşen tutukluları suçlanma derecelerine göre Osmanlı Ceza Kanunu'nda belirtilen cezalara mahkum etmiştir. Zaten gösterilen delillere karşı hakimlerin başka türlü hüküm vermeleri mümkün değildir. Hakimlerin görevi yeni bir adlî usul ortaya koymak veya konulmuş kanunlar hakkında tartışmak değil, kanunları uygulamaktan ibarettir. Aynı durumlar karşısında bir İngiliz hakimi de başka türlü hareket edemezdi. Ermeni kışkırtıcıları işlerine geleni söyleyerek hakimlere karşı da istedikleri gibi hakaret kelimeleri kullanabilmektedirler. Ancak her ne olursa olsun kanun hükmüne saygı gösterilmelidir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, kanunî mahkumiyet üzerine idam edilen 5 şahıs, bazılarının göstermek istedikleri gibi Hıristiyanlık uğrunda kurban edilmiş mazlumlar değil, genel hukuk prensipleri çerçevesinde suçludurlar. Sorumluluk makamında bulunmayan bir takım provokatörlerin

sözlerine kapılıp da Ankara tutukluları aleyhindeki delillerin uydurmadan ibaret olduğuna ve tutukluların yapılan vahşice işkencelerle gerçeğe aykırı itiraflara zorlandıklarına itimat etmek uygun değildir.

Yukarıda gördüğümüz şekilde işkence maddesi gerek doktorlar ve gerekse bizzat tutuklular tarafından kesin olarak yalanlanmıştır. Diğer taraftan deliller ve ipuçlarının uydurmadan ibaret olduğu iddiasını destekleyecek hiçbir tanıklık olmamıştır. Halbuki böyle suçlamaları ispat etmek iddia sahiplerine aittir.

"Tutuklular Ankara'da kötü muameleye uğramışlarsa Kayseri ve diğer bölgelerde doğal olarak daha fena muamelelerle karşılaşmışlardır!" iddiası ise tıpkı hiç olmayan başıbozuk birliklerin bir takım kanunsuz hareketlerde buldukları iddiasına benzemektedir. Sanıkların tamamı duruşma gününü beklemek için Ankara Hapishanesi'nde tutuklu bulduklarından bunların kötü muamele gördükleri iddia edildiği sırada Kayseri'de hiç tutuklu yoktu. Bu iddiayı uyduranlar her nasılsa bu noktayı düşünememişlerdir.

İşte Osmanlı Hükümeti aleyhinde öne sürülen başlıca şikâyetlerin aslı ve esası olmadığını bu şekilde ispat ettikten sonra şimdi de inancımıza göre Ermenilerin isteklerine karşı İngiliz Hükümeti'nin ne yolda hareket etmesi lâzım geleceğini kısaca göstereceğiz:

Mösyö Stevenson, bu senenin ortalarına doğru İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından Mösyö Bryce'a verilen bir ziyafette yapılan propagandalara kapılarak Cebel-i Lübnan'da olduğu gibi Anadolu'da yaşayan Ermeniler için de bir çeşit özerk idare oluşturmanın fena olmayacağını düşünmektedir. Fakat o: "Bizzat Ermeniler bu kadarını bile istemiyorlar." demektedir. Aslında Stevenson'un bu son sözü çok doğrudur. Zira Ermenilerin büyük kısmı, yani 9/10'u kendi hallerine bırakılmak ve Osmanlı idaresi altında yaşamaktan başka bir şey istememektedirler.

Şurası da unutulmamalıdır ki, yaklaşık üç yüzyıldan beri "Ermenistan" artık mevcut olmayıp Osmanlı Devleti ile iç içe girmiştir. Şimdi birkaç Ermeni'nin millî eğilimlerini desteklemek için Şark Meselesi'ni yeniden ortaya çıkarmalarını Avrupa devletlerinden istemek pek gariptir.

Cebel-i Lübnan ahalisinin pozisyonu ise bu merkezde değildir. Orada aynı soya mensup ve nüfusu kalabalık birçok kabile bir araya gelmiş bulunmaktadır. Halbuki bir kısmını Ermenilerin oluşturduğu Osmanlı şehirlerinde böyle bir topluluk yapısının izi dahi yoktur. Eskiden beri Cebel-i Lübnan ahalisi, yerli bir idareci veya başkânın yönetimi altında özerk bir idareye nail olagelmışler ve Suriye'deki Osmanlı memurlarına sadece başkânlarının onaylanması ve vergi ödenmesi hususlarıyla bağlı bulunmuşlardır. Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları 5 vilayette Müslümanlar ile Ermenilerin hangi oranda buldukları konusunda da bazı ayrıntılar verilmesi faydalıdır. Bu hususta Osmanlı Devleti Adliye Nezâreti tarafından verilen bilgileri incelemekle görevli olan Mösyö Clifford Lloyd'un yaptığı araştırmanın sonucu Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanan istatistiklerin içeriğinden pek de farklı değildir. Şöyle ki, Bâbiâli sözü edilen vilayetlerdeki Müslümanların sayısını 1.432.075 kişi olarak belirlemişken Mösyö Lloyd bunu 1.233.402 olarak belirtmiştir. Yani bu iki sayı arasında sadece 198.693* kişilik bir fark görülmüştür.

Yine bu vilayetlerdeki Hıristiyan ahalinin sayısı adı geçen görevlice 566.297 nüfustan ibaret gösterilmiş iken bu rakam Osmanlı Hükümeti tarafından 512.925 olarak tahmin edilmiştir ki, arada sadece 53.925* kişi kadar bir fark vardır (Sir William White tarafından Marquis de Salisbury'ye yazılan 26 Mayıs 1891 tarihli notayı içeren Kasım 1891 tarihli *Mavi Kitap*, sayfa 38).

Böylelikle Mösyö Lloyd'un tahminine göre bahsedilen beş vilayette 1.233.402 Müslüman'a karşılık sadece 566.297 Hıristiyan vardır. Bu hesap Ermenilerin en yoğun buldukları ve kendilerince çoğunluk oluşturdukları vilayetlere ait olup Anadolu'nun geneli ele alınacak olursa Hıristiyan halkın Müslüman halka oranla 1/10 derecesinde kaldığı görülmektedir. Bu ise yabancı ülkelerdeki Ermenilerin davalarını geçerli hale getirmek için her zaman ortaya koydukları miktarların ne derece abartılı olduğunu ispata yeterlidir.

* Rakamlarda görülen yazım yanlışlığı metnin orijinalinden kaynaklanmaktadır.

Bu durumda yabancı devletlerin Anadolu işlerine karışmalarını haklı gösterecek bir sebep bulmak nasıl mümkün olacaktır?

Mösyö Stevenson, Kıbrıs Sözleşmesi ile Ermeni kışkırtıcılarının devamlı olarak ileri sürdükleri Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine dayanmaktadır. Ayrıca o, Kıbrıs Sözleşmesi'ni hükümsüz sayarak başka dayanak noktaları olmayanların yegâne delilleri olan "İngiltere'nin manevî mecburiyeti" maddesini tekrar tekrar öne sürmektedir. Berlin Antlaşması'na gelince; buna dayanmak zordur. Zira antlaşmanın 61. maddesinin hükümleri Osmanlı Hükümeti tarafından çok geniş bir şekilde uygulama alanına konmuştur.

Mösyö Stevenson tarafından da ihtar edildiği üzere bu maddeyle Osmanlı Hükümeti Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde bölgenin ihtiyaçlarına uygun olarak bir takım ıslâhat yapılmasına ve Ermenilerin Çerkesler ile Kürtlere karşı güvenliklerinin sağlanmasına dair güvence vermiştir. Yukarıda gösterildiği üzere Kürtlerin düzenli Osmanlı Ordusu sınıfına katılmaları üzerine bu son şart bir dereceye kadar yerine getirilmiştir. Kürtlerin üzerine atılan suçlardan artık eser bile kalmayıp bunlar halen Ermeni kışkırtıcılarının eleştirisi yazılarında devam ettirilmektedir.

Kürtler hiçbir gasp hareketinde bulunmamaktadırlar. Bunlar aleyhindeki suçlamalar, varlıkları belli olmayan başıbozuklar aleyhindeki suçlamalara benzemektedir.

Islâhat konusuna gelince; Mösyö Stevenson ismini açıklamadığı ancak Osmanlı topraklarında senelerce bulunmuş ve Ermeni-Türk işleri hakkında uzmanlaşmış gibi gösterdiği bir kişinin sözlerine dayanarak okurlarına Ermeni isteklerinin daha aşağı çekilmesi mümkün olmayan en düşük derecesini göstermektedir.

Bu şahıs gerçekten uzun yıllar Osmanlı toprakları dışında bulunmuş olmalıdır. Çünkü öyle olmasaydı sırf Hıristiyan olduğu için hiçbir Ermeni'nin suçlu gibi görülmediğini bilmesi gerekirdi. Böyle bir iddiada bulunan kişi ya meseleden tamamen habersizdir veya gerçeği bilerek saptırmaktadır.

Anadolu Ermenilerinin alışlagelmiş uğraşları sırasında saldırıya uğrayıp baskı gördükleri veya Osmanlı mahkemeleri tarafından bir takım hak-sızlıklara hedef oldukları söylentileri asla doğru değildir. Bütün *Mavi Kitap*ların da onayladığı gibi güvenlik ve asayiş hususunda ilerleme kaydedilmiştir. Hatta sekiz yıllık bir aradan sonra yeniden Anadolu'ya gitmiş olan bir İngiliz genel konsolosu gördüğü gelişmeden övgüyle söz etmektedir.

Yukarıda da gösterildiği gibi Albay Chermside, Sir William White'a yazdığı 29 Ağustos 1889 tarihli raporunda: "Sekiz-on sene önceki gözlemlerime nazaran şimdi ülkede gördüğüm düzen ve asayiş ile yolların güvenliği beni hayretler içinde bıraktı." demektedir (1 Şubat 1890 tarihli *Mavi Kitap*, fasikül 1, sayfa 18).

Yargı görevlilerini valilerin emri altında bulunduran usule karşı daha önce öne sürülen şikâyetlere bugün gerek kalmamıştır. Şu anda bütün mahkemeler tamamen bağımsız olup mülkî görevlilere bağlı bulunmamaktadırlar. Aslında bir-iki günde adliye teşkilatında yenilikler yapılması imkânsızdır, her şey zamanla olacaktır. Bununla birlikte Anadolu mahkemeleri birkaç sene içinde hayli düzelmiş ve gelişme kaydetmişlerdir.

Sonuç olarak, mesele bütün teferruatıyla bu merkezdedir. Maksat Ermeni Meselesi'ne dinî bir renk vererek Türkleri zalim, Ermenileri de mazlum gibi gösterip İngiltere kamuoyunu harekete geçirmekten ibarettir. Çünkü sadece siyasî kışkırtmaların İngilizlere pek etkili olamayacağını bildiklerinden işe dinî bir mesele rengini vermek istemektedirler. Halbuki "Bulgaristan Mezâlimi" devrinden beri zaman çok değişmiştir. İngiltere halkı, o vakit aldanmış olduğundan artık bir daha bu gibi aldatmacalara kapılamaz. İngiltere Hükümeti diğer ülkelerin işlerine karışmaktansa kendi işleriyle uğraşmalıdır. İngiliz işçi sınıfları birkaç Ermeni kışkırtıcısının hastalıklı eğilimlerini gerçekleştirmek için kendi isteklerinin ve henüz askıda olan diğer birçok ekonomik ve sosyal problemlerinin halledilmesinin geciktirilmesini kabul edemezler.

Mösyö Stevenson Bulgaristan'dan da söz etmektedir. Fakat biraz zahmeti göze alıp da Lord Salisbury ile doğudaki İngiltere memurları arasında

yapılan yazışmaları içeren *Mavi Kitap*'ı incelerse Salisbury'nin "karışmak" olarak algılanabilecek her türlü hareketten dikkat ve özenle kaçındığını görecektir.

İngiltere'nin bundan sonra da bu yolda hareket edeceğinden eminiz. Osmanlı Hükümeti bilim ve eğitimin yaygınlaşp ilerlemesi ve yönetimin kademeli olarak ıslâhına çalışarak taşra memurlarını devamlı denetim ve gözetim altında bulundurarak görevinin büyük bir kısmını yerine getirmiştir. Osmanlı idaresinin mükemmel bir idare olduğunu iddia etmiyoruz. Zaten yeryüzünde böyle bir idare de yoktur.

Sadece şunu anlatmak isteriz ki, Anadolu Ermenileri'nin asılsız şikâyetlerini gerçekleştirebilmek için hiç yoktan nifak ve ayrılık çıkarmak, İngiltere Hükümeti'nin ne görevi ne de çıkarlarıyla bağdaşabilir.

BOA, HR. SYS, 2851/59

108

*Sivas Valiliği'nden
Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafın çözülmüş şekli*

Trabzon İngiliz Konsolos Vekili Mösyö Fitzmaurice seyahat amacıyla geçenlerde Karahisar-ı Şarkî'ye giderek Suşehri, Koyulhisar ve Hamidiye kazalarını gezmiştir. Ancak hizmetçisi olan Karslı bir Ermeni aracılığıyla Hamidiye'de bulunan Ermenilerin durumlarını izlettiği ve nüfus miktarları ile diğer durumlarına ilişkin bazı araştırmalar yaptırttığı anlaşılmıştır. Adı geçen kişi daha sonra Ordu kazasına gitmiştir. Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıflığı'ndan cevap olarak gönderilen telgraf üzerine bilgi için tarafınıza arz olunmuştur.

30 Ekim 1893

Halil

BOA, Y. PRK. UM, 28/61

109

Mösyö Vambery'nin dilekçesinin kopyası

Şevketli, kudretli, merhametli efendim,

Bir-iki hafta önce İngiltere parlamenterlerinden Mösyö Stevenson'un Ermenilerin Londra'daki fesat gurubunun fasikül şeklinde çıkarmış olduğu çirkin faaliyetleri ile kötü sözlerini içeren yayını almaz Dışişleri daimî müsteşarına şunu sordum: "Acaba siz Osmanlı Devleti ile sevgi ve dostluk yolunda olmayı ve Osmanlı milletinin süreklilik ve mutluluğunu istediğinizi iddia ettiğiniz halde niçin Osmanlıların düşmanlarını koruyup Osmanlı Padişahı'na karşı fesat bayrağını açanlara itibar ediyorsunuz?" Bana verilen cevabı aynen arz ediyorum: "İstanbul'dan aldığımız bilgilere göre Padişah şu sıralarda Ermeni Meselesi ile özellikle ilgileniyormuş. Şurası bizce açıktır ki, Londra'da Ermenilere gösterilen sempati Yıldız Sarayınca hoş karşılanmaz ve şöyle zannedilir: Ermeniler tahrik edilip kışkırtılmazlar ise hemen susacaklardır. Yazık ki, bu yanlıştır. Bizim sahte insanlık tutkunu olanlarımız gerçekte çok münasebetsiz olup bize sıkıntı vermektedirler. Fakat onların dağıtılıp ortadan kaldırılması hükümetin elinde değildir". İşte bu cevabı Padişahımıza bildirmemi benden istediler! Padişahımızın bana olan merhametine güvenerek geçenlerde Macar Meltek tarafından arz ettiğim ricaya Padişah'ın cevabını beklemekteyim. Ayrıca Süreyya Paşa aracılığıyla arz ettiğim nişanın verilmesini de çok istemekteyim.

26 Eylül 1893

Budapeşte

Macarlı Reşit

Mösyö Wambery'den geçenlerde ve bu kez gelen iki ayrı dilekçenin kopyasının tercüme ettirilen ekleri, detaylı olduğundan tercümeleri bittiğinde arz edilecektir.

31 Ekim 1893

Süreyya

BOA, Y. PRK. BŞK, 33/72

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 72
18 Ekim 1893

Konu: Silah satın alan İngiliz Ermeni Cemiyeti görevlisinin aranması hususunda Trieste valisine verilen emir üzerine ondan alınan rapora dair

Avusturya Büyükelçiliği'nden gelen bir yazının tercümesi

Viyana Büyükelçiliği maslahatgüzârının gizli isteği üzerine imparatorluk hükümeti kaçak olarak Osmanlı ülkesine silah sevkıyatını yasaklamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı bilgiye göre Avusturya Harbiye Nezâreti'nin birkaç yıldan beri bıraktığı Waenzl usulünde eski tüfekleri satın alan İngiliz Ermeni Cemiyeti görevlisinin aranması hususunda Trieste valisine gerekli emir verilmişti. Bu kez validen alınan bir rapora göre Trieste'de böyle bir görevlinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Satılan eski Waenzl tüfeklerine gelince; Trieste silah tüccarlarından Angelini ve Bernardo adlı kişilerin elinde bu tüfeklerden sadece 206 adet bulunup geri kalan çok sayıdaki tüfeğin Avusturya tophane deposunda saklı olduğu ve denetimsiz ne bir kısmının ne de tamamının ihraç olunabileceği anlaşılmıştır. Bu sebeple gerek Trieste polis müdürü gerekse söz konusu deponun kumandanı silah satışı veya ihracatı için tezkire verilmesine dair alabilecekleri bilgiyi birbirlerine iletmeye karar vermişlerdir.

BOA, HR. SYS, 2828/16

Osmanlı
İmparatorluğu Büyükelçiliği
Numara: 19951/527
Viyana, 7 Kasım 1893

Gizli

Konu: Trieste'de satılığa çıkarılan silahlar hakkında cevap

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Sayın bakan,

Trieste'de satılığa çıkarılan 240.000 Waenzl tüfeğiyle 30.000 fişek konusunun başkonsolosluk aracılığı ile veya özel bir ajan tarafından takibata

aldırmamı bildiren 26 Ekim tarih ve 235 hususî numaralı yazınızı ekleriyle beraber aldım. Türkiye'ye dışardan silah sokulduğu iddialarının kaynağına ulaşıldı ve muhtemelen Kıbrıs yolu ile Adana ve Konya'ya silah sokulduğu katiyet kazandı.

Trieste'de yapılan tahkikatı Yannapulos'un anlamaması için, sözü edilen silah satışı konusunda son derece dikkatli ve gizli bir tahkikat yaptırılması hususunda Axelos Efendi'ye yeni talimatlar göndermeyi ihmal etmedim. Bugüne kadar özel bir ajandan daha uyanık olduğunu ispat etmesi üzerine, bu gizli tahkikat görevini Trieste başkonsolosumuza vermek bana tercihe şayan görünüyor. Zira Trieste'ye yeni gelen bir memur bölgede tecrübe sahibi olmadığından ve istihbarat vasıtalarını tanımadığından, burada oturmakta olan eski bir görevli kadar başarılı olamaz. Zaten elçiliğimiz böyle bir vazife için burada onun kadar güven verici başka birini tanımamaktadır. Tahkikatımızın verilerini ekselanslarına arz etmeyi ihmal etmeyeceğim. Bununla birlikte, burada yapılan tahkikat dışında, önemli olan, silah veya mühimmatın sahillerden kaçak olarak ülkeye sokulmaması hususunda gösterilecek fevkalâde dikkattir. Ekselanslarının yazısındaki ek uyarınca gerekli tebligat yapılmıştır.

Ekselanslarından en yüksek saygılarımın kabulünü arz ederim.

Ziya

BOA, HR. SYS, 2761/60

111

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 289

Konu: Bazı Ermeni piskoposlarının serbest bırakılmaları isteğinin yazılı olduğu bir dilekçeyi sunmak üzere büyükelçilik tarafından dört mebusun kabulüne izin verilip verilemeyeceği

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 7 Kasım 1893 tarih ve 501 numaralı yazının tercümesi

Bundan birkaç gün önce "İngiliz ve Ermenilerden meydana gelen cemiyet" tarafından aldığım bir yazıda "şu anda tutuklu bulunan Maraş ve

Zeytun başpiskoposlarıyla Piskopos Kazancıyan'ın ve Daniel isimli bir rahibin serbest bırakılmaları isteğini içeren dilekçeleri sunma arzusunda bulunan bir heyeti kabul etmem" istenmişti. Her şeyden önce söz konusu cemiyet ile herhangi bir iletişime girmemek ve herhangi bir biçimde bu cemiyeti tanıdığım anlamı çıkarılabilecek her şeyden kaçınmak istediğim için bu konudaki cevabı söz konusu cemiyetin başkanlığına değil, Francis Stevenson adına göndermenin uygun olacağı düşünce ve değerlendirmesinde bulundum. Aldığım yazı ile buna verdiğim cevabın tercüme edilmiş suretleri ekte sunulmuştur.

İncelediğinizde sizin de göreceğiniz üzere, tarafıma gönderilmesi kararlaştırılmış olan bu heyeti kabul etmekten kaçınmamın gerekçesini bir-iki sözle göstermekte olan bu cevap yazısında İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin adı yer almadığı gibi bu cemiyetin varlığından üstü kapalı olarak bile söz edilmemiştir. Mösyö Stevenson parlamento üyelerinden olduğu için Dışişleri müsteşarı ile yaptığım görüşmede Ermeni Komitesi'nin tezkiresinden ve buna verdiğim cevaptan tamamen resmî olmayan bir şekilde söz ettim. Kendisi de cevabında "bu heyeti kabulden ve komitenin varlığını onaylamaktan kaçınma kararımın yerinde olduğu düşünce ve değerlendirmesinde bulunduğu" söylemiştir. Söz konusu cemiyetin amacı, kendini gösterip durum ve konumunun önemini artıracak şekilde hakkında olabildiğince çok söz söyletmekten ibaret olduğundan kendisine hiçbir şekilde önem vermememiz çıkarlarımızı gereğidir. Bir de bizim tarafımızdan gazetelere yapılacak tebliğatlarda Ermeni Meselesi söz konusu olduğunda bu cemiyetten üstü kapalı bile olsa söz etmekten kaçınmalıyız.

Arz olunur.

*Londra'da bulunan İngiliz Ermeni
Cemiyet-i İttihâdiyyesi tarafından Londra Büyükelçiliği'ne
31 Ekim 1893 tarihiyle gönderilen yazının suretinin tercümesi*

"İngiliz ve Ermenilerden meydana gelen cemiyet", Maraş ve Zeytun başpiskoposlarıyla Bounboudj'da bulunan Piskopos Kazancıyan ve Fizan'da bulunan Vartabet Daniel'in serbest bırakılmaları isteğini içeren dilekçeleri

sunmak amacıyla dört kişiden oluşan bir heyetin büyükelçiliğiniz tarafından kabulüne onay verilmesi durumunda bundan büyük memnuniyet duyacaktır. Bu vesile ile saygılarımızı sunarız.

*Londra Büyükelçiliği'nden 3 Kasım 1893 tarihinde
Mösyö Francis Stevenson'a gönderilen yazının suretinin tercümesi*

Bu yazıyı imzalayan büyükelçilik kâtibi, hapiste bulunan bazı Ermenilerin serbest bırakılması ricasında bulunacak bir heyetin kabulü isteğini içeren ve Osmanlı büyükelçisine gönderilen 31 Ekim 1893 tarihli yazıya cevap olmak üzere Mösyö Francis Stevenson'a şunu açıklamakla görevlendirilmiştir: Osmanlı Büyükelçiliği usul bakımından, İngiltere uyruklu kişiler tarafından verilen dilekçeleri kabul etmek ve yerine ulaştırmak hususunda aracı olamayacağı gibi Osmanlı Devleti büyükelçisi de, bu konuda hiçbir şekilde görüşme yapmayıp işe müdahale edemeyeceği için söz konusu heyet tarafından gerçekleştirilmesi tasarlanan ziyarete herhangi bir gerek bulunmadığı inancındadır.

BOA, HR. SYS, 2826/37

112

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 292

***Konu:** Ermeni Meselesi hakkında parlamentoda dile getirilen sorular ile bu sorulara Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevaplar*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 8 Kasım 1893 tarih ve 507 sayılı yazının tercümesi*

Dün akşam parlamentoda Mösyö Stevenson tarafından dile getirilen sorular ile Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevapların tercümesi, bugün tarihli ve 506 numaralı telgrafımın devamı olmak üzere ekte sunulmuştur.

Parlamentoda Ermeniler hakkında bazı sorular sorulacağını önceden haber almış olduğumdan, bu konuda bilgi edinmek ve Dışişleri müsteşarı tarafından verilecek cevapların bize uygun olmasını sağlamak için dün sabah

Dışışleri müsteşarına gitmiştim. Bir hafta kadar Galler prensinin yanında kalmak üzere Sandringham'a gitmiş olan Lord Rosebery'nin bulunmayışı sebebiyle Dışışleri müsteşarı ile görüştim. Müsteşar: "Bu konuda bazı sorular sorulacağını biliyorum. Bu gibi sorulara verilecek cevapların olabildiğince uygun olması için elden geldiğince çaba göstermekten hiçbir zaman kaçınmam. Bununla beraber bazen bu konuda sıkıntılarla karşılaşmaktayım. Çünkü işin tâ başında, Dışışleri Bakanlığı'na verilen bilgilerle eldeki bilgiler birbirini tutmamaktadır. Bundan başka, işi daha önemli hale getirecek tartışmalara yol açmamak için karşınızdakine açıktan açığa muhalefet etmekten de kaçınılmalıdır. Mesela; Bulgaristan meselesinin ilk ortaya çıkışında Lord Beconsfield o günlerde kamuoyunda hakim olan tepkili ve heyecanlı havayı dikkate almadan bir cevap verdiği için, muhalefet partisi Osmanlı Devleti aleyhindeki girişimlerinde bundan çok fazla yararlanmıştı. İşte bunun için Dışışleri Bakanlığı daima ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemekte ve verdiği cevaplarda olabildiğince açık ifadeler kullanıp belli bir hareket tarzı ortaya koymaktan kaçınmakta; bununla beraber bu sorunlara büsbütün kayıtsız kalmadığını gösterecek biçimde de söz söylemektedir." dedi.

Arz olunur.

Ek belgenin tercümesi

Mösyö Stevenson: "Maraş ve Zeytun başpiskoposlarıyla Halep yakınında bulunan Bounboudj'a sürgün edilen Piskopos Kazancıyan'ın serbest bırakılmalarını sağlamak için İngiltere Hükümeti tarafından yapılan girişimlerden ne gibi sonuçlar elde edilmiştir? Bunların suçsuz olduklarında kuşku yoktur." demiştir.

Dışışleri müsteşarı ise: "Yukarıda sözü edilen rahiplerin aleyhindeki ilâmların doğruluğunun araştırılması hususunda İstanbul Büyükelçiliğimiz aracılığıyla yapılan uyarılar sonuçsuz kalmıştır. Ekim 1892'de büyükelçiliğimizin talebi üzerine Haçın Piskoposu Kazancıyan hakkında yapılan araştırmada Osmanlı memurları "adı geçenin, Hıristiyan olmuş bir Müslüman kadını, bir asker eşi olduğu halde, hükümete haber vermeden vaftiz ve manastırına kabul ederek bir Ermeni'ye nikâhladığı"nı söylemiş ve kendisi-

nin Adana vilayetinde ikamet etmesine izin verilemeyeceğini ifade etmişlerdir." ifadesinde bulunmuştur.

Mösyö Stevenson'ın: "Ermeni tutuklularına yapılan muamele ve bunların birçoğunun mahv olmasından dolayı hüküm sürmekte olan kamuoyu tepkisine karşı İngiltere Hükümeti Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin antlaşma hükümlerine rağmen uğradıkları zulüm ve haksızlıklar hakkında son üç sene içerisinde Bâbîâli'ye yapılan uyarılarla ilgili belgeleri parlamentoya açıklayacak mıdır?" sorusuna Dışişleri müsteşarı: "10 Ağustos 1893'te ortaya konulan sebeplerden dolayı Ermeni Meselesi hakkında başka belgelerin açıklanması mevcut durum açısından uygun değildir." şeklinde cevap vermiştir.

BOA, HR. SYS, 2826/38

113

**Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği**

Sayı: 17522/528

21 Kasım 1893

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Sayın Bakan,

Umuma hitaben yayınlanmak üzere tarafıma göndermiş olduğunuz 24, 28, 31 Ekim tarih ve 212, 216, 224 numaralı ve birçok makale taslağını içeren yazınızı aldım.

Bu farklı yayın taslaklarının ana malzemesi İstanbul'da benim gözetimim altında hazırlanan haberleri ihtiva etmektedir. Yayınlanmak üzere *Morning Advertiser* gazetesine verilmiştir. Bir hayli uzun zaman bekledikten sonra nihayet bu haberler hemen tamamıyla değiştirilmiş ve dörtte birine indirgenmiş şekliyle bu sabah yayınlanmıştır. Ekselansları bunların kupürlerini ekte bulacaklardır.

Bu vesile ile ekselanslarına arz etmek zorundayım ki, şu son günlerde Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti tarafından gönderilen ve miktarı bir hayli artan bu makale taslaklarını yayınlamakta günden güne büyük güçlüklerle karşılaşmaktayım.

Londra'nın günlük büyük gazeteleri arasında sayfalarını bize belli ölçülerde sürekli olarak ayıran tek gazete olan *Morning Advertiser*, bizim verdiğimiz haberlerden bıkmış bir durumdadır. Bu sebeple bize sırt çevirmesinden korkuyorum. Gazete editörü son günlerde görevlendirdiğim memura "kendisine göndereceğim ilginç haberleri memnuniyetle kabul edeceğini" söylemiştir. Ancak, bugünlerde verdiğimiz haberler önceden yayınlanmış ve aynı konunun tekrarı mahiyetinde olduğundan artık kamuoyunun ilgisini kesmek için Merzifon ve Ankara mahkumları meselelerine dair yayın yapmayacağımı söylemiştir. Bu bakımdan ilerideki neşriyatım için artık pek etkili olacağına inanmadığım önemi ve ağırlığı olmayan akşam gazetelerini düşünüyorum.

Ekselanslarının tarafıma göndermek lütfunda bulunduğu 26 ve 28 Ekim tarihli 213 ve 215 numaralı yazılarınızı almış bulunuyorum. Ancak bunlarla gelen taslak makaleleri henüz yayınlamadım. Bunlardan birisi de İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin ileri gelen mensuplarından oluşan bir heyetin Ankara mahkumları lehinde Gladstone nezdinde yapacakları girişimle ilgilidir. Henüz taslak halinde olup yayınlanmamıştır. Sonuçları tartışılmak üzere öylece durmaktadır. İkinci yayın taslağına gelince; bu Protestanlardan oluşan görevli heyetle ilgili olup muhtemelen sempati göstermek zorunda oldukları dindaşlarını kendilerine bir menfaat sağlamayacak şekilde rencide etmemek için olacak ki verdiğimiz gazeteler bunu yayınlamayı kabul etmektedirler.

En derin saygılarımın kabulü ricasıyla.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2753/5

114

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Van Valiliği'nden gelen şifre telgraf

Göndermiş olduğum Kasım 1893 tarihli ve şifreli telgrafta hareket ve davranışlarıyla Bitlis'e doğru yola çıktıkları bildirilen İngiliz gezginlerinden

Mister Lynch ve arkadaşlarının vilayet sınırlarından çıkıncaya kadar bütün hareketlerini dikkatlice izlemek üzere yanlarına koruma adı altında özel bir görevli katıldığı gibi her nereye uğrarlar ise birlikte bulunarak adı geçeninin durum ve davranışlarının kontrolden uzak tutulmaması gereği yolları üzerinde bulunan Gevaş Kaymakamlığı'na yazılmıştı. Kendisinden şimdi aldığım bir bilgi yazısında adı geçen gezginin her nereye uğradıysa Ermeni nüfusunun miktarını araştırıp incelediği ve her yerin harita ve fotoğraflarını aldığı, hatta Ahtamar'a uğrayarak katogikos ile iki defa gizlice saatlerce görüşme yaptığı anlaşılmıştır. Adı geçen gezgin ve arkadaşları kesinlikle dikkat edilmesi gereken sakıncalı kişiler olduklarından gereğinin yapılmasını arz ederim efendim.

22 Kasım 1893

Ferik
Bahri

BOA, Y. MTV, 87/67

115

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 301

*Konu: Ermeni kışkırtıcılarının
kışkırtmaları hakkında*

*Londra Büyükelçiliği'nden gönderilen
27 Kasım 1893 tarihli özel yazının tercümesi*

Londra'daki Ermeni kışkırtıcılarının propaganda ve kandırmacalarını izlemek için tuttuğum hafiyelerden birinin ifadesine göre, Londra'da bulunan komiteye mensup Ermenilerden bazılarıyla Londra'ya sığınan fesat cemiyetlerinin tanınmış liderleri arasında sonunda istenilen düzeyde bir yakınlık kurulmuş olduğu söyleniyormuş.

Şahsî olarak elde ettiğim bilgilere göre fetret erbabından oluşan "Enternasyonal Demokratik Kulüp" adlı bir kulüp bulunmaktadır. Bu kulübün

bulunduğu yerde son derecede kışkırtıcı amaçlı açık-gizli bir takım toplantılar yapılmaktadır. Bu kulübün başlıca üyeleri arasına, kendi ülkelerinin mahkemeleri tarafından idam cezasına çarptırılmış olan Rusya Nihilistlerinden İstepenyak, Volfonski ve Vesenyak isimli kişiler de girmiştir. Ermenilere gelince; onlardan da hepimizce bilinmekte olan Tomayan ve eşi ile Karabetyan, Agopyan ve Sevasly ile bir süredir Londra'ya yeni gelmiş ve ismi bilinmeyen başka bir Ermeni bu kulübe sık sık giderek oradaki Osmanlı olmayan kışkırtıcılarla samimi ilişkilerde ve söz konusu Nihilistlerle sık sık görüşmelerde bulunuyorlarmış. Bana göre Tomayan'ın Osmanlı olmayan kışkırtıcılarla birleşmesinin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Çünkü geçenlerde sunmuş olduğum bir yazıda da arz etmiş olduğum gibi, Merzifon Mektebi Müdürü Mösyö Herricks yanıma gelerek "Tomayan ile Kayayan'a, rahat durmaları ve hiçbir şekilde bozgun amaçlı eylemlere karışmamalarını vurgulayıp tavsiye ettiğini; Kayayan'ın bu uyarıları dikkate alırken Tomayan'ın bu öğütlere kulak asmadığını, bu sebeple de kendisi ile olan ilişkilerini kestiğini" söylemişti. Kuşkusuz Mösyö Herricks'in bu ziyareti yapmaktaki amacı, bu zamana kadar kollamaya çalıştığı Tomayan'ın iş ve eylemlerinden dolayı kendisini sorumluluktan kurtarmaktan başka bir şey değil idi. Lord Rosebery ile yapmış olduğum görüşmede, Tomayan ve arkadaşlarının bunları kollamayı üstlenmiş olan mezhep tandaslı cemiyetlerin iddia ettikleri gibi tamamen suçsuz ve kendi hallerinde yaşayan adamlar olmadıklarını, aksine en zararlı ve tehlikeli Osmanlı olmayan kışkırtıcılarla ilişki içerisinde bulunan ve muhtemelen bunların fikirlerini de paylaşan politika kışkırtıcıları olduklarını anlatmak için Ermenilerle Nihilistlerin ilişkileri hakkında yukarıda sözü edilen bilgileri adı geçene özel bir şekilde bildirmeyi uygun buldum. Bu şekilde hareket etmekteki bir diğer amacım da, adı geçen Bakan'ı uyarmakla beraber, bahsedilen kişilerin Padişah tarafından affedilmelerini sağlamak amacıyla kendisini Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmaya yönlendirmek için kendisine sunulması muhtemel dilekçeleri kabul etmesini önlemek idi. Lord Rosebery bu bilgilerin çok önemli olduğunu onaylamış gibi göründü. Çünkü bundan dolayı bana çok çok teşekkür etti.

BOA, HR. SYS, 2826/40

Bâb-ı Âf
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 2101

Sadâret'e

Arz

Londra İngiliz Ermeni Derneği adı altında Ermeni fesat komitesinin yayınladığı kışkırtıcı levhanın gönderildiğine ve bu levhanın etrafında resimleri kayıtlı olan kişiler hakkında bazı bilgi ve ifadelere dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 15 Kasım 1893 tarih ve 521 numaralı yazının tercümesi levha ile birlikte sunulmuştur.

Arz olunur.

26 Kasım 1893

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âf
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 15 Ekim 1893 tarih ve 521 numaralı yazının tercümesi

Londra'da İngiliz Ermeni Derneği unvanı altındaki Ermeni fesat komitesi, bu kez Mösyö Bryce, Mundella, Stevenson ve Iskender'in ortasında yeni katogikosun resimlerinin bulunduğu bir levha yayınlamıştır. Bunlardan Mösyö Bryce ile Mösyö Mundella Parlamento ve İngiliz kabinesi üyelerinden olup Mösyö Stevenson güya Londra İngiliz ve Ermeni Derneği başkanlığını yürütmektedir. Iskender ise güya Paris'teki Ermeni Vatanperver Derneği'nde aynı görevle vazifeli imiş. Bu resim bütün bu şahısların eşkalini

içerdiğinden Zabtiye Nezâreti için faydalı olacağı inancıyla bir nüshası ekte takdim edilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 285/44

117

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 318

***Konu:** Ermeni kışkırtıcılarının Ermeni Patrikhanesi'nin yerine geçmek üzere Paris veya Londra'da bir komite kurma planları*

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 4 Aralık 1893 tarih ve 549 numaralı yazının tercümesi

Ermeni kışkırtıcılarının Ermeni Patrikhanesi'nin yerine geçmek üzere Paris veya Londra'da bir komite kurma planları hakkındaki 25 Kasım 1893 tarih ve 244 sayılı yazınız alınmıştır.

Büyükelçiliğimiz müsteşarı bu söylentiye İngiliz Dışişleri müsteşarına ileterek bu konu hakkında bir bilgisi bulunup bulunmadığını sormuş ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne düşman böyle bir komite oluşturulmasına izin vermeyeceği yönündeki ümidini ifade etmiştir.

İngiltere Dışişleri müsteşarı da, bildiğimiz Agopyan ile uç fikirlere sahip birkaç İngiliz'in içinde bulunduğu İngiliz Ermeni Komitesi haricinde bir başka komitenin varlığı hakkında herhangi bir haber ve bilgiye sahip bulunmadığını, ister Ermeni ister İngiliz olsun, bu komiteyi oluşturanların amaç ve isteklerinin sadece ün kazanmak olup bunların, yapmış oldukları haber alışverişi ve parlamentoda gündeme getirdikleri sorularla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nı fazlasıyla rahatsız ettiklerini, yaptıklarının ise yaygara koparmaktan başka bir şey olmadığını düşündüğünü söylemiştir. Ayrıca her ne kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı daha önce açıklanan -ve benim de size ilettiğim- kimi sebeplerden dolayı bu kişilerle uğraşmaktan kaçınıyor ise de esasen bunların ciddiye alınmadığını, gerek bu komitenin ve gerekse

kurulması planlanan diğerk bir komitenin Patrikhane'nin görevlerini nasıl ele geçirebileceğini de anlayamadığını sözlerine eklemiştir.

Ermeni komitesinin eylem ve hareketlerini imkânlar elverdiği ölçüde dikkatle izlemekteyim. Eğer bu konu önem kazanırsa, durumu derhal tarafınıza bildireceğim.

BOA, HR. SYS, 2852/24

118

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Sayı: 17857/546
4 Aralık 1893

Konu: İngiliz-Ermeni Cemiyeti'nin toplantısı

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

İki veya üç gün önce Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından "Ararat Ülkesi, Ermeniler ve Ermenistan" adlı bir konferans tertip edilmiştir. Bu toplantıdan haberim olduğu için orada bulunarak olup bitenleri gözlemleyip tarafıma bildirmek üzere gizli bir ajanı oraya gönderdim. Bu yazının ekinde, ekselanslarına bu ajanın hazırladığı raporun Fransızca çevirisini sunmaktan şeref duyuyorum. Söz konusu ajanın yaptığı ek açıklamalara göre bu konferans pek ilgi görmemiş ve oldukça sönük geçmiştir. Katılanların miktarı 89 kişi olup 35'i erkek, 54'ü ise bayan olup ekserisi çok yaşlı imiş. Yine katılanların birçoğu önceden çekip gitmişlerdir. Konferansın sonlarına doğru ilk miktarın yarısından az bir kimse kalmıştır.

Platformda bulunup toplantıyı yönetenler:

Başkan
Stevenson

İngiliz Ermeni Cemiyeti Sekreteri

Agopyan

Mr. Sherwell

Mr. Atkins

Radikal Parti mensuplarından eski milletvekili: Mr. John O'Connor ve Mr. Lapla adında birisi. Konferans edebî, coğrafi ve siyasî bölümler halinde düzenlenmiştir. Ekteki tutanak, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren kısımları içermektedir.

Times gazetesi bu toplantı ile ilgili çok özlü bir haber özeti yayınlamıştır. Bunun kupürünü ekselansları görecektir.

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Rüstem

**

Times gazetesinde yayınlanan bir kupürün tercümesi

Ermenistan ve Ermeniler

Anadolu'da Merzifon doğumlu Karabet Agopyan Perşembe gecesini Regent Street'teki Foubert's Palace'da bulunan Craven Hall'de "Ararat Ülkesi, Ermenistan ve Ermeniler" adı altında bir konuşma yapmıştır. Toplantının başkanlığını F. S. Stevenson yapmıştır.

Agopyan konuşmasında: "Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeni ahalisi 1874 yılından beri ıslâhat yapılması için faaliyet göstermektedirler. Öncelikle, Ermeniler en eski Hıristiyan kilisesini kurmuş bir millettir ve kendilerine has bir takım inançları olmakla beraber, başka yerde nadir görülen bir surette Hıristiyan din kardeşliği ve muhabbetinin ruhuyla beslenmişlerdir. İkinci olarak, Ermeniler büyük Ari dil-kültür birikiminin en saf temsilcisi olarak dil bilimciler ve diğer bilim adamları tarafından fevkalâde ilgiye mazhar olmuşlardır. Üçüncüsü, bu millet ticarete mahir ve gözü açık olduklarından İngiliz ürünü malları Türkiye'de ve diğer ülkelerde piyasaya sürmek için çok elverişlidirler. İngiltere'de *Times* gazetesi aracılığı ve diğer yollarla padişahların idaresi altında maruz kaldıkları kötü muameleyi ilk defa dünyaya duyuran Ermeniler olmuştur. Türkiye'de içinde yaşadığımız şartlar iyi bilinmektedir. Öyle bir millet ki, diğer ırklarla hep birlikte beraber yaşarken şartların getirdiği baskılar yüzünden hapse atılmışlardır. Sırf

Hıristiyan oldukları için de devlete vergi vermektedirler. Orada sırf eziyet ve horlama olsun diye nüfuzu en fazla olan milletler fikir, inanç, âdet ve din bakımından farklı olan kesimleri farklı muameleye tabi tutmaktadırlar. Gerçekten de Türkiye'de Müslümanlar ve Hıristiyanlara farklı uygulanan bir hukuk sistemi yürürlükte. Bir Türk'ün işlediği herhangi bir suç ispat etmek, kabulü zor bir iş. Kabul edilmesi halinde de suçsuz birinin itham edilmesine sebep olur. Vergilerin zorla tahsili ve tevzii ile ilgili yapılan şikâyetler bitip tükenmek bilmez.

Bu durumda yapılacak en önemli şey, antlaşmalarda uymaya mecbur olduğu şeyleri Türkiye'ye hatırlatıp ülkenin her tarafında Ermenilere karşı icra olunan siyasî ve dinî baskılara bir son verdirme. " demiştir.

BOA, HR. SYS, 2753/21

İ N D E K S

İNDEKS

A

- Abdülaziz, Sultan 34
- Abdülhak Hâmid, Londra Sefareti'nde başkâtip 7, 23, 58, 144
- Aberdeen piskoposu 38
Abidin, Ankara Valisi 51, 57, 60, 61, 150, 179
- Adana 190
— Vilayeti 194
- Adliye
— Dairesi 51
— Nezâreti 44, 86, 89, 100, 184
- Afrika 171
— kabileleri 164
Aganoor, Petrus, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Veznedarı 128
- Agopyan, Hemayak, Münih'te güzel Sanatlar Mektebi öğrencisi 160, 161, 162
- Agopyan, Karabet, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Kurucusu ve Başkanı 3, 12, 18, 62, 97, 160, 161, 162, 197, 199, 200, 201
- Ahmed Refik, Dahiliye Müsteşarı 64
- Ahtamar 196
- Akdeniz 35
— limanı 159
- Akka 48, 115
- Aleksandropol (Gümrü) 10
- Ali Şahbaz Efendi, Temyiz Mahkemesi Üyesi 156
- Almanya 57
— Büyükelçilikleri 54
— Devleti 10
- Amerika 90, 97, 173
— Büyükelçiliği 42, 54, 66, 149

- gazeteleri 104
- misyonerleri 181
- lılar 123, 130
 - Anadolu 5, 12, 15, 25, 32, 33, 34, 41, 42, 48, 58, 60, 97, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 153, 159, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186
- Ermenileri 6, 57, 186, 187
- halkı 177, 179
- hapishaneleri 179
- Hıristiyanları 125, 126, 127
- mahkemeleri 186
- Türkleri 174
- vilayetleri 7, 9, 12, 18, 57, 114, 176
- 'daki konsoloslar 16
- 'daki misyonerler 123
 - Anatolia College, Merzifon'da okul 123, 129
 - Andreasian, Ohannes, Ermeni bozguncu 105
 - Angelini, Trieste silah tüccarlarından 189
- Anglo Arménian Gazette*, Londra'da 153
 - Anglo-Arménian Cemiyeti, Manchester'da 67, 71
- Ankara 39, 43, 48, 50, 51, 53, 54, 57, 60, 72, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 95, 107, 112, 113, 114, 135, 144, 145, 147, 149, 174, 180, 181, 182, 183
 - davası 80, 154
 - duruşmaları 133, 134, 182
 - Hapishanesi 149, 183
 - hapishaneleri 150
 - İngiliz konsolosu 50, 54, 57, 89
 - Mahkemesi 72, 73, 78, 79, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 103, 104, 122, 123, 126, 127, 130, 132, 151, 166, 167
 - Mahkemesi ilâmı 91, 155
 - mahkumları 50, 56, 93, 101, 102, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 131, 181, 182, 183, 195

- olayları 176
- Valiliği 100
- valisi 167
- Vilayeti 54, 57, 60, 61, 81, 82, 102, 149
- Anvers 159, 163
- Arabistan 166
- Argyll, Dük 97
- Ari dil 201
- Arif Efendi, Mâbeynci 99, 132
- Arif, Halep Valisi 11
- Arménia*, Fransa'da basılan gazete 22, 155
- Arnold, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
- Artin, Londra'da Ermeni komiteci 159
- Artin, Ohannes oğlu, Erzincanlı Ermeni 19, 20
- Arzanof, Kirkor, Tiflis'te Ermeni cemiyetinin lideri, Londra ile haberleşmeyi sağlayan 65
- Asayan, karışıklık çıkarmak için Londra'ya giden 11
- Asya 8
- Aşırı Liberal Parti, Londra'da 155
- Atina 173
- Atkins, Mr., İngiliz Ermeni Cemiyeti Sekreteri 200
- Avam Kamarası 7, 8, 31, 70
 - üyeleri 54, 75
- Avrupa 6, 8, 17, 22, 34, 46, 47, 97, 106, 112, 113, 132, 142, 156, 159, 177, 181, 182, 183
 - basımı 17, 54, 57
 - gazeteleri 60, 132
 - hapishaneleri 179
 - himayesi 8
 - ülkeleri 168

Avusturya 11
— askeri 159
— Büyükelçiliği 189
— Devleti 34
— Dışişleri Bakanlığı 160
— Harbiye Nezâreti 189
— Hükümeti 157, 159
— ordusu 156
— tophane deposu 189
Axelos Efendi, Trieste Başkonsolosu 190
Ayastefanos Antlaşması 126, 127

B

Bâbüâli 5, 6, 7, 9, 10, 15, 25, 30, 40, 41, 58, 73, 84, 85, 88, 93, 101, 114, 117, 118, 132,
142, 143, 145, 182, 184, 194
Bahri, Ferik, Van Valisi 196
Balan, Ermeni komiteci 159
Balkan/lar 10
— yarımadası 33
Baronian, Rahip 105
Bart, Ermeni Hristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123
Basra Körfezi 11
Batum Limanı 10
Beconsfield, Lord, İngiltere eski Başbakanı 193
Belçika 157, 170
Berlin 10, 170
— Antlaşması 8, 10, 14, 15, 23, 25, 44, 45, 97, 126, 127, 129, 130, 185
— Büyükelçiliği 79, 161
Bernardo, Trieste silah tüccarlarından 189
Bible House misyonerleri 107

Bishop, Madam, Misyoner 175
Bitlis 31, 64, 176, 195
— Valiliği 29
— Vilayeti 64, 147
Bombay 11
Bounboudj, Halep civarında 191, 193
Bourne, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
Bowles, Gibson, Muhafazakâr Parti mensuplarından 59, 115
Brindizi 106, 126
Bristol, İngiltere'de 31, 32, 37, 38, 39
Broussali, *Haiasdan* Gazetesi Müdür ve Yayıncısı, Londra'daki Ermeni Komitesi'nden
62
Brüksel 169, 170
— Büyükelçiliği 29, 171
— gazeteleri 28
Bryce, James, İngiltere Dışişleri eski Müsteşarı, Ermeni işlerini idare eden
İngiliz parlamenter 4, 6, 8, 21, 25, 57, 58, 59, 96, 97, 147, 183, 198
Budapeşte 188
Bulanık, Muş 65
Bulgar/lar 34, 87, 91, 180
Bulgaristan 34, 57, 86, 176, 186
— kaleleri 10
— meselesi 193
— Mezâlimi 186
— vergisi 10
Burnaby, Frederic, Müteveffa Yüzbaşı 174

C

Canterbury piskoposu 98, 109, 111, 112, 128, 129
Cebel-i Lübnan 97, 183
— ahalisi 184

— Mutasarrıflığı 58

Cevad, Sadrazam 13, 19, 21, 28, 31, 39, 44, 46, 54, 83, 89, 98, 102, 107, 117, 120, 121, 132, 146, 147, 156

Chermside, Albay, Elçilik Askerî Ataşesi 43, 177, 178, 186

Christian Commonwealth 167, 168

Clevedon, Bristol, İngiltere 38

Clifford, John, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125

Courtezy, Londra'da matbaacı 22

Craven Hall, Regent Street'teki Foubert's Palace'de 201

Crossley, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125

Cudi Dağı 59

Currie, Philip, İngiliz Dışişleri Müsteşarı 25, 140

Ç

Çanakkale Boğazı 35

Çerkes/ler 58, 185

Çobanyan, Mardiros, mahkum 103

D

Dahiliye Nezâreti 36, 37, 64, 137, 148, 187

Daily News 6, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 58, 59, 72, 122, 126, 137, 138, 144, 151, 152, 153, 154, 166

Daily, Rusçuk Konsolos Vekili 19

Damatyan, Mihran, Ermeni kıskırtıcılarından 147

Daniel, Rahip 191

Darby, Dr. Evans, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Fahrî Sekreteri 123, 125, 154

Davies, Husband, Rahip, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125, 154

Davies, Upton, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125

Dersâdet 110

Dersim Olayı 18

Devey, Van İngiliz Konsolosu 17, 178
Divan-ı Harb 87
Divan-ı Temyiz 50, 81
Dodd, Grantham, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn kumandanı 13, 14
Dwight, Amerika misyoneri 90
Dykes, Oswald, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123, 129

E

Eçmiyazın katogikosu 34
Enternasyonal Demokratik Kulüp 196
Ergani konsolosu, İngiltere'nin 60, 61
Ermeni/ler 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 48, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 74, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 93, 96, 97, 98, 100, 104, 105, 107, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 169, 172, 173, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 202
— ahali 201
— bozguncular 12, 18, 21, 61, 65, 67, 71, 72, 104, 105
— bozgunculuk faaliyetleri 62
— cemaati 67
— eşkıyaları 60, 177
— fesadı 139
— fesat komitesi 198
— fesatçılar 33, 38, 42, 59, 71, 100
— gazetesi 6, 178
— Hıristiyanlar 129

- Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi 90, 91, 125, 128, 154
- Hükümeti 57, 61
- ihtilâl komiteleri 177
- ileri gelenleri 65
- işleri 6, 33, 40, 41, 52, 77
- kamuoyu 7
- kaynakları 134
- kışkırtıcılar 51, 117, 118, 121, 122, 123, 136, 142, 143, 147, 165, 167, 182, 185, 186, 196, 199
- kilisesi 38, 104
- Kilisesi'nin Tarihi ve Şikâyetleri, *New Review* dergisinde yer alan yazı 174
- Komitesi 6, 52, 53, 62, 70, 77, 132, 138, 147, 152, 153, 155, 162, 177, 191, 200
- mahkumlar 98, 109, 111, 112, 113, 114, 126, 129, 128, 130, 133, 134, 135, 137, 138, 145, 149, 156, 176, 194
- memur 66
- Meselesi 3, 4, 43, 45, 61, 74, 76, 77, 93, 94, 97, 127, 133, 134, 142, 156, 172, 173, 174, 175, 186, 188, 191, 192, 194
- milleti 33
- muhbir 27, 28, 29
- murahasaları 44
- nüfus 100, 117, 196
- öğretmen 94, 95, 154
- özerk idaresi 181
- patriği 42
- Patrikhanesi 30, 199
- piskoposları 44, 45, 190
- Protestan öğretmen 142
- ruhbanları 151, 152, 167
- şirketi 23
- tahrikçiler 3, 75

- tahrikleri 3
 - taraftarları 6
 - teşkilâtı 159
 - tüccarlar 70, 105, 159, 177
 - vali 23
 - Vatanperver Cemiyeti / Komitesi 8, 21, 23, 25
 - Vatanperver Derneği, Paris'teki 198
 - Vatanperver Komitesi üyeleri, Manchester'da 128
- Ermenistan 5, 8, 11, 27, 32, 83, 97, 112, 183
- islâhâtı 10, 84
 - kıtası 9
 - Meselesi 8, 11
 - mezâlimi 8
 - sınır boyları 157
- Erzurum 9, 17, 31, 57, 64, 65, 175, 176
- İngiliz konsolosu 54, 60
 - Konsolosluğu 16
- Everek 178
- Exeter Hall, Londra'da toplantı salonu 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129

F

- Farrar, Westminster Sarayı Kilisesi Rahibi 129
- Ferguson, James, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 4, 97
- Fitzmaurice, Trabzon İngiliz Konsolos Vekili 187
- Fizan 191
- Ford, Sir Clare, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi 92
- Fox ve Kumpanyası Bankası 97
- Frankyan, Bedros, Londra Ermeni Komitesi'nden, silah alımı için Liege'e gönderilen 159
- Fransa 24, 34, 35, 37, 39, 59, 182
- elçisi 33

— gazeteleri 52

G

- Galantaryanis, Londra'ya firar eden Ermeni fesatçı 97
- Galler prensi 193
- Garde, Havas Şirketi Vekili 50, 51
- Gayr-i müslim halk 58
- Gevaş Kaymakamlığı 196
- Gibson, Monro, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123
- Gillett, George, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
- Gladstone 3, 17, 25, 52, 53, 59, 61, 65, 66, 67, 77, 92, 97, 108, 141, 142, 144, 147, 166, 167, 195
- Gower, Leveson, Avam Kamarası Üyesi 8, 12
- Granfield, Kürtler tarafından kaçırılan 8
- Graves, Erzurum İngiliz Konsolosu 57
- Grey, Sir Edward, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 40, 115, 116, 135,
- Grosser Acentası 51
- Gülbenkyan, Londra'da ticaretle uğraşan Ermeni komiteci 159
- Güney Amerika cumhuriyetleri 164

H

- Haiasdan* 6, 22, 155, 162
- Halep 115, 116, 193
- konsolosu 116
- Vilayeti 114
- Vilayeti Valiliği 11
- Halil, Sivas Valisi 37, 38, 187
- Hamburg 143, 170
- kaphıcaları 140
- Hamidiye kazası 187

- Hamidiye Süvari Alayları 14, 19
- Hamparsum Ağa, Yozgat'ta Ermeni 60
- Hampson, Clifford, Lloyd'un yerine gelen Erzurum İngiliz Konsolosu 16, 175, 176
- Hariciye
- nâzırı 101, 102, 132
 - Nezâreti 3, 12, 13, 14, 18, 21, 24, 26, 28, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 59, 66, 73, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 94, 95, 96, 98, 102, 103, 110, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 134, 135, 137, 140, 145, 146, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 158, 161, 162, 164, 166, 168, 171, 172, 173, 190, 192, 198, 199
- Harrison, Bayan, Liverpool'da Madam Tomayan'ın misafir olduğu kişi 32
- Havas Ajansı 52, 53
- Hawarden 166
- Heath, Henry, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Fahrî Sekreteri 125
- Herodot 175
- Herricks, Amerika Misyonerlerinden, Merzifon Mektep Müdürü 36, 55, 56, 66, 83, 90, 123, 124, 129, 197
 - Hıristiyan/lar 5, 8, 12, 15, 16, 17, 19, 32, 33, 38, 66, 67, 87, 98, 112, 123, 124, 126, 127, 130, 136, 153, 174, 181, 184, 185, 193, 201, 202
 - ahali 184
 - dinî cemiyetleri 176
 - Ermeniler 125, 127
 - halk 5, 12, 58, 184
 - kiliseleri vekilleri 90, 91
 - kilisesi 201
 - mezhebi 113
 - tebaası 123, 124, 127
 - lık 33, 97, 115, 130, 182
- Hıdiv 93, 94, 95, 96, 100, 101, 144
- Hükümeti 7
- Hint 22

Hoffman, Pasteur, Alman İmparatorunun papazı 54, 57
Hogtan 14
Home Rule (İrlanda'nın muhtariyeti) 61
Hotel Continental, Viyana'da 160, 161
Hüseyin Kâzım, Mâbeyn Kâtibi 72
Hüsrev Paşa, Jandarmaya komutan olarak atanan 124
Hüsrev, Bitlis'te Süryani kadim milletinden 64

I

Irak aşiretleri 65
İskender, Paris'teki Ermeni Vatanperver Derneği Başkanı 198
İslâhat Cemiyeti 182
Italie gazetesi 23

İ

İngilizler 7, 8, 9, 10, 21, 27, 33, 51, 57, 62, 67, 70, 82, 84, 87, 95, 97, 105, 128, 133,
134, 142, 144, 160, 166, 178, 182, 186, 190, 199
— anayasası 69
— Bakanlar Kurulu 57
— basını 8, 45, 68, 162
— Büyükelçiliği 61
— Dışişleri Bakanlığı 199
— Dışişleri müsteşarı 44, 199
— donanması 94
— Ermeni Cemiyeti / Komitesi 6, 57, 58, 59, 68, 69, 74, 96, 150, 155, 159, 160,
171, 183, 189, 191, 195, 198, 199, 200
— Ermeni Cemiyeti / Komitesi başkanı 175
— gazeteleri 7, 27, 136, 139, 143, 171, 178
— genel konsolosu 186
— hakimi 182
— Hıristiyanları 129

- Hükümeti 10, 70, 76, 133, 183
 - ileri gelenleri 54
 - işçi sınıfları 186
 - kabinesi 60
 - kamuoyu 83, 84, 129, 136, 139, 167, 168, 181
 - konsolosları, Anadolu'da bulunan 42, 61, 97, 114, 133, 178
 - konsolosu, Ankara'daki 51, 72, 87
 - memurları 17, 115
 - müesseseleri 70
 - parlamentosu 47, 49, 50, 79
 - parlamentosu mensupları 75
 - Polis Dairesi 164
 - politikası 174
 - Protestanları 32
 - savaş gemisi 93
 - siyasetçileri 174
 - ürünü mallar 201
 - yerel basını 140
- İngiltere 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 27, 32, 34, 37, 38, 39, 42, 44, 51, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 97, 98, 99, 101, 103, 123, 125, 127, 129, 130, 131, 135, 142, 143, 144, 163, 164, 166, 167, 168, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 185, 187, 192, 199, 201
- Avam Kamarası 132
 - Avam Kamarası üyeleri 53
 - Bakanlar Kurulu 133
 - Büyükelçiliği 15, 24, 54, 57, 117, 118, 145, 149, 166, 172
 - Büyükelçiliği maslahatgüzârı 73, 85, 86, 88, 99, 101, 102, 106, 118, 119, 120, 132, 149
 - Büyükelçiliği Maslahatgüzârlığı 149
 - büyükelçisi 33, 42, 43, 50, 108

- Devleti 11, 19, 58, 61, 88, 112, 140, 141, 142, 164
- Dışışleri bakarı 24, 26, 51, 132, 135, 140
- Dışışleri Bakanlığı 16, 24, 26, 44, 70, 72, 73, 75, 79, 82, 126, 128, 134, 199
- Dışışleri müsteşarı 9, 13, 14, 15, 24, 25, 26, 39, 41, 44, 45, 48, 50, 54, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 82, 83, 107, 114, 115, 116, 133, 134, 135, 136, 144, 145, 146, 147, 191, 192, 193, 194, 199
- dinî basını 167
- dinî cemiyetleri 121, 122
- gazeteleri 67, 136, 139
- halkı 6, 38, 110, 126, 186
- Hıristiyanları 112
- Hükümeti 5, 15, 23, 25, 26, 31, 45, 47, 50, 59, 71, 73, 76, 77, 80, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 109, 110, 112, 113, 117, 118, 124, 131, 132, 134, 135, 136, 140, 142, 156, 186, 187, 193, 194
- ileri gelenleri 57
- kabinesi 84, 85, 86, 132
- kamuoyu 82, 84, 143, 173, 186
- konsolos vekili, Rusçuk'ta 20
- konsolos vekili, Van'da 14, 15
- konsolosları 134, 135, 151, 178, 181
- kralı 15
- kraliçesi 79
- mahkemeleri 182
- memurları 186
- milletvekilleri 117, 118
- nüfuzu 7
- Paramentosu 4, 35, 39, 40, 42, 44, 48, 51, 54, 59, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 88, 90, 114, 116, 130, 133, 134, 135, 142, 144, 145, 146, 155, 166, 179, 194, 199
- İran 11, 34, 65, 66
 - Devleti 34

İrlanda 8, 23
İskenderiye 95
İslâm 130
— dini 8
İslâmiyet 64
İsmail Mustafa, Liverpool Başkonsolosu 10
İstanbul 5, 9, 16, 19, 20, 27, 28, 29, 30, 41, 51, 57, 63, 65, 91, 96, 102, 106, 107, 115,
126, 132, 133, 137, 138, 145, 148, 149, 166, 188, 194
— gazeteleri 167
— İngiltere Büyükelçiliği 44, 95, 132, 147, 193
— İngiltere büyükelçisi 40, 41, 61, 167
— İngiltere maslahatgüzârı 95, 115, 116
— Mahkemesi 91
İstebenyak, Rusya nihilistlerinden 197
İstinaf Mahkemesi 91
İsviçre 37, 38, 39
İzmir 159

K

Kafkasya 10, 157
Kahve ithali 157
Karabetyan 197
Karabina 159, 171
Karadeniz 34
— limanları 159
— sahili 35
Karahisar-ı Şarkî 187
— Mutasarrıflığı 187
Karatodori Paşa, Brüksel Büyükelçisi 169, 170
Karçivan (Karçıkanvanik), Tatvan, Bitlis 29

Kaspar, Bitlis'te şüpheli görülerek sorguya alınan Ermeni 29, 30
Katogikos 44, 45, 152, 153, 160, 161, 198
—luk 11
Kayayan, Ankara'da yargılanan Merzifon Protestan Mektebi Öğretmeni 35, 53, 56, 81,
82, 84, 85, 86, 87, 91, 93, 95, 99, 100, 101, 102, 106, 109, 113, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 132, 142, 166, 168, 197
Kayseri 46, 47, 49, 97, 138, 145, 183
Kazancıyan, Haçın Piskoposu 191, 193
Kazaros, Osmanlı tebaasından 36
Kennaway, Sir John, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123
Kıbrıs 190
— Sözleşmesi 9, 124, 126, 127, 130, 185
— Sözleşmesi hükümleri 129
Kırımıyan, Katogikos 44, 45, 65
King, Jabez, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
Kirkor, Serkiz oğlu, Tekirdağlı kaçak Ermeni 19, 20
Konya 48, 190
Koyulhisar 187
Köstence 19
— Konsoloslugu 20
Kudüs 44, 45
Kumkapı 29, 30
Kurtalan, Siirt 14
Kürdistan 131
Kürt/ler 8, 9, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 58, 65, 97, 130, 149, 176, 177, 178, 185
— aşireti 18
— beyleri 27
— elbisesi 149, 177
— eşkıyası 16, 177

L

- Labouchere, Liberal Parti milletvekillerinden 4, 8, 9
- Lanchester Dükalığı şansölyesi 59
- Lapla, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin konferansına katılan 201
- Lazar, Rusçuklu Yahudi Tüccar, Londra'da 156, 157, 158, 159, 162, 163, 164
- Legh, Mr., Avam Kamarası Üyesi 8
- Leigh, Canon, Rahip 128
- Leon, Narbey'in oğlu, Ermeni kıskırtıcılarından 159
- Levant Herald* 181
- Liberal Parti, İngiltere'de 12, 13, 14, 18, 21, 40, 41
- Liege 159, 162, 163, 164, 169, 170, 171
- Liverpool 32, 63, 64
- Başkonsolosluğu 63
 - Konsolosluğu 70
- Lloyd, Clifford, Erzurum İngiliz Konsolosu 175, 184
- Londra 7, 10, 11, 12, 15, 18, 21, 22, 23, 26, 31, 32, 42, 43, 45, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 81, 89, 92, 94, 96, 97, 100, 107, 117, 121, 123, 128, 132, 137, 138, 142, 147, 148, 153, 154, 156, 158, 159, 162, 164, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 188, 191, 195, 196, 197, 198, 199, 200
- Büyükelçiliği 3, 12, 13, 14, 18, 19, 21, 24, 26, 28, 29, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 59, 63, 72, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 94, 96, 98, 100, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 133, 134, 135, 137, 140, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 162, 164, 165, 166, 168, 171, 173, 190, 191, 192, 196, 198, 199
 - büyükelçisi 49, 66, 79, 156
 - Ermeni Komitesi 24, 25, 42, 62, 105, 136, 139, 173
 - Ermeni Komitesi üyeleri 52
 - Ermeni Vatanperver Komitesi 26
 - gazeteleri 7, 69, 138, 148, 155
 - limanı 165
 - piskoposu 11, 129

Lordlar Kamarası 7, 8, 44, 78, 82, 98, 109, 110, 111, 112, 167
Lucy, Tomayan'ın eşi 31, 32, 37, 38, 39, 52, 128
Luzinyan bkz. Narbey
Lütfü Bey, Osmanlı Devleti'nin Liverpool Konsolosu 63, 64, 70
Lynch, İngiliz seyyah 196

M

Mâbeyn 93, 140
—i Hümâyûn 61, 77, 84, 86, 87, 92
—i Hümâyûn Başkitâbeti 4, 62, 68, 76, 101, 104, 167
Mahmud, Rusçuk Konsolosluğu hademesi 19
Malko, Merzifon'da evi yanan 36
Manchester 8, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 104, 105
— Başkonsolosluğu 63
— başpiskoposu 97
— Ermenileri 61, 62, 63, 64
Manchester Guardian 104, 105
Maraş 11, 44, 45
— piskoposu 190, 193
Marengo, İngiltere'de yayıncı 21, 22, 23
Marinic, İngiltere Büyükelçiliği Tercümanı 42
Marsilya 169, 171
— komiteleri 136, 139
Marunîler 38
Matbuat-ı Ecnebiye
— İdaresi 172
— Kalemî 117, 118, 137, 139
— Müdüriyeti 194
Matbuat-ı Hariciye Müdüriyeti 171
Matin 24

Matthews, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 123, 125, 131
 Mavi Kitap 15, 18, 25, 175, 177, 178, 184, 186, 187
Maylamey Park, Londra'da 31
Meclis-i Hâss-ı Vükelâ 131
Meclis-i Vükelâ 85
Mehmed Said bkz. Said Paşa
Meltek, Macar 188
Menhaylof, İrvan, Ermenilerin bağımsızlığı için çalışan 10
 Merzifon 31, 32, 36, 37, 39, 42, 46, 47, 49, 51, 55, 57, 123, 124, 138, 145, 166,
 167, 181, 195
 — Amerikan Okulu müdürü 107
 — Mektebi öğrencileri 35
 — Mektebi öğretim heyeti defteri 83
 — meselesi 53, 71
 — olayları 126
 Meyer, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123
Mısır
 —Bakanlar Kurulu 7
 — Meselesi 71, 143
Midhat Paşa 22
 Mikailo Anji (Kalanis), Samatya'dan Patrikhane'ye silah gönderen 30
Mirzayantz, Sion, Marsilya'da, silah tüccarı 169
misyoner/ler 31, 126, 168
 — cemiyeti 78, 82
Morgan, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Veznedarı 33, 123, 124, 154
Morning Advertiser 143, 194, 195
Morton, Albay, Madam Tomayan'la birlikte hareket eden kişi 31
 Moşih, Ermeni Patrikhanesi görevlisi 30
Mottram, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125
Mundella, İngiliz Parlamenter 198
Musevî/ler 158, 180
 — milleti 158

Münih 160, 161, 162

Müslüman/lar 16, 17, 32, 58, 67, 81, 84, 85, 87, 100, 115, 118, 129, 130, 156, 181, 184,
202

— halk 67, 76, 77, 110, 140, 184

— kadını 193

— kız çocukları 180

— nüfus 140

— vatandaşlar 118

N

Nalbantyan, Artin, Londra'da kitapçı 96, 97, 98, 107

Narbey, Luzinyan takma adlı Ermeni komiteci 159

Nasturîler 38

Nâzım, Zabtiye Nâzırı 42, 136

Neuman sokağı, Londra'da 22

New Broad-street, Londra'da 154

New Review 173, 174

Newberry, Harry R., İstanbul ABD Büyükelçiliği Başkâtibi 51

Nicholson, İstanbul İngiltere Maslahatgüzârı 126

Nişan, Londra'daki fesatçılarla mektuplaşan Maraşlı Ermeni 11

Nişan, Merzifon'da bekçi 36

Nubar Paşa 97

O

O'Connor, John, İrlanda Radikal Partisi eski Milletvekili 201

Ohancayan, Artavul, Ermenilerin bağımsızlığı için çalışan 10, 11

Olver, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 123, 125

Ordu kazası 187

Osmanlı 42, 67, 100, 143, 174, 188, 197

— adliyesi 84

— alayları 12

- Bankası 164
- basını 10, 166
- borçları 10
- büyükelçileri 72, 79
- Büyükelçiliği 23, 28, 143, 192
- büyükelçilikleri 43, 50, 117, 118, 132
- büyükelçisi 48, 168, 192
- Ceza Kanunu 182
- devlet adamları 143
- Devleti 4, 5, 6, 7, 9, 11, 23, 25, 26, 34, 35, 43, 58, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 83, 84, 85, 93, 95, 96, 100, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 114, 117, 130, 140, 143, 144, 151, 152, 158, 159, 168, 173, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 188, 192, 193, 199, 201
- Devleti görevlileri 16
- Ermeni vatandaşları 24, 173
- Ermenileri 6
- hapisaneleri 124, 179, 180
- Hükümeti 5, 6, 8, 9, 10, 12, 21, 25, 27, 31, 35, 40, 41, 47, 54, 57, 59, 72, 76, 78, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 97, 105, 106, 123, 124, 126, 127, 129, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 157, 163, 164, 168, 174, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 189, 197
- idarecileri 17
- idaresi 169, 183, 187
- işgali 10
- kanunları 81
- konsolosluğu, Köstence'de 19
- Kürtleri 8
- mahkemeleri 85, 91, 109, 186
- memurları 129, 145, 172, 175, 176, 178, 181, 182, 184, 193
- milleti 188
- Ordusu 185

- Padişahı 188
- sahilleri 11
- Saltanatı 26
- şehirleri 184
- tebaası 36, 86, 126, 127, 176
- toprakları 180, 185
- ulusları 67
- ülkesi 5, 8, 9, 29, 34, 35, 42, 51, 65, 67, 76, 85, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 110, 114, 115, 118, 134, 140, 142, 148, 159, 160, 163, 165, 167, 168, 178, 179, 181, 182, 189, 194, 201
- vatandaşları 19
- vilayetleri 12, 15, 23, 25, 40, 41, 59, 115, 129, 135, 169

P

- Padişah 7, 9, 10, 12, 28, 35, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 54, 55, 56, 63, 66, 71, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 99, 100, 101, 107, 109, 113, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 129, 130, 132, 133, 138, 140, 141, 143, 144, 168, 172, 177, 180, 188, 197
- buyrukları 12
- Pake, İngiliz vapuru 30
- Pall Mall* 144
- Paris 23, 59, 157, 159, 163, 170, 173, 198, 199
- Büyükelçiliği 52, 171
 - gazeteleri 7
- Paskalya 7
- Patrik Efendi 7
- Patrikhane 200
- Petersburg muhabiri, *Daily News* gazetesinin 6
- Polis Nezâreti 104
- Politic* 72

Protestan/lar 126, 167, 195
— kiliseleri, İngiltere'de 107, 125, 127
— mektebi 36, 37
— misyonerleri 61, 125
— Ruhanî Cemiyeti vekilleri 89, 90
—lık 38

Q

Quilliam, Abdullah, İngiltere'de Cemiyet-i İslâmiyye'nin kurucusu 64

R

Remington usulü 171
Reşit, Macarlı bkz. Vambery
Reuter Ajansı 45, 137, 138, 148
Rifat, Dahiliye Nâzırı 139
Riyaz Paşa, Mısır Kabinesi Başkanı 7
Rochester piskoposu 128
Rodos 115
Roma 23
— Büyükelçiliği 24
Rosebery, İngiltere Dışişleri Bakanı 46, 47, 49, 52, 55, 66, 70, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85,
87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
117, 118, 124, 125, 127, 129, 131, 142, 143, 144, 150, 167, 171, 173, 193, 197
Rum 81, 158
Rumeli 34
Rus/lar 8
—Nihilistleri 197
— vilayeti 8
— yarbayı 159
Ruşçuk 19, 20

- tüccar vekili 20
- Rusya 10, 34, 35, 64, 65, 177, 180
- Devleti 6, 34
- Hükümeti 6
- imparatoru 10
- Rüstem Paşa, Londra Büyükelçisi 4, 18, 45, 63, 68, 71, 74, 75, 76, 82, 92, 99, 108, 109, 110, 141, 143, 144, 158, 168, 170, 174, 195, 201

S

- Sadaret 13, 20, 23, 24, 28, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 52, 54, 57, 67, 72, 78, 88, 90, 95, 96, 100, 102, 103, 106, 109, 111, 116, 117, 118, 120, 121, 133, 136, 137, 139, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 160, 165, 172, 198
- Sadık Efendi, bkz. Rüstem Paşa
- Said Paşa, Hariciye Nâzırı 14, 15, 20, 24, 29, 40, 43, 45, 47, 48, 49, 53, 55, 64, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 79, 90, 102, 103, 106, 110, 111, 116, 118, 120, 122, 134, 137, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 156, 161, 162, 165, 169, 170, 173, 189, 194, 198, 200
- Salisbury 3, 7, 23, 24, 25, 26, 65, 129, 184, 186, 187
- kabinesi 134
- Samatya 29, 30
- Sandison, İstanbul İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı 30, 31, 106
- Sandringham 193
- Sason 65
- Schwann, Avam Kamarası Üyesi 8
- Scott, Robert, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Veznedarı 125, 154
- Sehak, Ankara Mahkemesi'nde evrakları tahrif ettiği ileri sürülen 51
- Selanik 151, 157
- Selim Fâris, Osmanlı İttihat Fırkası idarecisi 23
- Sevasly, Londra Ermeni Komitesi Üyesi 12, 21, 27, 28, 29, 62, 197
- Sherwell, Mr., İngiliz-Ermeni Cemiyeti Sekreteri 200
- Sırbistan 22
- Sibirya 115

Silah sevkıyatı 156, 162, 163, 164, 171, 189, 190
Silivrikapı 29
Sis katogikosu 11
Sisam işleri 143
Sivas 36, 39, 48, 57, 60
— Valiliği 187
— Vilayeti 36, 37
Société de la Paix, Londra'da cemiyet 82, 83, 154
Sömbeki (Symi) 49
Spicer, Albert, İngiltere Parlamento üyelerinden, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Başkanı 81, 107, 123, 124, 126, 128, 129
Standard 3, 27, 148
— Filibe muhabiri 148
Stevenson, Francis, Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti Başkanı 4, 14, 40, 74, 115, 133, 134, 135, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 186, 188, 191, 192, 193, 194, 198, 200, 201
Strand Parliament Cemiyeti 128
Summers, İngiltere Avam Kamarası Üyesi 8
Suriye 184
Suşehri 187
Süreyya Paşa, Mâbeyn Başkâtibi 92, 95, 98, 136, 188
Syclo-style Matbaası 36

Ş

Şark Meselesi 175, 183

T

Tahsin, Bitlis Valisi 30, 66, 147
Tcheraz, Minas, Oxford Üniversitesi Doğu Dilleri Öğretim Üyesi, İstanbullu Ermeni 12, 17, 52, 53, 62, 97, 128
Temple, Richard, İngiltere Parlamentosu üyelerinden, Ermeni yanlısı, Richmond Mitingi Başkanı 52, 55, 56, 81
Temyiz Mahkemesi 79, 81, 88, 99, 113, 119, 120, 124
Terziyan, Serkis, silah tüccarı 169, 170, 171

The Anglo-Arménian Gazette 155

The Christian, dinî gazete 32, 33

Thomson, Wardlaw, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi toplantısına katılan 123
Tiflis 65

Times 6, 103, 201

Tomayan, Artin, kaçak Ermeni 51, 54, 57

Tomayan, Harutyun, kaçak Ermeni 55

Tomayan, Karabet, Ankara'da yargılanan Merzifon Protestan Mektebi Öğretmeni 31,
32, 35, 37, 38, 39, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 66, 71, 81, 82, 85, 86, 87, 91, 93, 95,
99, 100, 101, 102, 106, 109, 113, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 142,
166, 167, 168, 197

Tomayan, Madam bkz. Lucy

Trablusgarp 48, 115, 166

Trabzon 10, 161, 187

Travis, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125

Trieste 11, 156, 157, 159, 162, 163, 189, 189, 190

— başkonsolosumuz 190

— başkonsolosu 163

— polis müdürü 189

— valisi 189

Trobe, La, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 125

Türk/ler, 6, 33, 123, 128, 130, 131, 169, 174, 175, 177, 180, 186

— gümrük yetkilileri 158

— idarecileri 157

Türkiye 9, 17, 91, 156, 157, 201, 202

— 'ye dışarıdan silah sokulması 156, 190

Ü

Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü 64

Urabî Paşa, Mısır Vatanîlerinin Reisi 7

Ü

Üçkilise [Eçmiyazin], Rusya'da 65

V

Vambery, Macar Profesör 188

Van 9, 14, 15, 17, 29, 31, 65, 149, 151, 176

— Valiliği 195

Venedik 157

Vesenyak, Rus nihilistlerinden 197

Viyana 11, 72, 103, 138, 148, 151, 152, 153, 160, 161, 162, 189

— Büyükelçiliği 151, 152, 153

— Büyükelçiliği maslahatgüzârı 160, 161, 189

— muhabiri 152, 153

Volfonski, Rus nihilistlerinden 197

W

Waenzl tüfekleri (Avusturya yapımı bir tüfek çeşidi) 189

Wethered, Bayan, Madam Tomayan'ın Bristol'de misafir olarak kaldığı kimse 31, 32, 38

White, Sir William, İngiltere İstanbul Büyükelçisi 9, 16, 17, 175, 178, 184, 186

Wilkinson, Manchester Konsolosu 61, 62, 63, 70

Windsor Sarayı 80

Woods, Ermeni Hıristiyanları'nı Savunma Komitesi Üyesi 123, 125

Y

Yahudiler 8, 10

Yannapulos 190

Yedikule 29

Yerköy 19, 20

— Konsolosluğu 19, 20

Yıldız Sarayı 188

Yozgat 33, 49, 60, 97

- Ermenileri 145
- Mutasarrıflığı 60

Z

Zabtiye 106

- Kumandanlığı 36
- Nezâreti 31, 102, 199

Zeki, Padişah Yâveri, Tophâne-i Âmire Müşîri ve Umum Mekâtib-i Askeriye Nâzırı 27

Zeytun 44, 45, 115

- başpiskoposu 191, 193

Ziya, Viyana Büyükelçisi 190

E K

*OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİ-
İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
II. CİLDİNİN REFERANSLARI*

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Bâb-ı Âlî Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM)

A. MKT. MHM, 749/5

Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT)

DUİT, 74-1/13

Hariciye Siyasî (HR. SYS)

HR. SYS, 654/58	HR. SYS, 2819/34
HR. SYS, 1002/17	HR. SYS, 2819/38
HR. SYS, 2752/37	HR. SYS, 2819/39
HR. SYS, 2752/43	HR. SYS, 2823/47
HR. SYS, 2752/49	HR. SYS, 2823/69
HR. SYS, 2752/52	HR. SYS, 2825/54
HR. SYS, 2752/56	HR. SYS, 2825/61
HR. SYS, 2752/74	HR. SYS, 2825/64
HR. SYS, 2753/5	HR. SYS, 2825/81
HR. SYS, 2753/21	HR. SYS, 2826/21
HR. SYS, 2761/19	HR. SYS, 2826/22
HR. SYS, 2761/26	HR. SYS, 2826/37
HR. SYS, 2761/38	HR. SYS, 2826/38
HR. SYS, 2761/41	HR. SYS, 2826/40
HR. SYS, 2761/60	HR. SYS, 2828/12
HR. SYS, 2819/27	HR. SYS, 2828/15
HR. SYS, 2819/28	HR. SYS, 2828/16
HR. SYS, 2819/29	HR. SYS, 2851/15
HR. SYS, 2819/30	HR. SYS, 2851/26
HR. SYS, 2819/31	HR. SYS, 2851/59
HR. SYS, 2819/33	HR. SYS, 2852/24

Yıldız Sadâret Hususî Maruzat (Y. A. HUS)

Y. A. HUS, 258/69	Y. A. HUS, 264/36
Y. A. HUS, 259/17	Y. A. HUS, 266/44
Y. A. HUS, 259/53	Y. A. HUS, 270/4
Y. A. HUS, 262/98	Y. A. HUS, 272/40

Y. A. HUS, 272/49	Y. A. HUS, 278/34
Y. A. HUS, 273/2	Y. A. HUS, 278/61
Y. A. HUS, 273/6	Y. A. HUS, 278/80
Y. A. HUS, 273/16	Y. A. HUS, 278/140
Y. A. HUS, 273/51	Y. A. HUS, 278/148
Y. A. HUS, 273/104	Y. A. HUS, 278/159
Y. A. HUS, 273/111	Y. A. HUS, 279/45
Y. A. HUS, 276/45	Y. A. HUS, 279/45
Y. A. HUS, 276/72	Y. A. HUS, 279/54
Y. A. HUS, 276/77	Y. A. HUS, 279/124
Y. A. HUS, 276/89	Y. A. HUS, 279/132
Y. A. HUS, 276/94	Y. A. HUS, 279/155
Y. A. HUS, 276/98	Y. A. HUS, 279/179
Y. A. HUS, 277/50	Y. A. HUS, 279/188
Y. A. HUS, 277/60	Y. A. HUS, 280/11
Y. A. HUS, 277/72	Y. A. HUS, 280/93
Y. A. HUS, 277/92	Y. A. HUS, 281/3
Y. A. HUS, 277/137	Y. A. HUS, 282/53
Y. A. HUS, 278/3	Y. A. HUS, 282/68
Y. A. HUS, 278/14	Y. A. HUS, 282/101
Y. A. HUS, 278/15	Y. A. HUS, 285/44

Yıldız Mütenevî Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Y. MTV, 78/3	Y. MTV, 78/69
Y. MTV, 80/155	Y. MTV, 87/67

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK)

Y. PRK. ASK, 84/51

Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ)

Y. PRK. AZJ, 20/38	Y. PRK. AZJ, 26/48
--------------------	--------------------

Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti (Y. PRK. BŞK)

Y. PRK. BŞK, 31/23	Y. PRK. BŞK, 33/72
--------------------	--------------------

Yıldız Perakende Dahiliye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. DH)

Y. PRK. DH, 5/83	Y. PRK. DH, 6/16
------------------	------------------

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y. PRK. EŞA)

Y. PRK. EŞA, 13/23
Y. PRK. EŞA, 14/4
Y. PRK. EŞA, 16/31
Y. PRK. EŞA, 17/46
Y. PRK. EŞA, 18/45

Y. PRK. EŞA, 13/50
Y. PRK. EŞA, 16/1
Y. PRK. EŞA, 16/80
Y. PRK. EŞA, 17/79
Y. PRK. EŞA, 18/71

Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. HR)

Y. PRK. HR, 1/40

Yıldız Perakende Serkurenalık (Y. PRK. SRN)

Y. PRK. SRN, 3/81

**Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
(Y. PRK. TKM)**

Y. PRK. TKM, 26/55

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM)

Y. PRK. UM, 23/55
Y. PRK. UM, 27/35

Y. PRK. UM, 25/55
Y. PRK. UM, 28/61

Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. ZB)

Y. PRK. ZB, 11/25